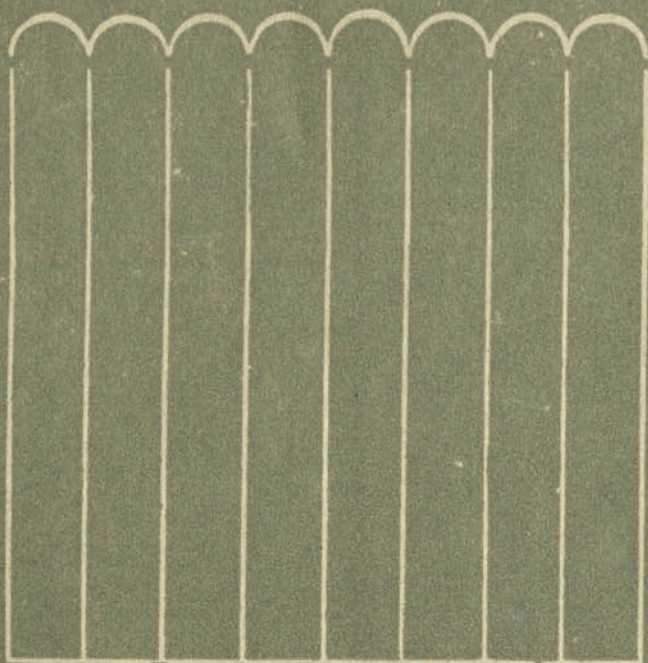

58.42.1213
БА 248 922

І. С. ТУРГЕНЕЎ
ВЫБРАНЫЯ
АПАВЯДАННІ

Дзяржаўнае выдавецтва БССР — Мінск 1947

1587

THE
LIBRARY OF THE
MUSEUM OF
COMPARATIVE ZOOLOGY
AND ANATOMY
HARVARD UNIVERSITY
CAMBRIDGE, MASS.

~~ас 7816~~

БА 248 922

І. С. ТУРГЕНЕЎ

1938 к

ВЫБРАННЫЯ АПАВЯДАННІ

*Пераклад з рускай мовы
В. А. ЛЯЎДАНСКАГА*

Ба 248922

Бел. аддзел
1994 г.

Дзяржаўнае бібліятэка БССР
ім. В. І. ЛЕНІНА
АБАНЕМЕНТ

ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВА БССР
Рэдакцыя мастацкай літаратуры
Мінск 1947

022010

ПАСТАЯЛЫ ДВОР

На вялікай Б...й дарозе, у аднолькавай амаль адлегласці ад двух павятовых гарадоў, праз якія яна праходзіць, яшчэ нядаўна стаяў абшырны пастаялы двор, вельмі добра вядомы троечным рамізнякам, абозным мужыкам, купецкім прыказчыкам, мяшчанам-гандлярам і наогул усім шматлікім і рознастайным праезджым, якія ва ўсякую пару года ездзяць па нашых дарогах. Бывала, усе заязджалі на той двор; хіба толькі якая-небудзь памешчыцкая карэта, запрэжаная шасцярком домарошчаных коней, урачыста праплывала міма, што не перашкаджала, аднак, ні фурману, ні лакею на запятках з нейкім асаблівым пачуццём і ўважлівасцю паглядзець на вельмі ім знаёмы ганачак; або які-небудзь галяк у дрэнных калёсах і з трыма пятакамі ў кашальку за пазухай, параўняўшыся з багатым дваром, панукаў сваю прыстаўшую каняку, спяшаючыся нанач у выселкі, што знаходзіліся пад бальшаком, да мужычка-гаспадара, у якога, апрача сена і хлеба, не знойдзеш нічога, ды затое лішняя капейкі не заплоціш. Акрамя свайго выгаднага месцазнаходжання, пастаялы двор, аб якім мы пачалі гутарку, браў многім: выдатнай вадою ў двух глыбокіх студнях са скрыпучымі коламі і жалезнымі вёдрамі на ланцугах; прасторным дваром са скразнымі дашчатымі павецямі на тоўстых слупах; багатым запасам добрага аўса ў падвале; цёплай хатай з велізарнейшай рускай печчу, да якой накіталт багатырскіх плячэй прылягалі доўгія камяны, і, нарэшце, двума досыць чыстымі пакоямі, з чырвона-ліловымі, знізу крыху абарванымі паперкамі на сценах, драўлянай крашанай канапай, такімі-ж крэсламі і двума гаршкамі герані на вокнах, якія, між іншым, ніколі не выціраліся і цмянелі ад шматгадовага пылу. Яшчэ і іншыя зручнасці меў гэты пастаялы двор: — кузня была ад яго блізка, амаль тут-жа знаходзіўся млын; нарэшце, і паесці ў ім можна было добра з ласкі тоўстай і румянай бабы-гаспадыні, якая варыла ежу

смачна і тлуста і не скупілася на прыпасы; да бліжэйшага пынка лічылася ўсяго з поўварсты; гаспадар трымаў табак нюхальны, хоць і змешаны з попелам, аднак, надзвычай заборысты і прыемна раз'ядаючы нос — адным словам, шмат было прычын, чаму ў тым двары не пераводзіліся ўсялякага роду пастаяльцы. Палюбіўся ён праезджым — вось галоўнае; без гэтага, вядома, ніякая справа ў ход не пойдзе; а палюбіўся ён больш таму, як гаварылі ў акалотку, што сам гаспадар быў вельмі шчаслівы і ва ўсіх сваіх справах удачны, хоць ён і мала заслугоўваў сваё шчасце, ды відаць, каму пашанцуе, — дык пашанцуе.

Гаспадар гэты быў мешчанін, звалі яго Навумам Іванавым. Росту ён быў сярэдняга, тоўсты, сутулы і плячысты; галаву меў вялікую, круглую, валасы хвалістыя і ўжо сівыя, хоць яму на выгляд не было больш сарака год; твар поўны і свежы, нізкі, але белы і роўны лоб і маленькія, светлыя, блакітныя вочы, якімі ён вельмі дзіўна глядзеў:—спадылба і ў той-жа час нагла, што досыць рэдка сустракаецца. Галаву ён заўсёды трымаў панура і з цяжкасцю яе паварочваў, магчыма ад таго, што шыя ў яго была вельмі кароткая; хадзіў падбегам і не размахваў, а разводзіў на хаду спіснутымі рукамі. Калі ён усміхаўся, а ўсміхаўся ён часта, але без смеху, нібы пра сябе, яго тоўстыя губы непрыемна разыходзіліся і агалылі рад сучельных і бліскучых зубоў. Гаварыў ён адрывіста і з нейкім панурым гукам у голасе. Бараду ён галіў, але не хадзіў па-нямецку. Адзенне яго складалася з доўгага, вельмі панюшанага кафтана, шырокіх штаноў і чаравікаў на босую нагу. Ён часта адлучаўся з дому па сваіх справах, а ў яго іх было многа,—ён гандляваў коньмі, наймаў зямлю, трымаў агароды, скупляў сады і наогул займаўся рознымі гандлёвымі абаротамі,—але адлучкі яго ніколі не былі доўгімі; як каршун, да якога ён, асабліва па выразу вачэй сваіх, меў многа падабенства, вяртаўся ён у сваё гняздо. Ён умеў трымаць гэта гняздо ў парадку: усюды паспяваў, усё выслухваў і загадваў, выдаваў, адпускаў і разлічваўся сам, і нікому не спускаў ні капейкі, аднак і лішняга не браў.

Пастаяльцы з ім не загаварвалі, ды і сам ён не любіў траціць дарэмна словы. «Мне вашы грошы патрэбны, а вам мая харч», гаварыў ён, нібы адрываючы кожнае слова: «не дзяцей-жа нам з вамі хрысціць; праезджы пачеў, пакарміў, не заседжвайся. А стаміўся, дык спі, не балбачы». Работнікаў трымаў ён рослых і здаровых, але смірных і панад-

лівых; яны яго вельмі баяліся. Ён у рот не браў хмельнага, а ім выдаваў у вялікія святы па грыўні на гарэлку; у іншыя дні яны не смелі піць. Людзі, падобныя да Навума, хутка багацеюць... але да выдатнага становішча, у якім ён знаходзіўся, а яго лічылі ў сарака або пяцідзiesiąці тысячах—Навум Іванаў дайшоў не простым шляхам.

Гадоў за дваццаць да таго часу, да якога мы аднеслі пачатак нашага апавядання, ўжо існаваў на тым-жа месцы вялікай дарогі пастаялы двор. Праўда, на ім не было цёмначырвонага дранкавага даху, які надаваў дому Навума Іванава выгляд дваранскай сядзібы; і будоўляй быў ён бяднейшы, і на дварэ павеці меў саламяныя, а замест сцен з бярвення — плечыны; не вызначаўся ён таксама трохкутным грэчаскім франтонам на точаных слупках; але ўсё-ж ён быў пастаялы двор выдатны — раскошны, моцны, цёплы, — і прыедзжыя ахвотна яго наведвалі. Гаспадар яго ў той час быў не Навум Іванаў, а нехта Якім Сямёнаў, селянін суседняй памешчыцы, Лізаветы Прохараўны Кушчэ — штаб-афіцэршы. Гэты Якім быў кемлівы і вынаходлівы мужык, які ў маладых яшчэ гадах, паехаўшы ў возніцтва з двума дрэнненькімі конікамі, праз год вярнуўся з трыма добрымі, ды з таго часу амаль усё жыццё правандраваў па вялікіх дарогах, хадзіў у Казань і Одэсу, у Орэнбург і ў Варшаву, і за граніцу ў «Ліпецк»¹, і хадзіў ужо, пад канец з двума тройкамі вялікіх і дужых жарабцоў, запрэжаных у два вялізныя вазы. Ці надакучыла яму яго бяздомнае, вандроўніцкае жыццё, ці захацелася мо' мець сям'ю (у адну з яго адлучак памерла ў яго жонка; дзеці, якія былі, таксама памерлі), толькі ён рашыў, нарэшце, кінуць сваё ранейшае рамяство і завесці пастаялы двор. З дазволу сваёй пані, заснаваўся ён на вялікай дарозе, купіў на яе імя поўдзесьціны зямлі і пабудаваў на ёй пастаялы двор. Справа пайшла на лад. Грошай у яго на ўладжанне было больш, чым дастаткова; спрактыкаванасць, набытая ім у часе доўгіх вандраванняў па ўсіх канцах Расіі, паслужыла яму на вялікую карысць; ён ведаў, чым дагадзіць праезджым, асабліва ранейшым сваім еубратам, троечным рамізнікам, якіх ён ведаў амаль усіх асабіста, і якімі асабліва даражаць утрымальнікі пастаялых двароў: так многа ядуць і патрабуюць гэтыя людзі на сябе і на сваіх магутных коней. Акімаў двор стаў вядомы на сотні вёрст навакол... Да яго нават ахвотней заезджалі, чым да змяніўшага яго пасля Навума, хоць Акім

¹ У Лейпцыг.

далёка не мог зраўняцца з Навумам ва ўменні гаспадарыць. У Акіма ўсё было больш па-старадаўняму, цёпла, але не зусім чыста; і авёс у яго трапляўся лёгкі або падмочаны, і ежа варылася з грахам папалам; у яго часамі і такую страву падавалі на стол, што лепш-бы ёй зусім у печы заставацца, і не тое, каб ён на харчы скупіўся, а так—баба не дагледзіць. Затое ён і пану гатоў быў збавіць, і ў доўг, бадай, не адмаўляўся паверыць, адным словам,—добры быў чалавек, ласкавы гаспадар. На размовы, на пачастункі ён таксама быў падатлівы; за самаварам, бывала, так разляпечацца, што вушы развесіш, асабліва, як стане расказваць пра Піцер, пра стэпы чэркаскія, або вось яшчэ пра заморскую краіну; ну, і выпіць, разумеецца, з добрым чалавекам любіў, толькі не да агіднасці, а больш за кампанію—так аб ім адзываліся праезджыя. Вельмі спрыяльна да яго адносіліся купцы і наогул усе тыя людзі, якіх называюць старазаветнымі, тыя людзі, якія, не падперазаўшыся, у дарогу не паедуць, і ў пакой не ўвойдуць, не перахрысціўшыся, і не загавораць з чалавекам, не прывітаўшыся з ім перш. Ужо адзін выгляд Акіма прыцягваў да сябе: ён быў росту высокага, крыху худаваты, але вельмі стройны, нават у сталых гадах, твар меў доўгі, прыстойны і правільны: высокі і адкрыты лоб, нос просты і тонкі і невялікія губы. Позірк яго карых на выкаце вачэй так і ззяў ветлівай прыгажосцю, рэдкія і мяккія валасы завіваліся ў кольца каля шыі: на макаўцы іх заставалася нямнога. Гук Акімавага голасу быў вельмі прыемны, хоць слабы; у маладосці ён выдатна спяваў, але доўгія вандраванні на адкрытым паветры, зімой, расстроілі яго грудзі. Затое гаварыў ён вельмі плаўна і соладка. Калі ён смяяўся, у яго каля вачэй паяўляліся праменепадобныя маршчынкi, надзвычай мілыя з выгляду:—толькі ў добрых людзей можна заўважыць такія маршчынкi. Рухі Акіма большай часткай былі марудныя і не пазбаўлены некаторай упэўненасці і важнай пачцівасці, як у чалавека бывалага і шмат бачыўшага на сваім вяку.

Якраз усім быў-бы добры Акім, або,—як яго называлі нават у панскім доме, куды ён хадзіў часта і ўжо абавязкова па нядзелях, пасля абедні,—Акім Сямёнавіч,—усім-бы быў ён добры, каб не было ў яго адной слабасці, якая ўжо многіх людзей на зямлі загубіла, а пад канец загубіла і яго самога,—слабасць да жаночага полу. Улюбчылася Акіма даходзіла да крайнасці: сэрца яго ніяк не ўмела працівіцца жаночаму позірку, ён таяў ад яго, як першы асенні снег ад сонца...

і вельмі многа ўжо прышлося яму паплаціцца за сваю празмерную чуллівасць.

На працягу першага года пасля свайго пасялення на вялікай дарозе Акім быў так заняты пабудовай двара, наладжаннем гаспадаркі і ўсімі клопатамі, якія неразлучны з кожным новаселлем, што яму зусім не было калі думаць аб жанчынах, а калі і прыходзілі яму ў галаву якія-небудзь грэшныя думкі, дык ён іх адразу-ж праганяў чытаннем розных свяшчэнных кніжак, да якіх адчуваў вялікую павагу (грамаце ён навучыўся яшчэ з першай сваёй паездкі), апяваннем упоўголаса псалмаў, або іншым якім богабаязным заняткам.—Прытым-жа, яму пайшоў ужо тады 46-ы год—а ў гэтыя годы ўсякія страсці прыкметна заціхаюць і стынуць, і для жаніцьбы прайшла пара. Акім сам пачынаў думаць, што з яго гэта дураслівасць, як ён казаў выскачыла... ды, як відаць, свайго лёсу не мінеш...

Былая Акімава памешчыца, Лізавета Прохараўна Кунцэ—штаб-афіцэрша, якая засталася ўдавой пасля мужа нямецкага паходжання, была сама ўрадженка горада Мітавы, дзе яна правяла першыя гады свайго дзяцінства і дзе ў яе заставалася вельмі шматлікая і бедная сям'я, аб якой яна, між іншым, клапацілася мала, асабліва з таго часу, як адзін з яе братоў, армейскі пяхотны афіцэр, выпадкова заехаў да яе ў дом і на другі-ж дзень да таго разбуяніўся, што ледзь не прыбіў самой гаспадыні, назваўшы яе прытым: «тц, Lumpenmisset! між тым, як напярэдадні сам велічаў яе ломанай рускай мовай: «сястрыца і дабрадзейка». Лізавета Прохараўна амаль бязвыездна жыла ў сваім прыгожанькім, працамі мужа, былога архітэктара, набытым маёнтку; сама ім кіравала і вельмі нядэрнна кіравала. Лізавета Прохараўна не ўпускала ні найменшай сваёй выгады, з усяго атрымлівала карысць для сябе; і ў гэтым, ды яшчэ ў надзвычайным уменні траціць замест граша капейку, выявілася яе нямецкая прырода: ва ўсім іншым яна вельмі абрусела. Дворні ў яе была заўсёды значная колькасць; асабліва многа яна трымала дзевак, якія, між іншым, елі хлеб не дарэмна: з рання да ночы спіны іх не разгіналіся над работай. Яна любіла выязджаць у карэце, з ліўрэйнымі лакеямі на запятках; любіла, каб ёй нашэптвалі розныя плёткі, і сама выдатна пляткарыла; любіла ўзнагародзіць чалавека сваёй ласкай і раптам паразіць яго няміласцю, — адным словам, Лізавета Прохараўна трымала сябе якраз як пані.—Акіма яна жалавала, — аброк вельмі значны ён плаціў ёй спраўна, — ласкава з ім

загаварвала, і нават, жартуючы, запрашала яго да сябе ў госці... але іменна ў панскім доме чакала Акіма бяда.

У ліку пакаёвак Лізаветы Прохараўны была адна дзяўчына год дваццаці, сірата, па імя Дуняша. Яна была прыгожая, стройная і спрытная; рысы яе, хоць няправільныя, але маглі спадабацца: свежы колер скуры, густыя белакурыя валасы, жывыя шэрыя вочкі, маленькі круглы нос, румяныя губы і асабліва нейкі развязны, поўнасмешлівы, задзірысты выраз твару—усё гэта было досыць міла ў сваім родзе. Прытым, яна, не гледзячы на сваё сіроцтва, трымала сябе строга, амаль ганарліва; яна паходзіла ад сталбавых дваравых, яе нябожчык бацька Арэфій гадоў трыццаць быў ключнікам, а дзед Сцяпан служыў камердынерам у аднаго даўно памёршага пана, гварды-сержанта і князя. Апаналася яна чыста і франціла сваімі рукамі, якія, сапраўды, былі вельмі прыгожыя. Дуняша выяўляла вялікую пагарду да ўсіх сваіх паклоннікаў, з самаўпэўненай усмешкай выслухоўвала іх ласкавыя словы, і калі і адказвала ім, то больш за ўсё аднымі выклікамі накшталт: «так! як-жа! стану я! вось яшчэ!...» Гэтыя выклікі ў яе амаль не зыходзілі з языка. Дуняша правяла каля трох год у Маскве ў вучэнні, дзе яна набыла тыя асаблівыя грывасы і замашкі, якімі вызначаюцца пакаёўкі, якія пабывалі ў сталіцах. Пра яе гаварылі, як пра дзяўчыну з самалюбнасцю (вялікая пахвала ў вуснах дваровых людзей), якая хоць і бывала ў пераплётах, аднак, годнасці сваёй не страціла. Шыла яна таксама надрэнна, але за ўсё гэта Лізавета Прохараўна да яе не надта прыязна адносілася, з ласкі галоўнай пакаёўкі Кірылаўны, жанчыны ўжо не маладой, пранырлівай і хітрай. Кірылаўна карысталася вялікім уплывам на сваю паню і вельмі лоўка ўмела адстараняць суперніц.

У гэту вось Дуняшу і закахаўся Акім! Ды так, як раней ніколі яшчэ не кахаў. Ён спачатку ўбачыў яе ў царкве: яна толькі што вярнулася з Масквы... затым сустракаўся з ёю некалькі разоў у панскім доме, нарэшце, правёў з ёю цэлы вечар у прыказчыка, куды яго запрасілі на чай, разам з іншымі пачэснымі людзьмі. Дваровыя ім не грэбавалі, хоць ён і не належаў да іх саслоўя і насіў бараду; але ён быў чалавек адукаваны, пісьменны, і галоўнае—з грашыма; прытым, і апранаўся ён не па-мужыцку, насіў доўгі кафтан з чорнага сукна, боты навырост і хустачку на шыі. Праўда, іншыя дваровыя і талкавалі між сабой, што, моў, усё-такі відаць, што ён не наш, але ў вочы яму падлізваліся. У той вечар

у прыказчыка Дуняша канчаткова пакарыла ўлюбчывае сэрца Акіма, хоць ужо рашуча не адказвала ніводнага слова на ўсе яго падлізлівыя гаворкі і толькі зрэдку збоку паглядала на яго, нібы здзіўляючыся, чаго гэты мужык тут. Усё гэта толькі больш распальвала Акіма. Ён пайшоў да сябе дадому, думаў, думаў і рашыў дабіцца яе рукі... Так вось яна яго да сябе і «прысушыла!» Але як апісаць гнеў і абурэнне Дуняшы, калі, дзён праз пяць, Кірылаўна, ласкава зазваўшы яе да сябе ў пакой, абвясціла ёй, што Акім (а, відаць, ён умеў, як за справу ўзяцца), што гэты барадач і мужык Акім, з якім і сядзець побач яна лічыла крыўдай, да яе сватаецца.

Дуняша перш успыхнула ўся, затым вымушана зарагатала, пасля заплакала, але Кірылаўна так умела павяла атаку, так ясна дала ёй адчуць уласнае яе становішча ў доме, так лоўка намякнула на прыстойны выгляд, багацце і сляпую адданасць Акіма, нарэшце, так значна ўпамынула аб жаданні самой пані, што Дуняша вышла з пакоя ўжо з раздум'ем на твары, і, сустрэўшыся з Акімам, толькі ўважліва паглядзела яму ў вочы, але не адвярнулася. Надзвычай шчодрыя падарункі гэтага закаханага чалавека рассялі яе апошнія здзіўленні... Лізавета Прохараўна, якой Акім, на радасці, паднёс сотню персікаў на вялікай срэбнай талерцы, згадзілася на яго шлюб з Дуняшай, і гэты шлюб адбыўся. Акім не паскупіўся на выдаткі — і нявеста, якая напярэдадні сядзела на дзявічніку як забітая, а ў самую раніцу выселля ўсё плакала, пакуль яе Кірылаўна прыбірала пад вянец, хутка ўдешылася... Ёй пані дала надзець у царкву свой шаль — а Акім у той-жа дзень падарыў ёй такі самы, а магчыма і лепшы.

Такім чынам, Акім ажаніўся, перавёз сваю маладую да сябе ў двор... Пачалі яны жыць. Дуняша аказалася дрэннай гаспадыняй, дрэннай падмогай мужу. Яна нічым не цікавілася, сумавала, нудзілася, хіба які-небудзь праезджы афіцэр звяртаў на яе ўвагу і любезнічаў з ёй, седзячы за шырокім самаварам; часта адлучалася то ў горад за пакупкамі, то ў панскі дом, да якога ад пастаялага двара лічылася вярсты чатыры. У панскім доме яна адпачывала: там яе акружалі свае; дзяўчаты зайздросцілі яе ўбранству; Кірылаўна частавала яе чаем; сама Лізавета Прохараўна з ёй размаўляла... Але і гэтыя наведванні не абыходзіліся без горкіх адчуванняў для Дуняшы... Ёй, напрыклад, як дворнічысе, ужо не прыходзілася насіць капялюшыка, і яна выму-

шана была павязваць сваю галаву хусткай... як купчыха, гаварыла ёй хітрая Кірылаўна... Як якая-небудзь мяшчанка, думала Дуняша пра сябе.

Не раз успамінаў Акім словы адзінага свайго сваяка, старога дзядзькі, мужыка, закаранелага, бессямейнага бабыля: «Ну, брат, Акімка,—сказаў ён яму сустрэўшыся з ім на вуліцы:—чуў я, ты сватаешся?..»

— Ну, так, а што?

— Эх, Акім, Акім! Ты нам, мужыкам, не брат цяпер, што і казаць — ды і яна табе не сястра.

— Ды чым-жа яна мне не сястра?

— А хоць-бы вось чым,—запырэчыў той і паказаў Акіму на яго бараду, якую ён, ва ўгоду сваёй нявесце, пачаў стрыгчы—збрыць-жа яе зусім ён не згадзіўся... Акім панурыўся; а стары адварнуўся, захінуў полы свайго разарванага на плячах кажуха і пайшоў, ківаючы галавой.

Так, не раз задумваўся, крактаў і ўздыхаў Акім... Але каханне яго да прыгожанькай жонкі не змянілася; ён ганарыўся ёю—асабліва, калі параўноўваў яе, не скажам ужо з іншымі бабамі, або са сваёй ранейшай жонкай, на якой яго ажанілі шаснаццаці год, але з іншымі дваровымі дзяўчынамі: «вось, моў, мы якую птушку запалывалі!..» Найменшая яе ласка прыносіла яму велікае заатавальненне... А можа, думаў ён, звыкнецца, абжывецца... Прытым яна трымала сябе вельмі добра, і ніхто не мог сказаць пра яе дрэннага слова.

Так прайшло некалькі год, Дуняша, сапраўды, скончыла тым, што прывыкла да свайго жыцця. Акім чым больш старэў, тым больш да яе прывязваўся і давяраў ёй: таварышкі яе, якія вышлі замуж не за мужыкоў, цяпелі нястачу кроўную, або бяднелі або трапілі ў нядобрыя рукі... А Акім багацеў ды багацеў. Усё яму ўдавалася—кругом шанцавала; адно толькі яго мучыла: дзяцей яму бог не даваў. Дуняшы мінула ўжо дваццаць пяць год; ужо ўсе яе сталі велічань Аўдोनй Арэф'еўнай. Сапраўднай гаспадыняй яна, усё-такі, не зрабілася, але дом свой палюбіла, распараджалася прыпасамі, наглядала за служанкай... Праўда, яна ўсё гэта рабіла абыяк, не наглядала, як належыла, за чыстатой і парадкам; затое ў галоўным пакоі пастаялага двара, побач з партрэтам Акіма, вісеў яе партрэт, пісаны маслянымі фарбамі і заказаны ёю самою домарошчанаму жывапісцу, сыну прыхадскога дзяка.—Яна была прадстаўлена ў белай сукенцы, жоўтым шалі, з шасцю ніткамі буйнага жэмчугу на шыі, доўгімі сергамі ў вушах і пярсцёнкамі на кожным пальцы.—Пазнаць яе было

можно—хоць жывапісец намаляваў яе празмерна дзябёлай і румянай—і вочы ёй напісаў замест шэрых, чорныя і нават некалькі касыя... Акім яму зусім не ўдаўся: ён атрымаўся ў яго неяк вельмі цёмна — а la Rembrandt — так што іншы праезджы падыйдзе, бывала, паглядзіць і толькі памармыча крыху. Апрапаца Аўдоця стала досыць нехайна; накіне вялікую хустку на плечы, плацце пад ёй як-небудзь сядзіць: гультайства на яе напала, тое ўздыхаючае, вялае, санлівае гультайства, да якога вельмі схільны рускі чалавек, асабліва, калі існаванне яго забяспечана...

Пры ўсім тым, справы Акіма і жонкі яго ішлі вельмі добра, яны жылі нядрэнна і выслаўляліся за прыкладную пару. Але, як вавёрка, якая чысціць сабе нос у той самы момант, калі стралок у яе цэліцца, чалавек не прадчувае свайго няшчасця — і раптам спатыкаецца, як на ільду...

У адзін асенні вечар на пастаялым дварэ ў Акіма спыніўся купец с красным таварам. Рознымі навакольнымі дарогамі прабіраўся ён з двума нагруканымі кібіткамі з Масквы ў Харкаў; гэта быў адзін з тых разносчыкаў, якіх памешчыкі і асабліва памешчыцкія жонкі і дочки чакаюць іншы раз з такой вялікай нецярплівасцю. З гэтым разносчыкам, чалавекам пажылым, ехала двое таварышоў або, правільней кажучы, двое работнікаў—адзін бледны, худы і гарбаты, другі малады, статны, прыгожы хлопчына гадоў дваццаці. Яны папрасілі сабе павячэраць, пасля селі піць чай; разносчык папрасіў гаспадароў прысесці з імі да стала—гаспадары не адмовіліся. Паміж двума старымі (Акіму стукнула пяцьдзесят шэсць гадоў) хутка завязалася размова; разносчык распытваў пра суседніх памешчыкаў — а ніхто лепш за Акіма не мог паведаміць яму ўсе патрэбныя звесткі наконт іх; гарбаты работнік бесперапынна хадзіў глядзець воз і нарэшце пайшоў спаць; Аўдоцці давялося гутарыць з другім работнікам... Яна сядзела каля яго і гаварыла мала, больш слухала, што ён расказваў; але, як відаць, гаворка яго ёй спадабалася; яе твар ажывіўся, румянец заіграў на шчоках, і смяялася яна досыць часта і ахвотна. Малады работнік сядзеў, амаль нерухомы і нахіліўшы да стала сваю кучаравую галаву; гаварыў ціха, не ўзвышаючы голасу і не спяшаючыся; затое вочы яго, невялікія, але дзёрзкасветлыя і блакітныя, так і ўпіліся ў Аўдоцю; яна перш адварачвалася ад іх, пасля сама стала глядзець яму ў твар. Твар гэтага маладога хлопца быў свежы і гладкі, як крымскі яблык; ён

часта ўсміхаўся і перабіраў белымі пальцамі па падбародку, пакрытаму ўжо рэдкім і цёмным пухам. Гаварыў ён пакупецку, але надта свабодна і з нейкай абыякавай самаўпэўненасцю—і ўсё глядзеў на яе тым-жа пільным і наглым позіркам... Раптам ён падсунуўся да яе крыху бліжэй і, ніколькі не змяніўшыся ў твары, сказаў ёй: «Аўдоцця Арэф'еўна, лепшай за вас на свеце нікога няма; я, здаецца памерці гатоў дзеля вас».

Аўдоцця моцна засмяялася.

— Чаго ты?—запытаў у яе Акім.

— Ды вось — яны такое ўсё смешнае расказваюць, — прагаварыла яна, без асаблівага, між іншым, замяшання.

Стары разносчык зарагатаў.

— Хе-хе, так-с; у мяне Навум такі ўжо балагур. Але вы яго не слухайце-с.

— Так! як-жа! стану я іх слухаць, — запярэчыла яна і паківала галавой.

— Хе-хе, вядома-с, — заўважыў стары. — Ну, аднак, — дадаў ён нараспеў:—даруйце-с, вельмі ўдзячны, а пара і на бакавую-с... — І ён устаў.

— Вельмі ўдзячны і мы-с, — прамовіў Акім і таксама ўстаў:—за пачастунак, гэта значыць; між іншым, спакойнай ночы жадаем. Аўдоцька, уставай.

Аўдоцця ўстала, нібы нехаця, за ёю ўстаў і Навум... і ўсе разышліся.

Гаспадары пайшлі ў асобную каморку, якая служыла ім замест спальні. Акім адразу-ж захроп. Аўдоцця доўга не магла заснуць... Перш яна ляжала ціха, павярнуўшыся тварам да сцяны; затым пачала кідацца на гарачай пярыне, то скідала то нацягвала коўдру... пасля задрамала лёгкай дрымотай. Раптам пачуўся на дварэ гучны мужчынскі голас: ён спяваў нейкую працяжную, але не нудную песню, слоў якой нельга было разабраць... Аўдоцця расплюшчыла вочы, усперлася на локаць і пачала слухаць... Песня ўсё прадаўжалася... Звонка пералівалася яна ў асеннім паветры.

Акім падняў галаву.

— Хто гэта спявае? — запытаў ён.

— Не ведаю, — адказала яна.

— Добра спявае, — дадаў ён, памаўчаўшы крыху. — Добра. Ну, і галасішча-ж моцны. Вось і я ў свой час спяваў, — прадаўжаў ён: — і добра спяваў, ды голас сапсаваўся. А гэты добры. Відаць, малайчына той спявае.

Навумам, ці што, яго завуць. — І ён павярнуўся на другі бок — уздыхнуў і зноў заснуў.

Доўга яшчэ не змаўкаў голас... Аўдоцця ўсё слухала ды слухала; нарэшце, ён раптам нібы абарваўся, яшчэ раз ускрыкнуў ліха і павольна заціх. Аўдоцця перахрысцілася, паклала галаву на падушку... Прайшло поўгадзіны... Яна прыўстала і пачала ціхенька спускацца з пасцелі...

— Куды ты, жонка? — запытаўся ў яе праз сон Акім.

Яна спынілася.

— Лампадку паправіць, — прагаварыла яна: — не спіцца штосьці...

— А ты памаліся, — пралепятаў Акім, засынаючы.

Аўдоцця падышла да лампадкі, стала папраўляць яе, і незнарок пагушыла яе: вярнулася і лягла. Усё сціхла.

На другую раніцу, досвіткам, купец адправіўся ў дарогу са сваімі таварышамі. Аўдоцця спала. Акім правёў іх з поўварсты: яму трэба было зайсці ў млын. Вярнуўшыся дадому, ён застаў ужо сваю жонку адзетую і не адну: з ёю быў учарайшы малады хлапец Навум. Яны стаялі каля стала ля самага акна і размаўлялі. Ubачыўшы Акіма, Аўдоцця моўчкі пайшла з пакоя, а Навум сказаў, што вярнуўся па гаспадаровы рукавіцы, якія быццам той забыўся на лаўцы, і таксама пайшоў.

Мы цяпер скажам чытачам тое, аб чым яны, напэўна, і без нас здагадаліся: Аўдоцця моцна пакахала Навума. Як гэта магло здарыцца так хутка, растлумачыць цяжка; тым больш цяжка, што да таго часу яна трымала сябе беззаганна, не гледзячы на мноства выпадкаў і замахаў здрадзіць сямейнай вернасці. Пасля, калі сувязь яе з Навумам стала вядомай усім, многія ў акалотку гаварылі, што ён у першы-ж вечар падсыпаў ёй у шклянку чаю прыварожнага зеля (у нас яшчэ цвёрда вераць у сапраўднасць такога сродку) і што гэта вельмі лёгка можна было заўважыць па Аўдоцці, якая, быццам, хутка пасля пачала худзец і нудзіцца.

Як-бы там ні было, але толькі Навума сталі досыць часта бачыць на Акімавым дварэ. Перш прыехаў ён зноў з тым-жа купцом, а месяцы праз тры паявіўся ўжо адзін, з уласным таварам; пасля пранеслася чутка, што ён пасяліўся ў адным з блізкіх павятовых гарадоў, і з таго часу ўжо не праходзіла тыдня, каб не паказалася на вялікай дарозе яго моцная фарбаваная драбінка, запрэжаная парай круглых канькоў, якімі ён кіраваў сам. Паміж Акімам і ім не існавала асаблівага сяброўства, ды і варожасці паміж

імі не заўважалася: Акім не звяртаў на яго вялікай увагі і ведаў толькі аб ім, як аб кемлівым хлапцы, які спрыта пайшоў у ход. Сапраўдных пачуццяў Аўдоцці ён не падазраваў і прадаўжаў давяраць ёй па-ранейшаму.

Так прайшло яшчэ два гады.

Вось, аднойчы, у летні дзень, перад абедам, гадзіне а другой, Лізавета Прохараўна, якая на працягу іменна гэтых двух гадоў неяк раптам зморшчылася і пажаўцела, не глядзячы на ўсялякія прышранні, румыны і бялілы, — Лізавета Прохараўна з сабачкам і складным парасонікам вышла пагуляць у свой нямецкі чысценькі садочак. Злёгка пашорваючы накрухмаленай сукенкай, ішла яна маленькімі крокамі па пясчанай сцежцы, між двума градамі выцягненых у струнку вярцінь, як раптам яе здагнала старадаўняя наша знаёмая Кірылаўна і пачціва далажыла, што нейкі Б-й купец жадае яе бачыць па вельмі важнай справе. Кірылаўна па-ранейшаму карысталася панскай ласкай (па сутнасці яна кіравала маёнткам пані Кунцэ) і з некаторага часу атрымала дазвол насіць белы чапец, што надавала яшчэ больш рэзкасці тонкім рысам яе смуглявага твара.

— Купец? — запыталася пані. — Што яму патрэбна?

— Не ведаю, што ім трэба, — запярэчыла Кірылаўна ўкрадчывым голасам: — а толькі, здаецца, яны жадаюць у вас штосьці купіць.

Лізавета Прохараўна вярнулася ў гасціную, села на звычайнае сваё месца, крэсла з купалам, па якому прыгожа віўся плюшч, і загадала паклікаць Б...ага купца.

Увайшоў Навум, пакланіўся і спыніўся ля дзвярэй.

— Я чула, вы ў мяне штосьці купіць хочаце? — пачала Лізавета Прохараўна і сама падумала: — які прыгожы мужчына гэты купец.

— Правільна-с.

— А што-ж іменна?

— Мо' будзеце прадаваць пастаялы ваш двор?

— Які двор?

— Ды вось, што на вялікай дарозе, адсюль недалёка.

— Ды гэты двор не мой. Гэта Акімаў двор.

— Як не ваш? На вашай зямельцы сядзіць-жа.

— Зямля то мая... на маё імя куплена; ды двор вось яго.

— Так-с. Дык вось, можа вы яго нам прадасце?

— Як-жа я яго прадам?

— Так-с. А мы пану-б добрую далі.

Лізавета Прохараўна памаўчала.

— Дапраўды, гэта дзіўна, — пачала яна зноў: — як гэта вы гаворыце. А што-б вы далі? — дадала яна. — Гэта значыць я не для сябе пытаюся, а для Акіма.

— Ды з усім будынкам і ўгоддзямі-с, ну, так, вядома, і з зямлёй, якая пры тым двары знаходзіцца, дзве тысячы рублёў-бы далі.

— Дзве тысячы рублёў! Гэта мала, — запярэчыла Лізавета Прохараўна.

— Добрая цана-с.

— Да вы з Акімам гаварылі?

— Навошта-ж нам з ім гаварыць? Двор ваш, дык вось, мы з вамі і будзем размаўляць.

— Ды я-ж вам сказала... Дапраўды, проста дзіўна, як гэта вы мяне не разумееце!

— Чаму-ж не разумець, разумеем-с.

Лізавета Прохараўна паглядзела на Навума. Навум паглядзеў на Лізавету Прохараўну.

— Ну дык як-жа, — пачаў ён: — якая будзе, з вашага боку, значыць, прапанова?

— З майго боку... — Лізавета Прохараўна заварушылася на крэсле. — Па-першае, я вам кажу, што двух тысяч мала, а па-другое...

— Калі ласка, соченьку дабавім.

Лізавета Прохараўна ўстала.

— Бачу я, вы зусім не тое гаворыце, я вам ужо сказала, што я гэты двор не магу прадаваць і не прадам. Не магу... гэта значыць не хачу.

Навум усміхнуўся і памаўчаў.

— Ну, як сабе хочаце... — прамовіў ён, злёгка паціснуўшы плячом: — даруйце-с. — І ён пакланіўся і ўзяўся за ручку дзвярэй.

Лізавета Прохараўна павярнулася да яго.

— А зрэшты... — прагаварыла яна з ледзь прыкметнай запінкай: — вы яшчэ не едзьце. — Яна пазваніла; з кабінета з'явілася Кірылаўна. — Кірылаўна, загадай напайць пана купца чаем. Я вас яшчэ ўбачу, — дадала яна, злёгка кіўнуўшы галавой.

Навум яшчэ раз пакланіўся і вышаў разам з Кірылаўнай. Лізавета Прохараўна разы са два прайшла на пакой і зноў пазваніла. На гэты раз увайшоў казачок. Яна загадала яму паклікаць Кірылаўну. Праз некаторы момант увайшла Кірылаўна, ледзь паскрыпваючы сваімі новымі казловымі чаравікамі.

—Ты чула,—пачала Лізавета Прохараўна з вымушаным смехам:—што мне купец гэты прапануе? такі, дапраўды, дзівак!

—Не, не чула... Што такое-с?—І Кірылаўна злёгка прыжмурыла свае чорныя, калмыцкія вочкі.

— Ён у мяне Акімаў двор хоча купіць.

— Дык што-ж?

— Ды як-жа ж гэта... А што-ж Акім?.. Я яго Акіму аддала.

— Што вы, пані, ды што вы гэта гаворыце? Хіба гэты двор не ваш? Не вашы мы, ці што? І ўсё, што мы маем,—хіба-ж не ваша, не панскае?

— Што ты гэта гаворыш, Кірылаўна?—Лізавета Прохараўна дастала батыставую хустачку і нервова высмаркалася.—Акім гэты двор за свае грошы купіў.

— За свае грошы? А адкуль ён гэтыя грошы ўзяў?—Ці не з вашай ласкі? Ды ён і так столькі часу зямлёй карыстаўся... Усё-ж гэта з вашае ласкі. А вы думаеце, панечка, што ў яго так і не застаецца больш грошай? Ды ён багацей за вас, далібог-жа!

— Усё гэта так, вядома, але ўсё-ж, гэта я не магу... Як-жа ж гэта я гэты двор прадам?

— А чаму-ж і не прадаць?—прадаўжала Кірылаўна.—Балазе, пакупнік знайшоўся. Дазвольце запытаць, колькі яны вам прапануюць?

— Дзве тысячы рублёў з лішкам,—ціха прагаварыла Лізавета Прохараўна.

— Ён, панечка, больш дасць, калі дзве тысячы з першага слова прапануе. А з Акімам вы пасля звядзіце справу; аброку можа скінеце. Ён яшчэ і ўдзячан будзе.

— Вядома, трэба будзе аброк зменшыць. Але не, Кірылаўна, як-жа я прадам...—І Лізавета Прохараўна пачала хадзіць узад і ўперад па пакоі...—Не, гэта немагчыма, гэта нікуды няварта... не, калі ласка, ты мне больш гэтага не гавары... а то я раззлуюся...

Але, не глядзячы на забароны ўсхваляванай Лізаветы Прохараўны, Кірылаўна прадаўжала гаварыць і праз поўгадзіны вярнулася да Навума, якога пакінула ў буфэце за піццём чаю.

— Што-ж вы мне скажаце, мая шаноўная,—прагаварыў Навум, з форсам перакуліўшы дапітую чашку на сподак.

— А тое скажу,—сказала Кірылаўна:—што ідзіце да пані, яна вас кліча.

— Слухаю-с,—адказваў Навум, устаў і ўслед за Кірылаўнай пайшоў у гасцінную.

Дзверы за імі зачыніліся... Калі, нарэшце, тыя дзверы зноў адчыніліся, і Навум, кланяючыся, вышаў з іх спіною, справа была ўжо ўладжана; Акімаў двор належаў яму: ён набыў яго за 2800 рублёў асігнацыямі. Купчую вырашылі аформіць як мага хутчэй і да часу не гаварыць нідзе аб ёй; Лізавета Прохараўна атрымала сто рублёў задатку, ды дзвесце рублёў пайшло Кірылаўне на магарыч. «Нядорага купіў» думаў Навум, узлаззячы на каламажку: «дзякуй, выпадак здарыўся».

У той самы час, калі ў панскім доме адбывалася расказаная намі здзелка, Акім сядзеў у сябе адзін пад акном на лаўцы і з незадаволеным выглядам пагляджваў сваю баряду... Мы сказалі вышэй, што ён не падазраваў прыхільнасці сваёй жонкі да Навума, хоць добрыя людзі не раз яму намякалі, што пара, моў, табе за розум узяцца; вядома ён сам іншы раз мог заўважыць, што гаспадыня яго з некаторага часу як быццам наравісцей стала, але-ж вядома: жаночы пол сварлівы і капрызны. Нават, калі яму сапраўды здавалася, што ў яго доме штосьці не ў парадку, ён толькі рукой махаў; не хацелася яму, як кажуць, паднімаць вэрхал; дабрадушнасць у ім не змяншалася з гадамі, ды і лянота брала сваё. Але ў той дзень ён быў вельмі не ў настроі; учора ён зусім выпадкова падслухаў на вуліцы размову паміж сваёй служанкай і другой суседняй бабай...

Баба пыталася ў служанкі, чаму яна да яе ў святая вечарам не зайшла: «я моў, цябе чакала».

— Ды я ўжо было і пайшла,—запырэчыла служанка:—ды, на ліха, на гаспадыню насунулася... каб ёй пушта было!

— Насунулася...—паўтарыла баба нейкім расцягнутым голасам і падперла рукою шчаку.—А дзе-ж гэта ты на яе насунулася, мая даражэнькая?

— А за канаплянікамі, за папоўскімі. Гаспадыня-ж, відаць, да свайго вось, да Навума, у канаплянікі вышла, а мне-ж у цемені не відаць было; ад месяца, ці што, бог яго ведае, проста так на іх і наскочыла.

— Наскочыла,—зноў паўтарыла баба.—Ну, і што-ж яна, мая даражэнькая, з ім стаіць?

— Стаіць—нічога. Ён стаіць і яна стаіць. Убачыла мяне і кажа: куды гэта ты бегаеш? Ідзі дадому. Я і пайшла.

— Пайшла.—Баба памаўчала.—Ну, бывай, Фецінюшка,—прагаварыла яна, і паплялася сваёй дарогай.

Размова гэта непрыемна падзейнічала на Акіма. Любоў яго да Аўдоцці ўжо астыла, але, усё-такі, словы служанкі яму не спадабаліся. А яна сказала праўду: сапраўды, у той вечар Аўдоцця выходзіла да Навума, які чакаў яе ў густым ценю, што падаў на дарогу ад нерухомага і высокага канапляніку. Раса змачыла зверху данізу кожнае яго сцябло; моцны да адурэння пах стаяў навокал. Месяц ледзь толькі ўзышоў, вялікі і барвовы ў чарнаватым і цьмяным тумане. Навум яшчэ здалёку пачуў гаропкія крокі Аўдоцці і накіраваўся да яе насустрач. Яна падышла да яго, уся збялелая ад бягі; месяц свяціў ёй у твар.

— Ну, што, прынесла?—запытаўся ён.

— Прынесці то прынесла,—адказвала яна нерашучым голасам:—ды што, Навум Іванавіч...

— Давай, калі прынесла,—перапыніў ён яе і працягнуў руку...

Яна дастала з-пад касыні нейкі скрутак. Навум адразу ж узяў яго і паклаў сабе за пазуху.

— Навум Іванавіч,—прагаварыла Аўдоцця марудна і не спускаючы з яго вачэй...—Ох, Навум Іванавіч, загублю я дзеля цябе сваю душачку...

У гэты момант падышла да іх служанка.

І так, Акім сядзеў на лавачцы і з незадавальненнем пагладжваў сваю бараду. Аўдоцця часта ўваходзіла ў пакой і зноў выходзіла. Ён толькі праводзіў яе вачыма. Нарэшце, яна ўвайшла яшчэ раз і, захапіўшы ў каморны душгарэйку, пераступіла ўжо была парог—ён не вытрымаў і загаварыў, як быццам сам сабе:

—Здзіўляюся я,—пачаў ён:—чаго гэта бабы заўсёды мітусяцца? Пасядзець вось каб на месцы, гэтага ад іх і не патрабуў. Гэта не іх справа. А вось, куды-небудзь збегаць, ці раніцей, ці вечарам, што яны любяць.—Так.

Аўдоцця выслухала гаворку мужа да канца, не перамяніўшы свайго палажэння; толькі пры слове «вечарам» ледзь павяла галавой і нібы задумалася.

— Ты ўжо, Сямёныч,—прагаварыла яна, нарэшце, са смуткам:—вядома, як пачнеш размаўляць, ужо тут...

Яна махнула рукой і пайшла, стукнуўшы дзвярыма. Аўдоцця, сапраўды, не надта высока цаніла Акімава красамоўства і, бывала, вечарамі, калі ён пачынаў разважаць з праезджымі, або пускаўся ў расказы, употайку пазыхала, або ішла да сябе. Акім паглядзеў на зачыненыя дзверы... «як пачнеш размаўляць», паўтарыў ён упоўголоса... «то-та і бяда, што

я мала размаўляў з табой. І хто-ж? свой-жа брат, ды яшчэ...» і ён устаў, падумаў, ды і пастукаў сабе кулаком па патыліцы...

Некалькі дзён прайшло пасля гэтага дня досыць дзіўным чынам. Акім усё паглядаў на жонку сваю, нібы збіраўся ёй штосьці сказаць; і яна, са свайго боку, на яго падазрона глядзела; прытым, яны абое вымушана маўчалі; між іншым, гэта маўкліваць звычайна перапынялася бурклівай заўвагай Акіма наконт якога-небудзь недагляду ў гаспадарцы, або наконт жанчын наогул; Аўдоцця, часцей за ўсё, не прэрэчыла яму ні словам. Аднак, пры ўсёй дабрадушнай слабасці Акіма, між ім і Аўдоццяй абавязкова дайшло-б да рашучай размовы, калі-б не здарыўся, нарэшце, выпадак, пасля якога ўсякія размовы былі-б бескарыснымі.

А іменна, адной раніцай, Акім з жонкай ледзь толькі сабраліся папалуднаваць (праездных у пастаялым дварэ, з прычыны летніх работ, ніводнага не было), як раптам па дарозе моцна застукала каламажка і крута спынілася перад ганкам. Акім зірнуў у акно, нахмурыўся і апусціў вочы: з каламажкі, не спяшаючыся, вылазіў Навум. Аўдоцця яго не ўбачыла, але калі пачуўся ў сенцах яго голас, лыжка крыху здрыганулася ў яе руцэ. Ён загадваў работніку паставіць каня на двор. Нарэшце, дзверы расчыніліся, і ён увайшоў у пакой.

— Дзень добры,—сказаў ён і зняў шапку.

— Добры дзень,—паўтарыў праз зубы Акім.—Адкуль бог прынёс?

— Па суседству,—запырэчыў той і сеў на лаўку.—Я ад пані.

— Ад пані,—прагаварыў Акім, усё не ўстаючы з месца.—Па справах, напэўна?

— Так, па справах. Аўдоцця Арэф'еўна, наша вам пашана.

— Добры дзень, Навум Іванавіч,—адказала яна. Усе памаўчалі.

— Што гэта ў вас, пахлёбка відаць нейкая,—пачаў Навум.

— Так, пахлёбка,—запырэчыў Акім, і раптам пабялеў:—ды не для цябе.

Навум са здзіўленнем зірнуў на Акіма.

— Як не для мяне?

— Ды так вось, што не для цябе.—У Акіма вочы заблішчэлі, і ён стукнуў рукою па сталю.—У мяне ў доме нічога для цябе няма, чуеш?

— Што ты, Сямёныч, што ты? Што з табой?

— Са мною то нічога, а ты мне надакучыў, Навум Іванавіч,

вось што.—Стары ўстаў і ўвесь затросся.—Вельмі часта пачаў да мяне цягацца, вось што.

Навум таксама ўстаў.

— Ды ты, брат, звар'яцеў, ці што,—сказаў ён з усменкай.—Аўдоцця Арэф'еўна, што гэта з ім?..

— Я табе кажу,—закрычаў дрыжачым голасам Акім:—вон пайшоў, чуеш... якая табе тут Аўдоцця Арэф'еўна... я табе кажу, чуеш, ідзі адсюль!

— Што ты мне гаворыш?—запытаў многазначна Навум.

— Пайшоў вон адсюль; вось што я табе кажу. Вось бог, а вось парог... разумееш? а то дрэнна будзе!

Навум ступіў наперад.

— Баценькі, не біцеся, галубочкі мае,—залепятала Аўдоцця, якая да таго моманту сядзела нерухома за сталом... Навум зірнуў на яе.

— Не бойцеся, Аўдоцця Арэф'еўна, за што біцца! Эх, брат,—прадаўжаў ён, звяртаючыся да Акіма:—як ты раскрычаўся. Дапраўды. Які бойкі! Дзе гэта чутна з чужой хаты выганяць,—дадаў з павольнай расстануўкай Навум:—ды яшчэ гаспадара?

— Як з чужой хаты,—прамармытаў Акім.—Якога гаспадара?

— А хоць-бы мяне.

І Навум прыжмурыўся і выскаліў свае белыя зубы.

— Як цябе? Хіба не я гаспадар?

— Які ты бесталковы, браток. Кажуць табе—я гаспадар. Акім вытарашчыў вочы.

— Што ты такое балбочаш, як беляны аб'еўшыся,—загаварыў ён нарэшце.—Які ты тут чорта гаспадар?

— Ды што з табой гаварыць,—усклікнуў з нецярплівасцю Навум.—Бачыш ты гэту паперу,—прадаўжаў ён, выхапіўшы з кішэні складзены ўчэцвера гербавы ліст:—бачыш? Гэта купчая, разумееш, купчая і на зямлю тваю, і на двор; я іх купіў у памешчыцы, у Лізаветы Прохараўны купіў, учора купчую ў Б...е падпісалі—гаспадар тут, значыцца, я, а не ты. Сёння-ж збяры свае спажыткі,—дадаў ён, кладучы назад у кішэню паперу:—а заўтра каб і духу твайго тут не было; чуеш?

Акім стаяў, як громам прыбіты.

— Разбойнік,—прастагнаў ён нарэшце:—разбойнік... Гэй, Федзька, Міцька, жонка, жонка, хапайце яго, хапайце—трымайце яго!

Ён зусім разгубіўся.

— Глядзі, глядзі—з пагрозай сказаў Навум:—глядзі, стары, не дурсыя...

— Ды бі-ж яго, бі яго, жонка!—цвядзіў слязлівым гола-сам Акім, дарэмна і бяссільна парываючыся з месца.—Душа-губец, разбойнік... Мала табе яе... і дом ты мой у мяне адабраць хочаш, і ўсё... Ды не, пачакай... гэтага быць не можа. Я пайду сам, я сам скажу... як... за што-ж прадаваць... Пачакай... пачакай... і ён без шапкі кінуўся на вуліцу.

— Куды, Акім Сямёнавіч, куды бяжыш, баценька?—загаварыла служанка Феціння, сутыкнуўшыся з ім у дзвярах.

— Да пані! пусці! Да пані!..—закрычаў Акім і, убачыўшы Навумаву каламажку, якую не паспелі яшчэ ўзвесці на двор, ускочыў у яе, схапіў лейцы і, сцёбнуўшы з усяе сілы па кані, паімчаўся да панскага двара.

— Матухна, Лізавета Прохараўна,—цвядзіў ён сам сабе на працягу ўсёй дарогі:—завошта-ж такая няміласць? здаецца стараўся!

І, між тым, ён усё лупцаваў, ды лупцаваў каня. Тыя, хто сустракаўся з ім, стараніліся і доўга глядзелі яму ўслед.

За чвэрць гадзіны даехаў Акім да сядзібы Лізаветы Прохараўны, падляцеў да ганку, саскочыў з воза і проста ўваліўся ў пярэднюю.

— Чаго табе?—прамармытаў спалоханы лакей, які соладка драмаў на коніку.

— Паню, мне трэба паню бачыць,—гучна прагаварыў Акім. Лакей здзівіўся.

— Хіба што здарылася?—пачаў ён.

— Нічога не здарылася, а мне паню трэба бачыць.

— Што, што,—сказаў яшчэ больш здзіўлены лакей і павольна выпрастаўся.

Акім апамятаўся... Нібы халоднай вадой яго аблілі.

— Далажыце, Пётр Еўграфавіч, пані,—сказаў ён з нізкім паклонам:—Што Акім, вось жадае іх бачыць...

— Добра.. пайду... далажу... а ты, знаць п'яны, пачакай,—прабурчэў лакей і пайшоў.

Акім апусціў вочы і нібы збянтэжыўся... Рашучасць хутка знікла ў ім з самага таго моманту, як толькі ён уступіў у прыхожую.

Лізавета Прохараўна таксама збянтэжылася, калі далажылі ёй аб прыходзе Акіма. Яна адразу-ж загадала паклікаць Кірылаўну да сябе ў кабінет.

— Я не магу яго прыняць, — спяшаючыся загаварыла яна, як толькі тая паказалася:—ніяк не магу... Што я яму скажу?

Я-ж казала табе, што ён абавязкова прыдзе і будзе скардзіца—дадала яна са смуткам і хваляваннем:—я казала...

— А навошта-ж вам яго прымаць,—спакойна запярэчыла Кірылаўна:—гэтага і непатрэбна-с. Дзеля чаго вы будзеце трывожыцца, скажыце.

— Ды што-ж зрабіць?

— Калі дазволіце, я з ім пагавару.

Лізавета Прохараўна падняла галаву.

— Зрабі ласку, Кірылаўна. Пагавары з ім. Ты скажы яму... там—ну, што я палчыла патрэбным... а ў тым, што я яго ўзнагароджу... ну, там, ты ўжо ведаеш. Калі ласка, Кірылаўна.

— Не трывожцеся, панечка,—запярэчыла Кірылаўна і пайшла, паскрыпваючы чаравікамі.

Чвэрці гадзіны не прайшло, як скрып іх пачуўся зноў, і Кірылаўна ўвайшла ў кабінет з тым-жа спакойным выразам на твары, з той-жа хітрай кемлівасцю ў вачах.

— Ну, што,—запыталася ў яе пані:—што Акім?

— Нічога-с. Гаворыць, што ўсё ў волі міласці вашай, былі-б вы здаровы і шчаслівы, а з яго век стане.

— І ён не скардзіўся?

— Ніяк не. Чаго яму скардзіцца?

— Чаго-ж ён прыходзіў?—прагаварыла Лізавета Прохараўна не без некаторага неўразумення.

— А прыходзіў ён прасіць, пакуль да ўзнагароды, ці не будзе ласка ваша аброк яму дараваць, на наступны год, значыцца...

— Вядома, дараваць, дараваць,—узрадавана падхапіла Лізавета Прохараўна:—вядома. З прыемнасцю. І наогул, скажы яму, што я яго ўзнагароджу. Ну, дзякуй табе, Кірылаўна. А ён, бачу я, добры мужык. Пачакай,—дадала яна:—дай яму вось гэта, ад мяне.—І яна дастала з рабочага століка трохрублёвую асігнацыю.—Вось, вазьмі, аддай яму.

— Слухаю вас,—казала Кірылаўна і, спакойна вярнуўшыся ў свой пакойчык, спакойна замкнула асігнацыю ў каваную скрыначку, што стаяла ля яе ўзгалоўя; яна захоўвала ў ёй усе свае грошы, а іх было не мала.

Кірылаўна данясеннем сваім супакоіла паню, але размова паміж ёю і Акімам адбывалася, у сапраўднасці, не зусім так, як яна перадала; а іменна: яна загадала яго паклікаць да сябе ў дзвяцкую. Ён перш было не пайшоў да яе, абвясніўшы пры гэтым, што жадае бачыць не Кірылаўну, а самую Лізавету Прохараўну, аднак, нарэшце, паслухаў і пайшоў праз задні ганак да Кірылаўны. Ён застаў яе адну. Увайшоўшы ў пакой,

ён адразу-ж спыніўся і прыхіліўся каля дэвярэй да сцяны, хацеў загаварыць... і не мог.

Кірылаўна пільна паглядзела на яго.

— Вы, Акім Сямёныч,—пачала яна: — жадаеце паню бачыць?

Ён толькі галавой кіўнуў.

— Гэтага нельга, Акім Сямёныч. Дый навошта? Зробленага не пераробіш, а толькі вы іх патурбуеце. Яны вас цяпер не могуць прыняць, Акім Сямёныч.

— Не могуць,—паўтарыў ён і памаўчаў.—Дык як-жа ж,—прагаварыў ён памалу:—значыцца, так дому і прападаць?

— Паслухайце, Акім Сямёныч. Вы, я ведаю, заўсёды былі разважлівы чалавек. На гэта панская воля. А перамяніць гэтага нельга. Ужо гэтага не пераменіш. Што мы тут будзем з вамі разважаць, дык гэта-ж ні да чаго не прывядзе. Ці не праўда?

Акім заклаў рукі за спіну.

— А вы лепш падумайце,—прадаўжала Кірылаўна:—можа лепш папрасіць вам паню, каб аброку вам збавіць, ці што...

— Значыцца, дому так і прападаць,—паўтарыў Акім ранейшым голасам.

— Акім Сямёныч, я-ж вам кажу: нельга. Вы самі гэта ведаеце лепш за мяне.

— Так. Прынамсі за колькі-ж ён хоць пайшоў, двор гэты?

— Не ведаю я гэтага, Акім Сямёныч; не магу вам сказаць... Ды што вы—так стаіце,—дадала яна:—прысядзьце.

— Пастаім так. Наша справа мужыцкая, шчыра дзякуем.

— Які-ж вы мужык, Акім Сямёныч? Вы таксама купец, вас і з дваровым параўнаць нельга, што гэта вы? Не гаруйце дарэмна. Можна чаю хочаце?

— Не, дзякуй; не трэба. Дык вам домік застаўся,—дадаў ён, адхінаючыся ад сцяны.—Дзякуй і за гэта. Прабачце, панечка.

І ён павярнуўся і вышаў. Кірылаўна направила свой фартух і пайшла да пані.

— А, відаць, я сапраўды купцом стаў—сказаў сам сабе Акім, спыніўшыся ў задуменні перад варотамі.—Нішто сабе купец!—Ён махнуў рукою і горка ўсміхнуўся.—Што-ж! Пайсці дадому!

— І, зусім забыўшыся пра навумавага каня, на якім пры-

ехаў, паплёўся ён пехатою па дарозе да пастаялага двара. Не паспеў ён яшчэ адыйсці першай вярсты, як раптам пачуў побач з сабою стук калёс.

— Акім, Акім Сямёныч,—клікаў яго хтосьці.

Ён падняў вочы і ўбачыў свайго знаёмага, прыхадскога дзячка Яфрэма, празванага Кротам, маленькага, згорбленага чалавечка, з вострым носікам і сляпымі вочкамі. Ён сядзеў у дрэннай драбінцы на камячку саломы, у перадку.

— Дадому, ці што, ідзеш?—запытаўся ён у Акіма.

Акім спыніўся.

— Дадому.

— Хочаш, падвяза?

— Ну добра, падвядзі.

Яфрэм адсунуўся ўбок, і Акім ускочыў да яго ў драбінку. Яфрэм, які быў, здавалася, пад чаркай, пачаў сцябаць свайго коніка канцамі вяровачных лейцаў; ён пабег стомленым трушком, увесь час патузваючы незацугленай мордай.

Яны праехалі з вярсту, не сказаўшы адзін другому ні слова. Акім сядзеў, нахіліўшы галаву, а Яфрэм так толькі бурчэў штосьці сабе пад нос, то паганяючы, то стрымліваючы каня.

— Куды-ж гэта ты без шапкі хадзіў, Сямёныч?—нечакана запытаўся ён у Акіма, і, не чакаючы адказу, прадаўжаў упоўголаса:—у завядзенні пакінуў, мабыць. Пітух ты; я цябе ведаю, і затое люблю, што пітух; ты не біяка, не буян, не на-праслівы; домабудаўнік ты, але пітух, і такі пітух—даўно-б пара цябе пад начала за гэта, далібог; таму, гэта справа паганая... Ура!—закрычаў ён раптам на ўсё горла:—ура! ура!

— Пачакайце, пачакайце,—пачуўся непадалёку жаночы голас:—пачакайце!

Акім азірнуўся. Да воза бегла праз поле жанчына, да таго бледная і растрапаная, што ён яе адразу не пазнаў.

— Пачакайце, пачакайце,—прастагнала яна зноў, задыхаючыся і махаючы рукамі.

Акім схамянуўся: гэта была яго жонка.

Ён хапіў лейцы.

— А чаго спыняцца,—замармытаў Яфрэм:—дзеля бабы спыняцца? Ну-у!

Але Акім крута спыніў каня.

У адзін момант Аўдоцця дабегла да дарогі і так і павалілася проста тварам у пыл.

— Баценька, Акім Сямёныч,—закрычала яна:—ды і мяне-ж ён выгнаў!

Акім паглядзеў на яе і не зварухнуўся, толькі яшчэ тужэй нацягнуў лейцы.

— Ура!—зноў закрычаў Яфрэм.

— Дык выгнаў ён цябе?—прагаварыў Акім.

— Выгнаў, баценька, саколік мой,—адказала, усхліпваючы, Аўдоця.—Выгнаў, баценька. Кажа, дом цяпер мой, дык ідзі адсюль вон.

— Важна, вось яно як добра... важна!—заўважыў Яфрэм.

— А ты, знаць, аставацца збіралася?—горка прагаварыў Акім, прадаўжаючы сядзець на возе.

— Дзе там заставацца! Так, мой саколік,—падхапіла Аўдоця, якая прыўзнялася было на калені і зноў грывнула на зямлю:—ты-ж не ведаеш, ды я-ж... Забі мяне, Акім Сямёныч, забі мяне тут-жа на месцы...

— Завошта цябе біць, Арэф'еўна,—панура запярэчыў Акім:—сама ты сябе перамагла! Чаго ўжо тут!

— Ды што-ж ты думаеш, Акім Сямёныч... Грошыкі-ж... твае грошыкі... іх-жа няма, тваіх грошыкаў... Я-ж іх, акаяная, з-пад падлогі дастала, усе іх таму злачынцу Навуму аддала, акаянная... І нашто-ж ты мне сказаў, куды ты грошы хаваеш, акаянная я... Ды гэта-ж ён за твае грошыкі і дворык купіў... злодзей гэты...

Плач заглушыў яе голас.

Акім схапіўся абодвума рукамі за галаву.

— Як!—закрычаў ён нарэшце:—дык і грошы ўсе... і грошы, і двор, і ты гэта... А! з-пад падлогі дастала... дастала... Ды я-ж заб'ю цябе, гадзіна падкалодная...

І ён саскочыў з воза.

— Сямёныч, Сямёныч, не бі, не біся,—пралепятаў Яфрэм, у якога ад такога нечаканага здарэння хмель пачынаў праходзіць.

— Не, баценька, забі мяне, баценька, забі мяне, акаянную: бі, не слухай яго!—крычала Аўдоця, сударгава валяючыся ля акімавых ног.

Ён пастаяў, паглядзеў на яе, адышоў некалькі крокаў і прысеў на траву каля дарогі.

Наступіла невялікае маўчанне. Аўдоця павярнула галаву ў яго бок.

— Сямёныч, а Сямёныч,—загаварыў Яфрэм, прыўстаўшы на возе:—досыць табе... ды ўжо-ж таго... бядзе не паможаш. Цьфу ты, якая аказія,—прадаўжаў ён, нібы сам сабе:—гэткая баба праклятая... Ідзі да яго, ты,—дадаў ён, нахіліўшыся цераз біла да Аўдоці:—бачыш, ён з глузду з'ехаў.

Аўдоцця ўстала, падышла да Акіма і зноў кінулася яму ў ногі.

— Баценька,—пачала яна слабым голасам.

Акім устаў і пайшоў назад да воза. Яна ўхапілася за палу яго світы.

— Пайшла вон!—крыкнуў ён злосна, і адштурхнуў яе.

— Куды-ж ты?—запытаўся ў яго Яфрэм, убачыўшы, што ён зноў да яго садзіцца.

— А ты хацеў мяне да двара падвезці,—прагаварыў Акім:—дык давязі ўжо мяне да свайго двара... Майго вась, бачыш, нястала. Купілі, бач, яго ў мяне.

— Ну, давай, паедзем да мяне. А з ёю што?

Акім нічога не адказаў.

— А мяне-ж, мяне,—падхапіла з плачам Аўдоцця:—мяне на каго ты пакідаеш... куды-ж я пайду?

— Да яго ідзі,—запярэчыў, не паварачваючыся, Акім:—да каго ты грошы мае занесла... Паганяй, Яфрэм!

Яфрэм ударыў па кані, калёсы пакаціліся, Аўдоцця зага-ласіла...

Яфрэм жыў за вярсту ад Акімавага двара, у маленькай хатцы, на папоўскай слабодцы, што знаходзілася каля адзіноч-кай пяцівежавай царквы, нядаўна пабудаванай наследнікамі багатага купца, з прычыны духоўнага завяшчання. Яфрэм усю дарогу нічога не гаварыў Акіму, і толькі зрэдку ківаў галавой і выказваў словы: «Ах, ты!» ды: «Эх, ты!» Акім сядзеў нерухома, крыху адварнуўшыся ад Яфрэма. Нарэшце, яны пры-ехалі. Яфрэм саскочыў першы з воза. Яму насустрач выбегла дзяўчынка гадоў шасці, у нізка падперазанай кашульцы, і за-крычала:

— Тата! тата!

— А дзе твая маці?—запытаўся ў яе Яфрэм.

— Спіць у закутку.

— Ну, няхай спіць. Акім Сямёныч, што-ж вы, калі ласка ў пакой.

(Трэба заўважыць, што Яфрэм «тыкаў» яго толькі будучы п'яным. Акіму і не такія асобы гаварылі вы.)

Акім увайшоў у дзякаву хату.

— Вось сюды, на лавачку, калі ласка,—гаварыў Яфрэм.

— Ідзіце адсюль, жэўжыкі,—крыкнуў ён на траіх другіх дзяцей, якія разам з двума худымі і выпадканымі ў попел катамі паявіліся раптам з розных куткоў пакоя. — Ідзіце вон! Ну! Сюды, сюды, Акім Сямёныч, сюды,—прадаўжаў ён, садзячы госця:—ды можа загадаецца чаго?

— Што я табе скажу, Яфрэм,—прагаварыў, нарэшце, Акім:—можа гарэлка ёсць?

Яфрэм устрапянуўся.

— Гарэлка? Умомант. Дома то яе ў мяне няма, гарэлкі, а вось я зараз збегаю да бацюшкі Фёдара. У яго заўсёды... Умомант збегаю...

І ён схпіў сваю вушастую шапку.

— Ды прынясі больш, я заплачу,—крыкнуў яму ўслед Акім.—На гэта грошай у мяне яшчэ стане.

— Умомант!—паўтарыў яшчэ раз Яфрэм, знікаючы за дзвярыма. Ён, сапраўды, вярнуўся вельмі хутка з двума штофамі падпахай, з якіх адзін ужо быў адкаркаваны, паставіў іх на стол, дастаў дзве зялёныя шклянчкі, акраец хлеба і солі.

— Вось гэта люблю,—цвярдзіў ён, сядоучы перад Акімам.—Чаго гараваць?—Ён наліў і яму, і сабе... і пачаў балбатаць... учынак Аўдоцці яго азадачыў.—Дзіўная, дапраўды, справа,—гаварыў ён:—якім гэта чынам здарылася? значыцца, ён прываражыў яе да сябе... а? Вось што значыць жонку як трэба строга захоўваць. У ёжавых рукавіцах трымаць яе трэба. А ўсё-такі вам дадому заехаць варта; там-жа добра ў вас многа засталася.— І многа яшчэ падобных слоў сказаў Яфрэм; ён, калі піў, не любіў маўчаць.

Праз гадзіну, вось што адбывалася ў Яфрэмавым доме. Акім, які на працягу ўсёй папойкі ні слова не адказваў на распыты і заўвагі свайго балбатлівага гаспадара і толькі выпіваў шклянку за шклянкай, спаў на печы, увесь чырвоны, спаў цяжкім і пакутлівым сном; дзеці з яго дзівіліся, а Яфрэм... Будзьце ўпэўнены! Яфрэм таксама спаў, але толькі ў вельмі цеснай і халоднай каморы, куды замкнула яго жонка, жанчына досыць мужага і моцнага целаскладу. Ён было пайшоў да яе ў закутак, і пачаў ёй ні то пагражаць, ні то расказваць штосьці, але да такой ступені бесталкова і незразумела выражаўся, што яна адразу-ж скеміла ў чым справа, узяла яго за каўнер і завяла куды след. Між іншым, ён спаў у каморы вельмі добра і нават спакойна. Прывычка!

Кірылаўна не зусім правільна перадала Лізаветце Прохараўне сваю размову з Акімам... тое-ж самае можна сказаць і пра Аўдоццю. Навум яе не выгнаў, хоць яна і сказала Акіму, што ён яе выгнаў; ён не меў права яе выганяць... Ён быў абавязан даць старым гаспадарам час выбрацца. Паміж ім і Аўдоццяй адбывалася размова зусім іншага сорту.

Калі Акім, з крыкам, што ён паедзе да пані,—выскачыў на вуліцу, Аўдоцця звярнулася да Навума, паглядзела на яго пільна і пляснула рукамі.

— Божа-ж мой!—пачала яна:—Навум Іваныч, што гэта такое? Вы наш двор купілі?

— А што-ж?—запырэчыў той.—Купіў.

Аўдоцця памаўчала і раптам успалахнулася.

— Дык вам вось на што грошы патрэбны былі!

— Правільна, правільна гаворыце. Эге, ды здаецца ваш мужанёк на маім кані паехаў,—дадаў ён, пачуўшы стук колаў.— Які спрытны!

— Ды гэта-ж грабёж, пасля гэтага,—закрычала Аўдоцця:—гэта-ж нашы грошы, грошы майго мужыка, і двор наш...

— Не, Аўдоцця Арэф'еўна—перапыніў яе Навум:—двор быў не ваш, навошта так гаварыць: двор быў на панскай зямлі, дык і ён панскі; а грошы, правільна, вашы былі; толькі вы былі, можна сказаць, такой добрай і мне іх падаравалі; і я вам вельмі ўдзячан, і нават, пры выпадку, вам іх вярну, калі ўжо такі выпадак здарыцца; а толькі мне галяком заставацца не прыходзіцца, самі пасудзіце.

Навум сказаў усё гэта вельмі спакойна і нават з невялікай усмешкай.

— Баценькі мае!—закрычала Аўдоцця:—ды што-ж гэта такое! Што гэта! Ды як-жа я пасля гэтага мужу на вочы пакажуся! Разбойнік ты,—дадала яна, з нянавісцю глядзячы на малады, свежы твар Навума:—ды я-ж душу сваю з-за цябе загубіла, ды я-ж з-за цябе зладзейкай стала, ты-ж нас да торбы давёў, злодзей ты гэткі! Ды мне-ж пасля гэтага толькі і засталася, што пятлю на шыю надзець, разбойнік, ашуканец, згубнік ты мой...

І яна горка заплакала...

— Не хвалюйцеся, Аўдоцця Арэф'еўна,—прагаварыў Навум,—а скажу вам адно: свая кашуля бліжэй да цела; між іншым, на тое і шчупак у моры, Аўдоцця Арэф'еўна, каб карась не драмаў.

— Куды-ж мы пойдзем цяпер, куды дзенемся!—з плачам лепятала Аўдоцця.

— А вось гэтага я не магу сказаць.

— Ды я зарэжу цябе, паганец; зарэжу, зарэжу...

— Не, гэтага вы не зробіце, Аўдоцця Арэф'еўна; навошта так казаць, а толькі, я бачу, мне цяпер лепш адсюль пайсці на некаторы час, а то вы ўжо надта хвалюцеся... Прабачце-с, а заўтра абавязкова завернем... А работнікаў сваіх вы ўжо

дазвольце мне прыслаць да вас сёння,—дадаў ён, у той час як Аўдоцця прадаўжала цвярдзіць скрозь слёзы, што яна і яго і сябе зарэжа.

— Ды вось яны, дарэчы, і ідуць,—заўважыў ён, зірнуўшы ў акно.—А то яшчэ якая-небудзь бяда, бог барані, здарыцца... Вось гэтак спакайней будзе. Вы ўжо зрабіце ласку, спажыткі свае збярыце сёння, а яны ў вас папільнуюць і дапамогуць вам, бадай. Прабачце-ж, калі ласка.

Ён пакланіўся, вышаў і паклікаў да сябе работнікаў.

Аўдоцця кінулася на лаўку, пасля лягла грудзямі на стол і пачала ламаць сабе рукі, затым раптам усхапілася і пабегла ўслед за мужам... Мы расказалі пра іх спатканне.

Калі Акім паехаў ад яе разам з Яфрэмам, пакінуўшы яе адну ў полі, яна перш доўга плакала, не зыходзячы з месца. Наплакаўшыся ўдосталь, яна пайшла да панскай сядзібы. Горка было ёй увайсці ў дом, яшчэ гарчэй паказацца ў дзёвочкім пакоі. Усе дзяўчаты кінуліся да яе насустрэч, спачуваючы ёй і шкадуючы. Убачыўшы іх, Аўдоцця не магла ўтрымаць слёз сваіх; яны так і пырснулі з яе апухлых і пачырванелых вачэй. Уся абясцеленая, яна села на першае трапіўшае крэсла. Пабеглі па Кірылаўну. Кірылаўна прышла, абышлася з ёй вельмі ласкава, але да пані яе не дапусціла таксама, як не дапусціла Акіма. Аўдоцця сама не вельмі дамагалася спаткання з Лізаветай Прохараўнай: яна прышла ў панскі дом толькі дзеля таго, што зусім не ведала, куды галаву прыхіліць.

Кірылаўна загадала падаць самавар. Аўдоцця доўга адмаўлялася піць чай, але ўступіла нарэшце, просьбам і пераконанням усіх дзяўчын і пасля першай шклянкі выпіла яшчэ чатыры. Калі Кірылаўна ўбачыла, што яе госця крыху супакоілася і толькі зрэдку ўздрыгвала і слаба ўсхліпвала, яна запыталася ў яе, куды яны маюць намер перасяліцца і што хочуць зрабіць са сваімі рэчамі. Аўдоцця ад гэтага пытання зноў заплакала, стала запэўняць, што ёй, апрача смерці, нічога ўжо не трэба; але Кірылаўна, як жанчына з галавой, яе адразу-ж спыніла і параіла, не трацячы дарэмна часу, з сёнешняга-ж дня пачаць перавозку рэчаў у былую Акімаву хату на вёсцы, дзе жыве яго дзядзька, той самы стары, які адгаварваў яго жаніцца; абвясціла, што з дазволу пані ім дадуць на перавозку і ў падмогу людзей і коней: «а што да вас датычыць, мая любачка»,—дадала Кірылаўна, склаўшы ў кіслую ўсмешачку свае каціныя губы,—«у нас заўсёды месца для вас знойдзецца, і нам будзе вельмі прыемна, калі вы ў

нас пагосціце да таго часу, пакуль зноў справіцеся і набудзеце домік. Галоўнае—сумаваць не трэба. Гасподзь даў, гасподзь узяў, і зноў дасць: на ўсё яго воля. Лізавета Прохараўна, вядома, згодна сваіх меркаванняў, павінна была прадаць ваш двор, але яна вас не забудзе і ўзнагародзіць, як яна загадала сказаць Акіму Сямёнычу... Дзе ён цяпер?»

Аўдоцця адказвала, што ён, сустрэўшыся з ёю, вельмі яе пакрыўдзіў і паехаў да дзячкі Яфрэма.

— Да гэтага!—здзіўлена сказала Кірылаўна.—Ну я разумею, што яму цяпер цяжка, бадай што, яго сёння не знойдзем, што-ж рабіць? Трэба распарадзіцца. Малашка,—дадала яна, звяртаючыся да адной з пакаёвак:—папрасі сюды Ніканора Ільіча; мы з ім паталкуем.—Ніканор Ільіч, чалавек з выгляду зусім мізэрны, нешта накшталт прыказчыка, адразу-ж з'явіўся, з пакорлівацю выслухаў усё, што яму сказала Кірылаўна,—сказаў: «будзе выканана», вышаў і распарадзіўся. Аўдоцці выдалі тры фурманкі з трыма сялянамі, да іх, па ўласнай ахвоце, далучыўся чацверты, які сам аб'явіў аб сабе, што ён будзе «больш талковы за іх», і яна паехала разам з імі на пастаялы двор, дзе знайшла сваіх ранейшых работнікаў і работніцу Фецінню ў вялікім замяшанні і жаху.

Навумавы навабранцы, тры вельмі дзябёлыя хлапцы, як прышлі з раніцы, дык ужо нікуды не адыходзілі і вартавалі двор надта старанна, як абяцаў Навум,—да таго старанна, што ў адных новых калёсах раптам не стала шын...

Горка, горка было ўкладвацца беднай Аўдоцці. Не глядзячы на дапамогу «талковага» чалавека, які між іншым, толькі і ўмеў, што хадзіць з палачкай у руцэ, глядзець на іншых і сплёўваць убок, яна не паспела выбрацца ў той-жа дзень і засталася начаваць у пастаялым дварэ, загадзя ўпраціўшы Фецінню не выходзіць з яе пакоя; між іншым, яна задрамала толькі пад раніцу ліхарадачнай дрымотай, і слёзы цяклі па яе шчаках нават у сне.

Між тым, Яфрэм прачнуўся раней звычайнага ў сваёй каморы і пачаў стукцаць і прасіцца адтуль. Жонка перш не хацела выпусціць яго, абвясціўшы яму праз дзверы, што ён яшчэ не выпасўся; але ён падстракнуў яе цікаўнасць абяцаннем расказаць ёй незвычайнае здарэнне з Акімам; яна выняла засаўку.—Яфрэм расказаў ёй усё, што ведаў, і скончыў пытаннем, што прачнуўся ён ці не?

— А бог яго ведае,—адказвала жонка:—пайдзі, паглядзі сам; з печы яшчэ не злазіў.—Бачыш, вы абодва ўчора напі-

ліся; зірнуў-бы ты хоць на сябе — твар да твара не падобен, як чумэза нейкая, колькі сена ў валасы набілася!

— Нічога, што набілася,—запырэчыў Яфрэм і, правёўшы рукой па галаве, увайшоў у пакой.—Акім ужо не спаў: ён сядзеў са звешанымі нагамі на печы; вельмі дзіўны і ўскудлачаны быў таксама ў яго твар. Ён здаваўся тым больш пакамечаным, што Акім не прывык многа піць.

— Ну, што, Акім Сямёныч, як выспаліся,—пачаў Яфрэм... Акім паглядзеў на яго мутным позіркам.

— Што, брат Яфрэм,—загаварыў ён сіпла:— ці можна зноў—таго?

Яфрэм хутка зірнуў на Акіма...ён адчуў у гэты момант некаторую ўнутраную дрыготку; такія адчуванні перажывае паліўніцы на ўзлессі пры нечаканым цяўканні гончага сабакі ў лесе, з якога ўжо, здавалася, уся звярына ўцякла.

— Як—яшчэ?—запытаўся ён нарэшце.

— Так; яшчэ.

«Жонка ўбачыць»,—падумаў Яфрэм: «не пусціць, бадай».

— Нічога, можна,—сказаў ён голасна:—пацярпіце.— Ён вышаў і, дзякуючы ўмела прынятым захадам, паспеў непрыкметным чынам пранесці пад крысой вялікую бутэльку...

Акім узяў гэту бутэльку... Але Яфрэм не стаў піць з ім разам, паўчарайшаму—ён баяўся жонкі, і, абвясціўшы Акіму, што паедзе паглядзець, што там у яго робіцца і як укладваюць яго рэчы і ці не грабяць яго,—зараз-жа адправіўся конна да пастаялага двара на сваім непакормленым коніку—прычым, аднак, пра сябе не забыўся, калі прыняць пад увагу яго адтапыраную пазуху.

Акім хутка пасля яго адыходу ўжо спаў зноў, як забіты, на печы... Ён нават тады не прачнуўся, прынамсі, нічым не паказаў, што прачнуўся, калі Яфрэм, які вярнуўся праз чатыры гадзіны, пачаў яго штурхаць і будзіць і лепятаць над ім нейкія надзвычай збіўчывыя словы аб тым, што ўжо ўсё паехала і пераехала, і абразы, моў, ужо зняты і паехалі, і ўсё ўжо скончана—і што яго ўсе шукаюць, але што ён, Яфрэм, распарадзіўся і забараніў... і г. д. Між іншым, лепятаў ён нядоўга. Жонка яго зноў адвяла ў камору, а сама ў вялікім абурэнні і на мужа свайго, і на гасця, па міласці якога муж «запў», лягла ў хаце на палатках... Але калі, прачнуўшыся, па звычаю свайму, досвіткам, зірнула яна на печ, Акіма ўжо на ёй не было. Яшчэ другія певуны не прапелі і ноч яшчэ стаяла такая тёмная, што само неба ледзь-ледзь шарэла проста над галавой, а па краях зусім утапала ў змроку,—

як ужо Акім выходзіў з варот дзячковага дома. Твар яго быў бледны — але ён зорка глядзеў навокал, і хада яго не паказвала на п'янага. Ён плыў у напрамку ранейшага свайго жылля — пастаялага двара, які перайшоў ужо канчаткова ва ўладанне новага гаспадара—Навума.

Навум таксама не спаў у той час, калі Акім пакідаў употайку дом Яфрэма. Ён не спаў; падаслаўшы пад сябе кажушок, ляжаў ён, апрануты, на лаўцы. Не сумленне яго мучыла — не! ён са здзіўляючым спакоем прысутнічаў раніцой пры ўкладцы і перавозцы ўсяго Акімавага скарбу і не раз сам загаварваў з Аўдоццяй, якая да такой ступені пала духам, што нават не дакарала яго... Сумленне яго было спакойна, але яго займалі розныя меркаванні і разлікі. Ён не ведаў, ці пашанцуе яму на новым месцы; да гэтага часу ён ніколі яшчэ не меў пастаялага двара — ды і наогул не меў свайго кутка; яму і не спалася. «Добра пачата справа, — думаў ён, — што далей будзе...» Адправіўшы перад вечарам апошнюю фурманку з Акімавым дабром (Аўдоцця з плачам пайшла за ёю), ён агледзеў увесь двор, усе закуткі, скляпы, хлявы, лазіў на гару, неаднаразова загадваў сваім работнікам пільнаваць як след і, застаўшыся адзін пасля вячэры, усё не мог заснуць. Так здарылася, што ў той дзень ніводзін з праезджых не застаўся начаваць: гэта яго вельмі ўзрадавала. «Сабаку трэба заўтра купіць абавязкова, якога-небудзь, злоснага, у млынара; бач, яны свайго забралі»,—гаварыў ён сам сабе, варочаючыся з боку на бок, і раптам жвава падняў галаву... Яму здалося, што нехта прайшоў пад акном... Ён прыслухаўся... Нічога. Толькі цвыркун час-ад-часу асцярожна трашчаў за печку, ды мыш недзе скрэбла, ды чулася яго ўласнае дыханне. Усё было ціха ў пустым пакоі, цьмяна асветленым жоўтымі праменьнямі маленькай шкляной лампадкі, якую ён паспеў павесіць і запаліць перад абразком на куце... Ён апусціў галаву; вось яму зноў здалося, як быццам скрыпнулі вароты... пасля злёгка затрашчаў пляцень... Ён не вытрымаў, усхапіўся, адчыніў дзверы ў другі пакой і ўпоўголоса клікнуў: Фёдар, а Фёдар! Ніхто не адазваўся яму... Ён вышаў у сенцы і ледзь не паваліўся, спатыкнуўшыся на Фёдара, які разлёгся на падлозе. Мармычучы праз сон, заварушыўся работнік; Навум расштурхаў яго.

— Што там, што трэба, — пачаў было Фёдар...

— Чаго крычыш, маўчы, — сказаў шэптам Навум.—Што вы спіце, праклятыя! Нічога не чуў?

— Нічога, — адказаў той. — А што?

— А дзе астатнія спяць?

— Астатнія спяць, дзе загадана... Ды хіба што...

— Маўчы — ідзі за мною...

Навум ціхенька адчыніў дзверы з сянец на двор... На дварэ было вельмі цёмна... павеці з іх слупамі толькі таму і можна было адрозніць, што яны гусцей чарнелі сярод чорнай імглы...

— Можа запаліць ліхтарык, — прагаварыў сцішка Фёдар.

Але Навум махнуў рукой і прытаіў дыханне... Перш ён нічога не пачуў, апрача тых начных гукаў, якія амаль заўсёды пачуеш у тым месцы, дзе ёсць жывыя істоты: конь жаваў авёс, свіння ціха хрукнула праз сон, дзесьці хроп чалавек; але раптам дайшоў да яго вушэй нейкі падазроны шум, што ўзняўся на самым канцы двара, каля плоту...

Здавалася, хтосьці там варочаўся і як быццам дыхаў або дзьмуў... Навум зірнуў цераз плячо на Фёдара і, асцярожна саступіўшы з ганачка, пайшоў на шум... Разы два спыняўся ён, прыслухоўваўся і прадаўжаў зноў красціся... Раптам ён уздрыгануўся... За дзесяць крокаў ад яго, у густой цемні ярка заззяла вогненная кропка: гэта быў распалены вугаль, і каля самага вугалю паказалася на адно імгненне пярэдня частка чыйгосьці твара з адтапыранымі губамі... Хутка і моўчкі, як кот на мыш, рынуўся Навум на агонь... Таропка ўстаўшы з зямлі, кінулася яму насустрач нейкае доўгае цела і ледзь не збіла яго з ног, ледзь не выслізнула з яго рук, але ён учапіўся ў яго з усіх сіл...—Фёдар, Андрэй, Пятрушка!—закрычаў ён, з усяе сілы:—хутчэй сюды, сюды, злодззя злавіў, падпальшчыка... — Чалавек, якога ён схапіў, моцна валтузіўся і біўся... але не выпускаў яго Навум... Фёдар адразу-ж падскочыў да яго на падмогу.

— Ліхтар, хутчэй ліхтар! бяжы па ліхтар, будзі другіх хутчэй!—крыкнуў яму Навум:—а я з ім... пакуль адзін спраўлюся—я сяджу на ім... Хутчэй! ды захапі папругу, звязаць яго.

Фёдар пабег у хату... Чалавек, якога Навум трымаў, раптам перастаў вырывацца...

— Так, відаць, табе мала і жонкі, і грошай, і двара, мяне таксама загубіць хочаш,—загаварыў ён глуха.

Навум пазнаў акімаў голас.

— Дык гэта ты, галубок,—сказаў ён:—добра, пачакай-жа!

— Пусці,—прагаварыў Акім.—Няўжо табе мала?

Дзяржаўная бібліятэка БССР

— А вось, я табе заўтра перал судом пакажу, як мне мала...—! Навум яшчэ мацней прыціснуў Акіма.

Прыбеглі слугі з двума ліхтарамі і вяроўкамі... «Вяжыце яго!» — рэзка скамандаваў Навум. Слугі сханілі Акіма, паднялі яго, скруцілі яму рукі назад... Адзін з іх пачаў ляцаца, але, пазнаўшы старога гаспадара пастаялага двара, змоўк і толькі зірнуў на іншых.

— Бачыш, бачыш,—цвярдзіў у гэты час Навум, водзячы ліхтаром над зямлёй:—вось, і вугаль у гаршку; зірніце-ж, у гаршку цэлую галавешку прыцягнуў—трэба будзе даведацца, дзе ён гаршчок гэты ўзяў... вось, ён і галля наламаў...—! Навум старанна затаптаў агонь нагой.—Абшукай яго, Фёдар!—дадаў ён:—ці няма ў яго там яшчэ чаго?

Фёдар абмацаў Акіма, які стаяў нерухома і звесіў, як мёртвы, галаву на грудзі.

— Ёсць, вось нож,—прагаварыў Фёдар, дастаючы з-за Акімавай пазухі стары кухонны нож.

— Эге, браток, дык ты вось куды меціў,—усклікнуў Навум.—Хлопцы, вы сведкі... вось, ён зарэзаць мяне хацеў, двор падпаліць... Запрыце яго да раніцы ў падвале, адтуль ён не выскачыць... Вартаваць я сам усю ноч буду, а заўтра, ледзь золак, мы яго да іспраўніка... а вы сведкі, чуеце!

Акіма ўпіхнулі ў падвал, захлопнулі за ім дзверы... Навум прыставіў да іх двух работнікаў і сам не лёг спаць.

Між тым, Яфрэмава жонка, пераканаўшыся, што яе няпрошаны госць пайшоў,—пачала гатаваць, снеданне, хоць на дварэ яшчэ ледзь толькі світала... У той дзень было свята. Яна прысела да печкі — дастаць агеньчыку, і ўбачыла, што нехта ўжо раней выграбаў адтуль жар; хапілася за тым нажа—не знайшла, нарэшце, з чатырох сваіх гаршкоў недалічылася аднаго. Яфрэмава жонка славілася бабай не дурной—і не здарма. Яна пастаяла ў задуменні, пастаяла і пайшла ў камору да мужа. Не лёгка было разбудзіць яго—і яшчэ цяжэй растлумачыць яму, навошта яго будзілі... На ўсё, што ні гаварыла дзячыха, Яфрэм адказваў усё адно і тое-ж:

— Пайшоў—ну, бог з ім... я прычым тут? Забраў нож і гаршчок—ну, бог з ім—а я прычым?

Аднак, нарэшце, ён устаў і, уважліва выслушаўшы жонку, рашыў, што справа гэта нядобрая, і што гэтага так пакінуць нельга.

— Так,—цвярдзіла дзячыха:—гэта нядобра: гэтак ён, бадай бед наробиць, з распачы гэтай... Я з вечара бачыла, што ён не спаў, так ляжаў на печы: табе-б, Яфрэм Александравіч, не дрэнна было-б праведаць, ці што...

— Я вам, Ульяна Фёдараўна, вось што скажу,—пачаў Яфрэм.—Я на пастаялы двор цяперака паеду сам; а вы ўжо будзьце ласкавы, матухна, дайце мне пахмяліцца гарэлачкі шкляначку.

Ульяна задумалася.

— Ну,—рашыла яна нарэшце,—дам я табе гарэлкі, Яфрэм Александравіч, толькі ты, глядзі, не дурыся.

— Будзьце спакойны, Ульяна Фёдараўна.

І, падмацаваўшы сябе шкляначкай, Яфрэм паехаў на пастаялы двор.

Яшчэ толькі расвітала, калі ён пад'ехаў да двара, а ўжо ля варот стаяла запрэжаная цялега і адзін з работнікаў Навума сядзеў у перадку, трымаючы ў руках лейцы.

— Куды гэта? — запытаўся Яфрэм.

— У горад, — нехаця адказваў работнік.

— А чаго?

Работнік толькі паціснуў плячыма і не адказваў. Яфрэм саскочыў з свайго каня і ўвайшоў у дом. У сенцах яму трапіўся Навум, поўнасьцю апрануты і ў шапцы.

— Віншuem з новаселлем новага гаспадара, — прагаварыў Яфрэм, які ведаў яго асабіста. — Куды так рана?

— Ды ёсць з чым віншаваць, — злосна запырэчыў Навум.

— У першы-ж дзень, ды ледзь не згарэў.

Яфрэм схамянуўся. — Ды як гэта?

— Ды так, знайшоўся добры чалавек, падпаліць хацеў.

Але, за руку схаліў; цяпер у горад вязу.

— Ці не Акім гэта?.. — цягучым голасам запытаў Яфрэм.

— А ты адкуль ведаеш? Акім. Прышоў уночы з галавешкай у гаршку—і ўжо на двор забраўся і агонь падклаў... усе мае хлопцы сведкі. Хочаш паглядзець? Нам яго, дарэчы, пара везці.

— Баценька, Навум Іванавіч, — загаварыў Яфрэм: — пусціце яго, не загубіце вы старога да канца. Не бярыце гэтага грэху на сваю душу, Навум Іванавіч. Вы падумайце — чалавек у роспачы — страціў галаву, значыцца...

— Годзе хлусіць, — перапыніў яго Навум. — Як-жа! выпушчу я яго! Ды ён заўтра-ж падпаліць мяне зноў...

— Не падпаліць, Навум Іванавіч, паверце. Паверце, вам самім так будзе спакайней—тут-жа допыты пачнуцца, суд—вы-ж самі ведаеце.

— Дык што-ж, што суд? Мне суда баяцца няма чаго.

— Баценька, Навум Іванавіч, як суда не баяцца...

— Э, годзе, ты бачу я, п'яны з самай раніцы, а яшчэ сёння свята.

Яфрэм раптам зусім нечакана заплакаў.

— Я п'яны, ды праўду кажу,—прамармытаў ён.—А вы дзеля святага дзянька Хрыстова яго пусціце.

— Ну, пойдзем, нюня.

І Навум пайшоў да ганка...

— Дзеля Аўдоціі Арэф'еўны яго пусціце,—гаварыў Яфрэм, ідучы за ім.

Навум падышоў да падвала, шырока адчыніў дзверы. Яфрэм з баязлівай цікаўнасцю выцягнуў шыю з-за Навумавай спіны і з цяжкасцю ўбачыў у кутку неглыбокага падвала — Акіма. Былы багаты дворнік паважаны ў акалотку чалавек, сядзеў са звязанымі рукамі на саломе, як злачынец... Пачуўшы шум, ён падняў галаву... Здавалася, ён страшэнна пахудзеў за гэтыя апошнія два дні, асабліва за гэтую ноч—упалыя вочы ледзь блішчэлі пад высокім, як воск пажаўцелым ілбом, перасохлыя губы пацямнелі... увесь твар яго змяніўся і набыў дзіўны выраз: жорсткі і напалоханы.

— Уставай і выходзь,—казаў Навум.

Акім устаў і пераступіў цераз парог.

— Акім Сямёнавіч, — закрычаў Яфрэм: — загубіў ты сваю галоўку, мой галубок!..

Акім зірнуў на яго моўчкі.

— Каб ведаў я, дзеля чаго ты гарэлкі прасіў, — не даў-бы я табе; дапраўды, не даў-бы; здаецца, сам-бы ўсё выпіў. Эх, Навум Іванавіч,—дадаў Яфрэм, ухаліўшы Навума за руку,—злітуйцеся над ім, пусціце!

— Вось дык штука,—з усмешкай казаў Навум.—Ну, выходзь-жа, дадаў ён, зноў звярнуўшыся да Акіма...— Чаго чакаеш?

— Навум Іванаў... — пачаў Акім.

— Чаго?

— Навум Іванаў, — паўтарыў Акім: — паслухай: я вінаваты: сам з цябе расправы хацеў; а нас з табою бог рассудзіць павінен. Ты ў мяне ўсё адабраў, сам ведаеш, усё да апошняга... Цяпер ты мяне загубіць можаш, а толькі я табе вось што скажу: калі ты мяне пусціш цяпер—ну! так і быць! уладай усім! я згодзен і жадаю табе ўсялякай удачы. А я табе, як перад богам, кажу: адпусціш—шкадаваць не будзеш. Бог з табою.

Акім заплюшчыў вочы і змоўк.

— Як-жа, як-жа, — запярэчыў Навум: — можна табе паверыць!

— А, далібог, можна, — загаварыў Яфрэм:—дапраўды, можна. Я за яго, за Акіма Сямёныча, галавой магу ручацца.

— Ну, дапраўды!

— Глупства! — усклікнуў Навум. — Едзем!

Акім паглядзеў на яго.

— Як хочаш, Навум Іванаў. Твая воля. Многа ты толькі на сваю душу бярэш. Што-ж, калі табе так ужо не церпіцца— едзем...

Навум, у сваю чаргу, уважліва паглядзеў на Акіма. «А на самай справе, падумаў ён, пусціць яго к чортавай долі! А то яшчэ мяне, бадай, людзі загрызуць. Ад Аўдоці праходу не будзе»... Пакуль Навум разважаў сам з сабою—ніхто не сказаў ні слова. Слуга, які сядзеў на возе і якому праз вароты ўсё было відаць, толькі ківаў галавой і шлёгаў па кані лейцамі. Другія два работнікі стаялі на ганачку і таксама маўчалі.

— Ну, слухай, стары, — пачаў Навум: — калі я цябе пушчу — і вось гэтым малайцам (ён паказаў галавой на слуг) — прыкажу нідзе не гаварыць: што-ж, мы з табою квіты будзем—разумееш мяне — квіты... га?

— Кажу-ж табе, уладай усім.

— Ты мяне ў даўгу лічыць у сябе не будзеш?

— Ні ты ў мяне ў даўгу не будзеш, ні я ў цябе.

Навум зноў памаўчаў.

— А пабажыся!

— Вось, як бог свят,—запрэчыў Акім.

— Ды я-ж ведаю наперад, што каяцца буду, — прагазаварыў Навум: — ды ўжо-ж што будзе! Давай сюды рукі.

Акім павярнуўся да яго спіной; Навум пачаў яго развязаць.

— Глядзі-ж, стары, — дадаў ён, сцягваючы з яго рук вяроўку: — памятай, я над табой злітаваўся, глядзі!

— Галубочак вы мой, Навум Іванавіч,—пралепятаў расчулены Яфрэм: — бог над вамі злітуецца!

Акім выпраміў апухлыя і пахаладзелыя рукі і пайшоў было да варот..

Навум раптам, як кажучь, асатанеў — відаць, яму шкада стала, што выпусціў Акіма...

— Ты пабажыўся, глядзі, — крыкнуў ён яму наўздагон.

Акім адварнуўся і, абвёўшы вачыма навокал двара, са смуткам прагаварыў:—Уладай усім, навекі непарушна... бывай.

І ён ціха вышаў на вуліцу ў суправаджэнні Яфрэма. Навум махнуў рукой, загадаў адпярэгчы каня і вярнуўся ў дом.

— Куды-ж ты, Акім Сямёнавіч, хіба не да мяне?—усклікнуў Яфрэм, убачыўшы, што Акім павярнуў з вялікай дарогі направа.

— Не, Яфрэмка, дзякуй, — адказаў Акім, — пайду пагляджу, што жонка робіць.

— Пасля паглядзіш... А цяпер трэба было-б з радасці — таго!..

— Не, дзякуй, Яфрэм... Досыць і так. Бывай. — І Акім пайшоў не азіраючыся.

— Эт! Досыць і так! — сказаў азаданы дзячок:— а я яшчэ за яго бажыўся. Вось ужо не чакаў я гэтага, — дадаў ён са смуткам: — пасля таго, як я за яго бажыўся. Цьфу!

Ён успомніў, што забыўся ўзяць нож свой і гаршчок, і вярнуўся на пастаялы двор... Навум загадаў выдаць яму яго рэчы, але нават і не падумаў пачаставаць яго. Зусім засмучаны і зусім цвярозы з'явіўся ён дадому.

— Ну, што, — запыталася жонка: — знайшоў?

— Што знайшоў?—перапытаў Яфрэм:—вядома, знайшоў: вось твая пасуда.

— Акім? — асабліва падкрэслена запыталася жонка. Яфрэм кінуў галавой.

— Акім. Але-ж які ён гусак! Я-ж за яго бажыўся, без мяне-б яму ў астрозе гінуць, а ён хоць-бы чарачку мне паднёс. Ульяна Фёдараўна, уважце хоць вы мне, дайце шкляначку.

Але Ульяна Фёдараўна не ўважыла яму і прагнала з вачей.

Між тым, Акім ішоў павольнымі крокамі па дарозе да вёскі Лізаветы Прохараўны. Ён яшчэ не мог добра апамятацца; усё нутро ў ім калацілася, як у чалавека, які толькі што пазбавіўся ад яўнай смерці. Ён нібы не верыў сваёй свабодзе. З тупым здзіўленнем глядзеў ён на палі, на неба, на жаўранкаў, якія трапяталі ў цёплым паветры. Напярэдадні, у Яфрэма, ён з самага абеда не спаў, хоць і ляжаў нерухома на печы; перш ён хацеў гарэлкай заглушыць у сябе насцерпны боль крыўды, смутак дакукі, шалёнай і бяссільнай... але гарэлка не магла перамагчы яго да канца; сэрца ў ім расхадзілася, і ён пачаў прыдумляць, як-бы адпомсціць свайму ворагу... Ён думаў пра аднаго Навума; Лізавета Прохараўна не прыходзіла яму ў галаву, ад Аўдоціі ён у думках адварочваўся. К вечаю прагнасьць помсты разгарэлася ў ім

да шаленства і ён, дабрадушны і слабы чалавек, з ліхарадачай нецярпліваасцю дачакаўся ночы і, як воўк на здабычу, з агнём у руках, пабег знішчаць свой былы дом... Але вось, яго хапілі... замкнулі... Надышла ноч. Чаго ён не перадумаў у гэту жорсткую ноч! Цяжка перадаць словамі ўсё, што адбываецца ў чалавеку ў такія моманты, усе пакуты, якія ён церпіць; яно тым больш цяжка, што гэтыя пакуты і ў самім чалавеку бясслоўныя і нямыя... Пад раніцу, перад прыходам Навума з Яфрэмам, Акіму стала як быццам лёгка... усё прапала! падумаў ён... усё на вецер пайшло!.. і махнуў рукою на ўсё. Калі-б ён нарадзіўся з душой нядобрай, у гэты момант ён мог-бы зрабіцца разбойнікам; але зло не было ўдасціва Акіму. Пад ударам нечаканага і незаслужанага няшчасця, у чадзе распачы, рашыўся ён на злачынную справу; яна ўзрушыла яго канчаткова і, не ўдаўшыся, пакінула ў ім адну глыбокую стомленасць... Адчуваючы сваю віну, адарваўся ён сэрцам ад усяго жыццёйскага і пачаў горка, але старанна маліцца. Перш маліўся шэптам, нарэшце, ён, магчыма, выпадкова, ўголос прагаварыў: госпадзі! — і слёзы пырснулі з яго вачэй... Доўга плакаў ён, і сціх, нарэшце... Думкі яго, напэўна, змяніліся-б, каб яму прышлося паплаціцца за сваю ўчарайшую спробу... але вось, ён нечакана атрымаў сваю свабоду... і ён ішоў на спатканне з жонкай, напалову жывы, увесь разбіты, але спакойны.

Дом Лізаветы Прохараўны стаяў за паўтары вярсты ад яе вёскі, налева ад прасёлка, па якому ішоў Акім. Нявароткі, якая вяла да панскай сядзібы, ён спыніўся быў... і прайшоў міма. Ён рашыў перш зайсці ў сваю былую хату да старога дзядзькі.

Невялікая і досыць ужо старая Акімава хата была амаль на самым канцы вёскі; Акім прайшоў усю вуліцу, не сустрэўшы ні душы. Увесь народ быў на абедні. Толькі адна хвора я старая адчыніла акенца, каб паглядзець яму ўслед, ды дзядзька, якая выбегла з парожнім вядром да студні, заглядзелася на яго і таксама праводзіла яго вачыма. Першы чалавек, які трапіў яму насустрач, быў іменна той дзядзька, якога ён шукаў. Стары з самага рання прасядзеў на прызбе пад акном, нюхаючы табачок і грэючыся на сонцы; яму не зусім здаровілася, таму ён і ў царкву не хадзіў; ён толькі што сабраўся наведаць другога, таксама хворага, старога суседа, як раптам убачыў Акіма... Ён спыніўся, падпусціў яго да сябе і, зазірнуўшы яму ў твар, сказаў:

— Здароў, Акімка!

— Добры дзень,—адказваў Акім і, мінуючы старога, увайшоў у вароты сваёй хаты... На дварэ стаялі яго коні, карова, калёсы; тут-жа хадзілі яго куры. Ён моўчкі ўвайшоў у хату. Стары пайшоў за ім. Акім прысеў на лаўку, і абапёрся аб яе кулакамі. Стары жаласліва паглядаў на яго, стоячы ля дзвярэй.

— А дзе гаспадыня? — запытаўся Акім.

— А ў панскім доме, — жвава сказаў стары. — Яна там. Тут тваю скаціну паставілі, ды куфры, якія былі, а яна там. Можа схадзіць па яе?

Акім памаўчаў.

— Схадзі, — прагаварыў ён, нарэшце.

— Эх, дзядзька, дзядзька, — сказаў ён уздыхнуўшы, пакуль той даставаў з цвіка шапку:—памятаеш, ты мне што напярэдадні вяселля сказаў?

— На ўсё воля божая, Акімка.

— Памятаеш, ты мне сказаў, што, моў, я вам, мужыкам, не свой брат, а цяпер вось якія часы насталі... Сам гол, як сакол, стаў.

— З-за благіх людзей жыцця няма, — адказаў стары: — а яго, гадзюку, каб хто мог правучыць добра, пан, напрыклад, які, ці другая ўлада, а то чаго яму баяцца? Воўк, дык воўчую звычайку і мае. — І стары надзеў шапку і пайшоў.

Аўдоцця толькі што вярнулася з царквы, калі ёй казалі, што дзядзька мужа яе пытаецца. Да таго часу яна вельмі рэдка яго бачыла; ён да іх на пастаялы двор не заходзіў і наогул яго лічылі дзіваком: страшэнна любіў табак і больш за ўсё маўчаў.

Яна вышла да яго.

— Чаго ты, Пятровіч, можа што здарылася?

— Нічога не здарылася, Аўдоцця Арэф'еўна; муж пытаецца цябе.

— Хіба ён вярнуўся.

— Вярнуўся.

— Ды дзе-ж ён?

— А на сяле, у хаце сядзіць.

Аўдоцця спалохалася.

— Што, Пятровіч, — запыталася яна, гледзячы яму проста ў вочы: — злуецца ён?

— Не відаць, каб злаваўся.

— Ну, пойдзем, — сказала яна, надзела вялікую хустку, і абое пайшлі. Моўчкі ішлі яны да самай вёскі. Калі яны сталі

набліжацца да хаты, Аўдоццю агарнуў такі страх, што калені ў яе задрыжэлi.

— Баценька, Пятровіч, — прагаварыла яна:—зайдзі ты першы... Скажы яму, што я прышла.

Пятровіч увайшоў у хату і застаў Акіма сядзячага ў глыбокім задуменні, на тым-жа самым месцы, на якім ён яго пакінуў.

— Што, — сказаў Акім, падняўшы галаву:—мога не прышла?

— Прышла, — запярэчыў стары. — Ля варот стаіць...

— Ну, прышлі яе сюды.

Стары вышаў, махнуў Аўдоцці рукой, сказаў ёй: ідзі, а сам зноў прысеў на прызбе. Аўдоцця, хвалючыся, адчыніла дзверы, пераступіла парог і спынілася...

Акім паглядзеў на яе.

— Ну, Арэф'еўна, — пачаў ён: — што мы цяпер з табою будзем рабіць?

— Вінавата, — прашаптала яна.

— Эх, Арэф'еўна, усе мы грэшныя людзі, што тут гаварыць!

— Гэта ён, паганец, загубіў нас абодвух, — загаварыла Аўдоцця дрыжачым голасам, і слёзы пацяклі па яе твары.

— Ты, Акім Сямёныч, гэтага так не пакідай, забяры ў яго грошы. Ты мяне не шкадуй. Я пад прысягай гатова паказаць, што грошы яму пазычыла. Лізавета Прохараўна магла двор наш прадаць, а ён зашто нас грабіць... Забяры ў яго грошы.

— Мне ў яго не трэба забіраць грошы, — панура супярэчыў Акім. — Мы з ім разлічыліся.

Аўдоцця здзівілася. — Няўжо праўда?

— Так, праўда. Ці ведаеш ты, — прадаўжаў Акім, і вочы яго загарэліся: — ці ведаеш ты, дзе я правёў ноч? Не ведаеш? У Навума ў падвале, са звязанымі рукамі і нагамі, як баран, вось дзе я правёў ноч. Я ў яго двор хацеў падпаліць, ды ён мяне злавіў, Навум гэты; вельмі ўжо спрытны! А сёння мяне збіраўся ў горад везці, ды ўжо так злітаваўся; значыцца, мне з яго грошай не прыходзіцца браць. Ды і як я забяру ў яго грошы... А калі, скажа ён, я ў цябе пазычаў грошы? Што-ж мне, скажаць: жонка іх у мяне пад падлогай адкапала, ды і занесла табе? Хлусіць, скажа ён, твая жонка. Хіба табе, Арэф'еўна, людскіх языкоў мала? Маўчы ўжо лепш, кажу табе, маўчы.

— Вінавата, Сямёныч, вінавата, — шапнула зноў перападоханая Аўдоцця.

— Не ў тым справа, — запярэчыў Акім, крыху памаўчаўшы: — а што мы будзем рабіць з табой? Дома ў нас цяпер няма... грошай таксама...

— Як-небудзь пераб'емся, Акім Сямёныч; Лізавету Прохараўчу папросім, яна нам дапаможа, мне Кірылаўна абяцала.

— Не, Арэф'еўна, ты ўжо сама яе прасі разам са сваёй Кірылаўнай; вы-ж аднаго поля ягадкі. Я вось што табе скажу: ты тут заставайся, з богам: я тут не застануся. Добра, што ў нас дзяцей няма, а я адзін можа не прападу. Адна галава не бедна.

— Што-ж ты, Сямёныч, хіба зноў у возчыкі пойдзеш?

Акім горка засмяўся.

— Добры я возчык, нечага сказаць! Вось, знайшла малайца. Не, Арэф'еўна, ды гэта-ж не тое, што, к прыкладу сказаць, ажаніцца: на гэту справу стары не прыгодзен. Я толькі тут не хачу заставацца, вось што; не хачу, каб на мяне пальцамі тыкалі... разумееш? Я пайду грахі свае адмольваць, Арэф'еўна, вось я куды пайду.

— Якія-ж твае грахі, Сямёныч, — нясмела сказала Аўдоцця.

— Аб іх вось, жонка, я сам ведаю.

— Ды на каго-ж ты мяне пакінеш, Сямёныч? Як-жа я без мужа жыць буду?

— На каго я цябе пакіну? Эх, Арэф'еўна, да чаго ты гэта гаворыш, дапраўды. Вельмі табе патрэбен такі муж, як я, ды яшчэ стары, ды яшчэ апустошаны. Як-жа! Абыходзілася раней, абыйдзешся і надалей. А дабро, якое яшчэ ў нас засталася, вазьмі сабе, ну яго!..

— Як хочаш, Сямёныч, — са смуткам прагаварыла Аўдоцця: — ты лепш ведаеш.

— То-та. Толькі ты не думай, што я сярдую на цябе, Арэф'еўна. Не, чаго сердаваць, калі ўжо таго... Раней трэба было спахапіцца. Сам я вінен—і пакараны. (Акім уздыхнуў.)

— Любі катацца, любі і саначкі вазіць. Гады мае старыя, час аб душы сваёй падумаць. Мяне сам гасподзь уразуміў. Бацьш, я, стары дурань, з маладой жонкай хацеў радасна пажыць. Не, брат-стары, ты раней памаліся ды ілбом аб зямлю пастукай, ды пацярпі, ды папасці... А цяпер ідзі, матуля мая. Змарыўся я надта, пасплю крыху.

І Акім расцягнуўся, крэкчучы, на лаўцы.

Аўдоцця хацела было штосьці сказаць, пастаяла, паглядзела, адварнулася і пайшла... Яна не чакала, што так лёгка ёй усё пройдзе.

— Што, не пабіў? — запытаўся ў яе Пятровіч, седзячы, увесь згорблены, на прызбе, калі яна з ім параўнялася. Аўдоця моўчкі прайшла міма. — Бач, не пабіў, — сказаў паціху стары, усміхнуўся, усклудлачыў бараду і панюхаў табаку.

Акім выканаў свой намер. Ён уладзіў наспех свае справы, і праз некалькі дзён пасля перадаанай намі размовы, зайшоў, апрануты па-дарожнаму, развітацца са сваёй жонкай, якая пасялілася да часу ў флігельку панскага дома. Развітанне іх прадаўжалася нядоўга... Кірылаўна, якая тут-жа напаткалася, параіла Акіму з'явіцца да пані; ён з'явіўся да яе. Лізавета Прохараўна прыняла яго з некаторай збынтэжнасцю, але ласкава дапусціла яго да рукі і запыталася, куды ён мае намер ісці? Ён адказваў, што перш пойдзе ў Кіеў, а адтуль, куды бог дасць. Яна пахваліла яго і пусціла. З таго часу ён вельмі рэдка наказваўся дадому, хоць ніколі не забываўся прынесці пані просвірку з вынятым заздраўным... Затое ўсюды, куды толькі сцякаюцца багамольныя рускія людзі, можна было ўбачыць яго пахудзелы і пастарэлы, але ўсё яшчэ прыстойны і прыгожы твар: і ля ракі св. Сергія, і ля Белых берагоў, і ў Опцінай пустыні, і ў аддалёным Балааме; усюды бываў ён...

У гэтым годзе ён праходзіў міма вас, у радах безлічнага народа, які ішоў крэсным ходам, за абразом багародзіцы ў Карэннюю; у наступны год вы заставалі яго сядзячым з клункам за плячыма, разам з іншымі вандроўнікамі, на паперці Нікалая чудатворцы ў Мцэнску... у Маскву ён з'яўляўся амаль кожную вясну...

З края ў край блукаў ён сваім ціхім, нетаропкім, але няспынным крокам — кажуць, ён пабываў у самім Іерусаліме... Ён здаваўся зусім спакойным і шчаслівым, і многа гаварылі пра яго набожнасць і пакорлівую мудрасць тыя людзі, якім удавалася з ім гутарыць.

А Навумава гаспадарка ішла, між іншым, як нельга лепш. Спрытна і растаропна ўзяўся ён за справу і, як кажуць, крута пайшоў угару. Усе ў акалотку ведалі, якімі сродкамі дастаў ён сабе пастаялы двор, ведалі таксама, што Аўдоця аддала яму мужавы грошы: ніхто не любіў Навума за яго халодны і рэзкі нораў... з дакорам расказвалі пра яго, быццам ён аднойчы самому Акіму, які папрасіў у яго пад акном міласціну адказваў, што бог, моў, падасць, і нічога не вынес яму; але ўсе згаджаліся, што шчаслівей за яго чалавека

не было; збожжа ў яго расло лепш, чым у суседа, пчолы роіліся больш, куры нават часцей несліся; жывёла ніколі не хварэла, коні не кульгалі... Аўдоця доўга не магла чуць яго імя (яна прыняла прапанову Лізаветы Прохараўны і зноў паступіла да яе на службу ў якасці галоўнай краўчыхі), але пад канец яе агіднасць некалькі зменшылася; кажучь, беднасць прымусіла яе папрасіць ласкі яго, і ён даў ёй рублёў сто... Не будзем вельмі строгімі да яе: беднасць хоць каго скруціць, а раптоўны пераварот у яе жыцці вельмі яе састарыў і ўціхамірыў: цяжка паверыць, як хутка яна пабрыдчэла, як апусцілася і ўпала духам...

— Чым-жа ўсё скончылася? — запытаецца чытач.

А вось чым: Навум, які ўдала гаспадарыў гадоў пятнаццаць, выгадна збыў свой двор другому мешчаніну... Ён-бы ніколі не расстаўся са сваім дваром, калі-б не здарылася наступнай, як відаць, нязначнай акалічнасці: дзве раніцы падрад сабака яго, седзячы перад акном, працягла і жаласліва выў; ён у другі раз вышаў на вуліцу, уважліва паглядзеў на выючага сабаку, паківаў галавой, паехаў у горад і ў той-жа дзень старгаваўся з мешчанінам, які ўжо даўно таргаваў яго двор... Праз тыдзень ён выехаў кудысьці далёка з губерні, новы гаспадар перасяліўся на яго месца, і што-ж? у той-жа самы вечар двор згарэў дашчэнту, ні адна клець не ўпалела, і Навумаў наследнік застаўся жабраком. Чытач лёгка сабе ўявіць, якія прайшлі размовы ў суседстве з прычыны гэтага пажару... Як відаць, ён сваю «задачу» з сабой панёс, цвярдзілі ўсе... Пра яго ходзяць чуткі, быццам ён заняўся хлебным гандлем і моцна разбагацеў. Але ці на доўга? Не такія слупы валіліся, і благой справе рана ці позна прыходзіць благі канец. Пра Лізавету Прохараўну многа сказаць няма чаго: яна жыве да гэтага часу і, як гэта часта бывае з людзьмі такога сорту, ні ў чым не змянілася, нават не вельмі пастарэла, толькі як быццам сушэй стала; прытым, скупасць у ёй надзвычай узмацнілася, хоць цяжка зразумець, дзеля каго гэта яна ўсё запасіць, не маючы дзяцей і не будучы ні да каго прыхільнай. У размове яна часта ўспамінае пра Акіма і запэўняе, што з таго часу, як спазнала ўсе яго якасці, яна рускага мужыка стала надта паважаць. Кірылаўна ад яе адкупілася за вялікія грошы і вышла замуж, пакахаўшы нейкага маладога, белакурага афіцыянта, ад якога цярпела страшэнную муку; Аўдоця жыве паранейшаму на жаночай палавіне ў Лізаветы Прохараўны, але апусцілася яшчэ на некалькі прыступак ніжэй, апранаец-

да вельмі бедна, амаль брудна, і ад сталічных замашак моднай пакаеўкі, ад звычай заможнай дворнічыхі не засталася ўжо ў ёй і следу... Яе ніхто не заўважае, і яна сама рада, што яе не заўважаюць; стары Пятровіч памёр, а Акім усё яшчэ вандруе — і бог адзін ведае, колькі яму прыдзецца яшчэ вандраваць!

1852 г.

ТРЫ ПАРТРЭТЫ

«Суседства» з'яўляецца адной з важнейшых непры-
емнасцей вясковага жыцця. Я ведаў аднаго валагодскага памешчыка, які пры ўсякім зручным выпадку, паўтараў наступныя словы: «дзякуй богу, у мяне няма суседзяў» — і, прызнаюся, не мог не зайздросціць гэтаму шчасліваму чалавеку. Мая вёсачка знаходзіцца ў адной з многалюднейшых губерняў Расіі. Я акружаны вялікім мноствам суседзяў, пачынаючы з шанюных і з добрым намерам памешчыкаў, апра-
нутых у раскошныя фракі і раскошнейшыя камізэлькі, — і канчаючы заўзятымі гулякамі, якія носяць венгеркі з доўгімі рукавамі і так званым «фімскім» вузлом на спіне. У ліку ўсіх гэтых дваран выпадковым чынам адкрыў я, аднак, аднаго вельмі ласкавага чалавека: ён раней служыў на ваеннай службе, пасля вышаў у адстаўку і пасяліўся на векі-вечныя ў вёсцы. Па яго расказах, ён служыў два гады ў П-м палку; але я зусім не разумею, як мог гэты чалавек выконваць які-небудзь абавязак, не толькі на працягу двух год, але нават на працягу двух дзён. Ён нарадзіўся «для жыцця мірнага, для вясковай цішыні», гэта значыць для гультайскага бясклопатнага гібення, якое, заўважу ў дужках, не пазбаўлена вялікага і невычэрпнага характва. Ён карыстаўся вельмі вялікім багаццем: не клапаціўся надта аб гаспадарцы, пражываў каля дзесяці тысяч рублёў у год, дастаў сабе надзвычай добрага повара (мой сябра любіў добра пясці); выпісваў таксама сабе з Масквы навейшыя французскія кнігі і часопісы. Па-руску-ж чытаў ён адны толькі данясенні свайго прыказчыка, і то з вялікай цяжкасцю. Ён з ранцы (калі не ехаў на паляванне) да абеду і ў час абеду не пакідаў халата; перабіраў якія-небудзь мастацкія рысункі, а то ішоў на стайню або ў малацільны сарай і пасмейваўся з бабамі, якія пры ім узмахвалі цапамі, як

кажуць дзеля пахвальбы. Пасля абеду мой сябра апранаўся перад люстэркам вельмі старанна і ехаў да якога-небудзь суседа, у якога былі дзве-тры прыгожанькія дачкі; бесклапотна і міралюбна валачыўся за адной з іх, гуляў з імі ў жмуркі, вяртаўся дадому досыць позна і адразу-ж засыпаў багатырскім сном. Ён сумаваць не мог, таму што ніколі не аддаваўся поўнай бяздзейнасці; а на выбар заняткаў не быў капрызны і як дзіця цешыўся малейшым гультайствам. З другога боку—асаблівай прыхільнасці да жыцця ён не адчуваў, і, бывала, калі прыходзілася пераганяць ваўка або ліса,—пускаў свайго каня з усіх ног па такіх калдобінах, што я да гэтага часу зразумець не мог, як ён сабе сто разоў не зламаў шыі. Ён належаў да ліку тых людзей, якія ўзбуджаюць у вас думку, што яны самі сабе не ведаюць цаны, што пад іх знешняй велікадушнасцю захоўваюцца моцныя і вялікія страці; але ён-бы расмяўся вам у твар, калі-б мог здагадацца, што вы аб ім так думаеце; так і, прызнацца скажаць, я сам думаю, што калі і было ў майго прыяцеля ў малодасці якое-небудзь, хоць няяснае, але моцнае імкненне да таго, што вельмі міла названа «чымсьці вышэйшым», то гэта імкненне даўным-даўно ў ім угаманілася і заціхла. Ён быў досыць тоўстым і меў надзвычайнае здароўе. У наш век нельга не любіць людзей, якія мала думаюць аб сабе, таму што яны налзвычай і рэдкія... а мой сябра ледзь не забыўся пра сваю асобу. Між іншым, я, здаецца, ужо занадта многа гавару аб ім, — і мая балбатня тым больш не дарэчы, што не ён з'яўляецца прадметам майго апавядання. Яго звалі Пятром Фёдаравічам Лучынавым.

У адзін асенні дзень з'ехалася нас чалавек пяць заўзятых паляўнічых у Пятра Фёдаравіча. Усю раніцу мы правялі ў полі, зацкавалі двух ваўкоў і мноства зайцоў і вярнуліся дадому ў тым надзіва-прыемным настроі, які авалодвае ўсякім прыстойным чалавекам пасля ўдалага палявання. Змяркалася. Вецер уздымаўся ў цёмных палях і шумна гойдаў аголеныя вяршыні бяроз і ліп, што акружалі дом Лучынава. Мы прыехалі, злезлі з коней... На ганку я спыніўся і азірнуўся: па шэраму небу цяжка паўзлі доўгія хмары; цёмна-буры хмызняк гнуўся на ветры і жаласна шумеў; жоўтая трава бяссільна і сумна прыгіналася да зямлі; чароды драздоў пераляталі з рабіны на рабіну, якія былі абсыпаны яркапунцовымі гронкамі; у тонкіх і ломкіх суках бяроз са свістам скакалі сініцы; на вёсцы хрыпла брахалі сабакі. Мне стала сумна... затое я з сапраўднай радасцю

ўвайшоў у сталовую. Акянiцы былі зачынены: на круглым сталe, пакрытым асляпляльнай белiзны абрусам, сярод хрустальных графінаў, напоўненых чырвоным вiном, гарэдавосем свечак у срэбраных падсвечніках; у камiне весела палаў агонь — і стары, вельмі прыстойны дварэцкі, з вялізнай лыснай, апрануты па англійску, стаяў у пачцівай нерухомасці перад другім сталом, на якім ужо красавалася вялікая супавая мiска, абвітая лёгкай, пахучай парай. У сенцах мы прайшлі мiма другога шаноўнага чалавека, занятага марожаннем шампанскага — «згодна строгіх правіл майстэрства». — Абедаў быў, як бывае ў такіх выпадках, надзвычай прыемны; мы рагаталі, разказвалі пра здарэнні, што адбыліся на паляванні, і з захапленнем успаміналі аб двух славуных «угонках». Паеўшы досыць добра, разваліліся мы ў шырокіх крэслах ля камiна; на сталe з'явілася аб'ёмістая срэбная чаша, і праз нейкі момант, беглае полымя запалаўшага рому абвясціла нам аб прыемным намеры гаспадара «сатварыць палёнку». — Пётр Фёдаравіч быў чалавек не без густу; ён, напрыклад, ведаў, што нічога так моцна не дзейнічае на фантазію, як роўнае, халоднае і педантычнае святло лямп — таму загадаў пакінуць у пакоі ўсяго дзве свечкі. Дзіўныя поўцені трапяталі па сценах, утвораныя капрызнай гульнію агню ў камiне і полымем палёнкі; ціхая, надзвычай прыемная ўцеха замяніла ў нашых сэрцах некалькі жвавую вясёласць, якая панавала ў часе абеду.

Размовы маюць свой лёс — як кнігі (згодна лацінскай прыказцы), як усё на свеце. Наша размова ў гэты вечар была нейкай асабліва рознастайнай і жывой. Ад прыватнасцей узвышалася яна да досыць важных агульных пытанняў, лёгка і натуральна вярталася да штодзённасцей жыцця... Пагаварыўшы досыць многа, мы раптам усе змоўклі. У гэты час, кажуць, пралятае ціхі ангел.

Не ведаю, чаму мае таварышы заціхлі, але я змоўк з прычыны таго, што мае вочы спыніліся нечакана на трох запаленых партрэтах у чорных драўляных рамках. Фарбы сцерліся і дзе-ні-дзе пакаробіліся, але твары можна было яшчэ адрозніць. На сярэднім партрэце намалёвана была жанчына маладых год у белаў сукенцы з карункавымі беражкiамі, у высокай прычосцы васьмідзесятых гадоў. Направа ад яе, на зусім чорным фоне быў выдаць круглы і тоўсты твар добрага рускага памешчыка гадоў дваццаці пяці, з нізкім і шырокім ілбом, тупым носам і прастадушнай усмешкай. Французская напудраная прычоска вельмі не адпавядала выразу

яго славянскага твара. Жывапісец намаляваў яго ў кафтане чырвонага колеру з вялікімі стразавымі гузікамі; у руцэ ён трымаў нейкую небывалую кветку. На трэцім партрэце, пісаным другой, больш умелаю рукой быў прадстаўлен чалавек гадоў трыццаці, у зялёным мундзіры екацерынінскага часу, з чырвонымі адваротамі, у белым камзоле, у тонкім батыставым гальштуку. Адною рукою апіраўся ён на палку з залатым набалдашнікам, другую заклаў за камзол. Яго смуглы хударлявы твар дыхаў дзёрзкай ганарыстасцю. Тонкія доўгія бровы амаль зрасталіся над чорнымі як смоль вачыма; на бледных, ледзь прыкметных губах іграла нядобрая ўсмішка.

— Што гэта вы заглядзеліся на гэтых асоб?—запытаўся ў мяне Пётр Фёдаравіч.

— Так!—адказаў я, паглядзеўшы на яго.

— Ці хочаце выслухаць цэлае апавяданне аб гэтых трох асобах!

— Зрабіце ласку,—адказвалі мы ў адзін голас.

Пётр Фёдаравіч устаў, узяў свечку, паднёс яе да партрэтаў, і голасам чалавека, які паказвае дзікіх звяроў, «панове!» сказаў ён: «гэта дама—прыёмная дачка майго роднага прадзеда, Ольга Іванаўна №. №., празваная Лучынавай, якая памерла сорак год таму назад, будучы дзяўчынай. Гэты пан»—паказваючы на другі партрэт мужчыны ў мундзіры—«гвардзіі сержант, Васіль Іванавіч Лучынаў-жа, які памёр па волі божай у тысяча семсот дзевяностым годзе, а гэты пан, з якім я не маю гонару быць у сваяцтве, нехта Павел Аланасавіч Рагачоў, нідзе, наколькі мне вядома, не служыў. Звярніце, калі ласка, ўвагу на дзірку, што знаходзіцца ў яго на грудзях, на самым месцы сэрца. Гэта дзірка, як вы бачыце, правільная, трохгранная, напэўна, не магла з'явіцца выпадкова...»—Цяпер,—прадаўжаў ён звычайным сваім голасам:—сядзьце, набярэцеся цяплівасці і слухайце.

— Панове!—пачаў ён:—я паходжу ад досыць старадаўняга роду. Я сваім паходжаннем не ганаруся, таму што мае продкі былі ўсе страшэнныя моты. Між іншым, гэты дакор не адносіцца да майго прадзеда, Івана Андрэевіча Лучынава,—наадварот: ён быў чалавекам надзвычай беражлівым і нават скупым—прынамсі ў апошнія годы свайго жыцця. Ён правёў сваю маладосць у Пецербургу, і быў сведкай царавання Елізаветы. У Пецербургу ён ажаніўся і прыжыў са сваёй жонкай, а маёй прабабкай, чатырох чалавек дзяцей—трох сыноў, Васілія, Івана і Паўла (майго роднага дзеда), і адну дачку, Наталлю. Больш таго, Іван Андрэевіч

прыняў да сябе ў сям'ю дачку аднаго далёкага сваяка, круглую сірату, Ольгу Іванаўну, пра якую я ўжо вам гаварыў. Падданыя майго дзеда, напэўна, ведалі аб яго існаванні, таму што высылалі да яго (калі не здаралася асаблівага няшчасця) вельмі нязначны аброк—але ніколі ў твар яго не бачылі. Сяльцо Лучынаўка, якога пан ніколі і не бачыў, квітнела,—як раптам, у адну прыгожую раніцу, цяжкая калымага ўехала ў вёску і спынілася перад хатай старасты. Мужыкі, устрывожаныя такой небывалай падзеяй, збегліся і ўбачылі свайго пана, паню і ўсіх іх дзяцей, выключаючы старэйшага, Васіля, які застаўся ў Пецярбургу. З таго да-стапамятнага дня, і да самай сваёй смерці Іван Андрэевіч не выязджаў з Лучынаўкі. Ён пабудаваў сабе дом, той самы, у якім я цяпер маю прыемнасць гутарыць з вамі; пабудаваў таксама царкву, і пачаў жыць панам. Іван Андрэевіч быў вялізнага росту, худы, маўклівы і вельмі марудлівы ва ўсіх сваіх рухах; ніколі не насіў халата, і ніхто, за выключэннем яго камердынера, не бачыў яго не напудраным. Іван Андрэевіч звычайна хадзіў заклаўшы рукі за спіну, марудна паварачваючы галаву пры кожным кроку. Кожны дзень прагульваўся ён па доўгай ліпавай алеі, якую сам уласнаручна насадзіў,—і перад смерцю меў прыемнасць карыстацца ценом гэтых ліп. Іван Андрэевіч быў надзвычай скупы на словы; доказам яго маўкліваці служыць тая надзвычайная акалічнасць, што ён на працягу дваццаці год не сказаў ніводнага слова сваёй жонцы, Анне Паўлаўне. Наогул, яго адносіны да Анны Паўлаўны былі вельмі дзіўнага сорту.

— Яна загадвала ўсёй хатняй гаспадаркай, у часе абеду сядзела заўсёды каля свайго мужа—ён бязлітасна пакараў-бы чалавека, які б асмеліўся сказаць ёй непачцівае слова,—а між тым, сам з ёю ніколі не гаварыў, не дакранаўся да яе рукі. Анна Паўлаўна была нясмелая, бледная, забітая жанчына; кожны дзень малілася ў царкве на каленях і ніколі не ўсміхалася. Гаварылі, што яны раней, г. зн. да прыезду ў вёску, жылі ў вялікай згодзе; пагаварвалі таксама, што Анна Паўлаўна парушыла абавязкі жонкі, што муж даведаўся аб яе учынку... Як-бы там ні было, але Іван Андрэевіч, нават паміраючы, не прымірыўся з ёю. У часе апошняй яго хваробы, яна не адыходзіла ад яго; але ён, здавалася, яе не заўважаў. У адну ноч Анна Паўлаўна сядзела ў спальні Івана Андрэевіча; яго мучыла бяссонніца—лампада гарэла перад абразом; слуга майго дзеда, Юдзіч, пра якога я вам пасля скажу два словы, вышаў. Анна Паўлаўна ўстала, перайшла цераз пакой

і, плачучы, кінулася на калені перад пасцеллю мужа, хацела нешта сказаць—працягнула рукі... Іван Андрэевіч паглядзеў на яе—і слабым голасам, але цвёрда закрычаў: «чалавек!» Слуга ўвайшоў. Анна Паўлаўна паспешна ўстала і, хістаючыся, вярнулася на сваё месца.

Дзеці Івана Андрэевіча надзвычай яго баяліся. Яны выраслі ў вёсцы і былі сведкамі дзіўнага абыходжання Івана Андрэевіча са сваёй жонкай. Яны ўсе моцна любілі Анну Паўлаўну, але не асмельваліся выказаць сваю любоў. Яна сама як быццам іх цуралася... Вы памятаеце, панове, майго дзеда: ён да самай смерці заўсёды хадзіў на цыпках і гаварыў шэптам... што значыць прывычка! Мой дзед і брат яго, Іван Іванавіч, былі людзі простыя, добрыя, ціхія і сумныя; мая грамадзіне Ната ля вышла, як вам вядома, замуж за грубага і неразумнага чалавека, і да смерці адчувала да яго маўклівую, лісліваю, авечую любоў—але не такім быў брат іх Васіль. Я вам, здаецца, гаварыў, што Іван Андрэевіч пакінуў яго ў Пецербургу. Яму было тады гадоў дванаццаць. Бацька даручыў яго апецы аднаго далёкага сваяка, чалавека ўжо не маладога, халастога, страшэннага вальтэрыянца.

Васіль вырас, паступіў на службу. Ён быў невялікага росту, але добра складзены і вельмі скрытны; надзвычай добра гаварыў па-французску і славіўся сваім уменнем біцца на шпагах. Яго лічылі адным з выдатных маладых людзей пачатку царавання Екацерыны. Бацька мой часта мне гаварыў, што ён ведаў не адну старую, якая без сардэчнага расчулення ўспомніць не магла аб Васілю Іванавічу Лучынаве. Уявіце сабе чалавека, які мае незвычайную сілу волі, страшнага і ашчаднага, цярдлівага і смелага, скрытнага да надзвычайнасці і—па словах усіх яго сучаснікаў—чароўна, прывабна ветлівага. У ім не было ні сумлення, ні дабрата, ні чэснасці, хоць ніхто і не мог назваць яго абсалютна злым чалавекам. Ён быў самалюбным—але ўмеў таіць сваё самалюбства, і страшэнна любіў незалежнасць. Калі, бывала, Васіль Іванавіч, усміхаючыся, ласкава прыжмурыць чорныя вочы, калі захоча зачараваць каго-небудзь, кажуць, немагчыма было яму працівіцца—і нават людзі, упэўненыя ў сухасці і халоднасці яго душы, не раз паддаваліся чаруючай магучнасці яго ўплыву. Ён старанна служыў самому сабе, і іншых прымушаў працаваць для сваіх-жа выгад, і заўсёды ва ўсім паспяваў, таму што ніколі не трапіў галавы, не грэбаваў ліслівацю, як сродкам, і ўмеў падлізвацца.

Гадоў праз дзесяць пасля пасялення Івана Андрэевіча ў

вёсцы, прыехаў ён на чатыры месяцы ў Лучынаўку бліскучым гвардзейскім афіцэрам—і на працягу гэтага часу паспеў ускружыць галаву нават панураму старому бацьку свайму. Дзіўна! Іван Андрэвіч з асаладай слухаў расказы свайго сына аб некаторых яго перамогах. Браты яго ня мелі перад ім і здзіўляліся яму, як вышэйшай істоце. Ды і сама Анна Паўлаўна амаль што палюбіла яго больш за ўсіх іншых дзяцей, так шчыра ёй адданных.

Васіль Іванавіч прыехаў у вёску, па-першае, дзеля таго, каб пабачыцца з раднёй; але, па-другое, і дзеля таго, каб дастаць як мага больш грошай ад бацькі. Ён жыў пышна і адкрыта ў Пецярбургу і нарабіў мноства даўгоў. Нялёгка яму было зладзіць са скупасцю бацькі, і хоць Іван Андрэвіч даў яму ў адзін яго прыезд, напэўна, значна больш грошай, чым усім іншым сваім сынам на працягу дваццаці год, пражытых ім у бацькаўскім доме, але Васіль трымаўся вядомага рускага правіла: «браць, дык браць!» У Івана Андрэвіча быў слуга, па празванню Юдзіч, такі-ж высокі, худы і маўклівы чалавек, як сам яго пан. Кажуць, гэты Юдзіч быў часткова прычынай недарэчнага абыходжання Івана Андрэвіча з Аннай Паўлаўнай: кажуць, ён адкрыў злачынную сувязь маёй прабабкі з адным з лепшых прыяцеляў майго прадзеда. Напэўна, Юдзіч глыбока раскаяўся ў сваёй недарэчнай рэўнасці, таму што цяжка ўявіць сабе больш добрага чалавека. Памяць яго да гэтага часу свяшчэнна ўсім маім дваровым людзям. Юдзіч карыстаўся неабмежаванай даверлівасцю майго прадзеда. У той час памешчыкі мелі грошы, але не аддавалі іх на захаванне ў пазыковыя ўстановы, а самі захоўвалі іх у куфрах, у падпаліцах і г. д. Іван Андрэвіч трымаў усе свае грошы ў вялікім каваным куфры, які знаходзіўся ў яго галавах. Ключ ад гэтага куфра ён аддаў Юдзічу. Кожны вечар, кладучыся спаць, Іван Андрэвіч у сваёй прысутнасці загадваў адмыкаць гэты куфар, пастукаваў кіем па ўсіх туга набітых мяшках, а па суботах сам з Юдзічам развязаў мяшкі і старанна пералічваў грошы. Васіль даведаўся аб усіх гэтых штуках і загарэўся жаданнем патрывожыць заветны куфэрак. На працягу пяці, шасці дзён ён памякчыў Юдзіча, гэта значыць давёў небараку старога да таго, што той без маладога паніча—як кажуць—і жыць не мог. Падрыхтаваўшы яго належным чынам, Васіль прыкінуўся заклапочаным і нудным, доўга не хацеў адказваць на распытванні Юдзіча і нарэшце сказаў яму, што ён, прагуляўшы ў карты і што накладзе на сябе рукі—калі не дастане

дзе-небудзь грошай. Юдзіч заплакаў, кінуўся перад ім на калені, прасіў успомніць бога, не губіць сябе. Васіль, не кажучы ні слова, замкнуўся ў сваім пакоі. Праз некалькі часу пачуў ён, што хтосьці асцярожна да яго стукаецца, ён адмакнуў дзверы і ўбачыў на парозе Юдзіча, бледнага, дрыжачага, з ключом у руцэ. Васіль адразу-ж усё зразумеў. Перш ён доўга адмаўляўся. Юдзіч праз слёзы цвярдзіў «будзьце-ж ласкавы, паніч! вазьміце»... Васіль, нарэшце, згадзіўся. Справа была ў панядзелак. Васілю ў галаву прышла думка замяніць узятыя грошы бітымі чарапкамі. Ён разлічваў на тое, што Іван Андрэевіч, пастукваючы па мяшках кіем, не зверне асаблівай увагі на ледзь прыкметную розніцу грошы ў куфар. Прыдуманна—зроблена. Бацька, сапраўды, нічога не заўважыў. Але да суботы Васіль грошай не дастаў: ён спадзяваўся на ўзятыя грошы абыграць аднаго багатага суседа — і, наадварот, сам усё прагуляў. Між тым настала субота; дайшла чарга і да мяшкоў, напханых чарапкамі. Уявіце сабе, панове, здзіўленне Івана Андрэевіча!

— Гэта што значыць?—загрымеў ён.

Юдзіч маўчаў.

— Ты ўкраў гэтыя грошы?

— Гэта не я.

— А ключ хто-небудзь у цябе браў?

— Я нікому не даваў ключа.

— Нікому? А калі нікому—дык ты злодзей. Прызнавайся!

— Я не злодзей, Іван Андрэевіч.

— Адкуль-жа ўзяліся гэтыя чарапкі, чорт пабяры! Дык ты мяне ашукаць хочаш? Апошні раз гавару табе — прызнавайся!

Юдзіч апусціў галаву і склаў рукі за спіной.

— Гэй, людзі!—закрычаў Іван Андрэевіч ашалелым голасам.—Палак.

— Як? мяне... караць?—прашаптаў Юдзіч.

— Вось табе і на! ды чым-жа ты лепшы за другіх? Ты злодзей! Ну, Юдзіч! не чакаў я ад цябе такога шальмоўства!

— Я пасівеў на вашай службе, Іван Андрэевіч,—з намаганнем прагаварыў Юдзіч.

— А мне якая справа да тваіх сівых валасоў! Чорт-бы цябе пабраў з тваёй службай!

Людзі ўвайшлі.

— Вазьміце вась яго, ды добранька!

У Івана Андрэвіча пабялелі і затрэсліся губы. Ён хадзіў па пакоі, як дзікі звер у цеснай клетцы.

Людзі не асмелваліся выканаць яго загад.

— Што-ж вы стаіце, хамавы дзеці? Што-ж, мне самому за яго ўзяцца ці што?

Юдзіч пайшоў было да дзвярэй...

— Стойце!—закрычаў Іван Андрэвіч.—Юдзіч, апошні раз кажу табе, прашу цябе, Юдзіч, прызнайся.

— Не магу!—прастагнаў Юдзіч.

— Дык бярыце-ж яго, старога падлізніка!.. На смерць яго! У маю галаву!—загрымеў звар'яцелы стары. Збіванне пачалося...

Раптам дзверы адчыніліся, і ўвайшоў Васіль. Ён быў амаль што бляднейшы за бацьку, рукі яго дрыжэлі, верхняя губа прыўзнялася і агаліла рад белых і роўных зубоў.

— Я вінен,—сказаў ён глухим, але цвёрдым голасам.— Я ўзяў гэтыя грошы.

Людзі спыніліся.

— Ты! як? ты, Васька! без згоды Юдзіча?

— Не,—сказаў Юдзіч: з маёй згоды. Я сам аддаў ключ Васілю Іванавічу. Баценька, Васіль Іванавіч! навошта вы турбуецеся?

— Дык вось хто злодзей!—закрычаў Іван Андрэвіч.—Дзякуй, Васіль, дзякуй! А цябе, Юдзіч, я ўсё-такі не паміную. Чаму ты мне адразу ва ўсім не прызнаўся? Гэй, вы! што вы сталі? Ці можа ўжо і вы маёй улады не прызнаеце? А з табою я спраўлюся, голубе!—дадаў ён, звяртаючыся да Васіля.

Людзі зноў былі ўзяліся за Юдзіча.

— Не чапайце яго!—прашаптаў Васіль праз зубы. Слугі яго не паслухалі.—Назад!—закрычаў ён і кінуўся на іх... Яны адскочылі.

— А! бунтаваць!—прастагнаў Іван Андрэвіч, і, падняўшы кій, пайшоў на сына.

Васіль адскочыў, схопіўся за рукаятку шпагі і выцягнуў яе да палавіны. Усе ўздрыгануліся. Анна Паўлаўна, прыцягнутая шумам, спалоханая, бледная, паказалася ў дзвярах.

Страшэнна змяніўся твар Івана Андрэвіча. Ён захістаўся, выпусціў з рукі кій, і цяжка апусціўся на крэсла, закрыўшы твар абодвума рукамі. Ніхто не варушыўся, усе стаялі як укопаныя, не выключаючы і Васіля. Сударгава спіскаў ён сталёную рукаятку шпагі, вочы яго блішчэлі панурым, злым бляскам...

— Ідзіце ўсе... усе вон,—прагаварыў ціхім голасам Іван Андрэвіч, не адводзячы рук ад твара.

Увесь натоўп вышаў. Васіль спыніўся на парозе, пасля раптам страсянуў галавой, абняў Юдзіча, пацалаваў руку маці... і праз дзве гадзіны яго ўжо не было ў вёсцы. Ён паехаў у Пецербург.

Вечарам, таго-ж дня, Юдзіч сядзеў на ганачку дваровай хаты. Людзі акружалі яго, шкадавалі і горка папракалі пана.

— Годзе, браткі,—казаў ён ім нарэшце:—годзе... што вы яго лаце? ён і сам, бадай, бацюшка наш, сваёй зухаватасці не рад...

З прычыны гэтага здарэння, Васіль ужо больш не бачыўся са сваім бацькам. Іван Андрэвіч памёр без яго, і памёр, напэўна, з такой тугою на сэрцы, якую не дай бог адчуваць каму-небудзь з вас. Васіль Іванавіч, між тым, выязджаў, весялюўся па-свойму і раскідаўся грашыма. Як ён здабываў гэтыя грошы, не магу напэўна сказаць. Дастаў ён сабе слугу француза, лоўкага і кемлівага чалавека, нейкага Бур'е. Гэты чалавек вельмі да яго прывязаўся, і дапамагаў яму ва ўсіх яго шматлікіх штукарствах. Я не маю намеру расказаць вам падрабязна аб усіх свавольствах майго grand'uncle; ён вызначаўся такой неабмежаванай смеласцю, такой змяінай зваротлівасцю, такой незразумелай абьякавасцю, такім спрытным і дасціпным розумам, што, прызнаюся, я разумею неабмежаваную ўладу гэтага амаральнага чалавека над садымі блугароднымі душамаі.

Неўзабаве пасля смерці бацькі, Васіль Іванавіч, не глядзячы на сваю зваротлівасць, быў выклікан на дуэль адным абражаным мужам. Ён біўся, цяжка раніў свайго суперніка і вымушан быў выехаць са сталіцы: яму загадалі безвыездна жыць у сваім памесці. Васілю Іванавічу было 30 год. Вы лёгка можаце сабе ўявіць, панове, з якімі пачуццямі гэты чалавек, які прывык да сталічнага, бліскучага жыцця, ехаў на радзіму. Кажуць, ён па дарозе часта выходзіў з кібіткі, кідаўся тварам у снег і плакаў. Ніхто ў Лучынаўцы не пазнаваў ранейшага вясёлага, ветлівага Васіля Іванавіча. Ён ні з кім не гаварыў, з раніцы да ночы ездзіў на паляванні, з відзімай нецярплівасцю зносіў нясмелыя ласкі сваёй маці і бязлітасна насміхаўся над братамі, над іх жонкамаі (яны ўжо абодва паспелі ажаніцца)...

Я вам да гэтага часу, здаецца, нічога не казаў пра Ольгу Іванаўну. Грудным дзіцем прывезлі яе ў Лучынаўку; яна ледзь не памерла па дарозе. Ольга Іванаўна была выхавана,

як кажуць, у страху божым і бацькоўскім... Трэба прызнацца, што Іван Андрэевіч і Анна Паўлаўна — абое лічылі яе за дачку. Але ў ёй захоўвалася слабая іскра таго агню, які так ярка пылаў у душы Васіля Іванавіча. Між тым, як сапраўдныя дзеці Івана Андрэевіча не асмельваліся думаць аб прычынах недарэчнага маўклівага разладу паміж іх бацькамі, — Ольгу з дзіцячых год трывожыла і мучыла становішча Анны Паўлаўны. Як і Васіль, яна любіла незалежнасць; усякі прыгнёт яе абуралі. Яна ўсімі сіламі душы прывязалася да сваёй дабрадзейкі; старага Лучынава яна ненавідзела, і не раз, сядзячы за сталом, накіроўвала на яго такія змрочныя позіркi, што нават чалавеку, які падаваў яду, рабілася жудасна. Іван Андрэевіч не заўважаў усіх гэтых позіркаў, таму што наогул не звяртаў ніякай увагі на сваю сям'ю.

Спачатку Анна Паўлаўна старалася знішчыць у ёй гэту нянавісць — але некаторыя смелыя пытанні Ольгі прымусілі яе замаўчаць зусім. Дзеці Івана Андрэевіча паважалі Ольгу, і старая яе любіла таксама, хоць досыць халоднай любоўю.

Працяглае гора знішчыла ў гэтай беднай жанчыне ўсякую вясёласць, усякае моцнае пачуццё; нічога так ясна не даказвае чароўнай прыязнасці Васіля, як тое, што ён нават матку сваю прымусіў гораца палюбіць сябе. Шчырае выказванне дзіцячай пяшчотнасці не было ў модзе таго часу, а таму не дзіва, што Ольга не асмельвалася выяўляць сваю прыхільнасць, хоць заўсёды з асаблівай пачціваасцю цалавала руку Анны Паўлаўны вечарам, пры развітанні. Чытаць і пісаць амаль не ўмела. Праз дваццаць год пасля, рускія дзяўчаты пачалі чытаць раманы накшталт Прыгод маркіза Глаголя, — Фанфана і Лалоты, — Аляксея або Халупы ў лесе; пачалі вучыцца на клавiкордах і спяваць песні накшталт наступнай, некалі вельмі вядомай:

„Мужчыны на свеце
Як мухі да нас ліпнуць“ — і г. д.

але ў сямідзесятых гадах (Ольга Іванаўна нарадзілася ў 1757 годзе) нашы вясковыя прыгажуні нічога не ведалі аб усіх гэтых удасканаленнях. Цяжка нам цяпер сабе ўявіць рускую паненку таго веку; праўда, мы можам, па нашых бабульках, меркаваць аб ступені адукаванасці дваранак часоў Екацярыны; але як-жа адрозніць тое, што паступова да іх прывілося на працягу іх доўгага жыцця, — ад таго, чым яны былі ў дні маладосці?

Ольга Іванаўна некалькі магла гаварыць па-французску —

але з моцным рускім акцэнтам: у яе час аб эмігрантах не было яшчэ і паміну. Адным словам, пры ўсіх яе добрых якасцях, яна ўсё-такі была вялікім дзіркуном—і, бадай, у прастаце сэрца свайго, уласнымі рукамі не раз карала якую-небудзь злашчасную пакаёўку...

За некалькі часу да прыезду Васіля Іванавіча, Ольгу Іванаўну змовілі за суседа—Паўла Апанасавіча Рагачова, дабрэйшага і сумленнейшага чалавека. Прырода забылася надзяліць яго злосцю. Уласныя людзі не слухалі яго, уходзілі часамі ўсе, ад першага да апошняга, і пакідалі небараку Рагачова без абеду... але нішто не магло абурць цішыню яго душы. Ён з дзіцячых год вызначаўся тоўстасцю і непаваротлівасцю, нідзе не служыў, любіў хадзіць у царкву і спяваць на клірасе. Паглядзіце, панове, на гэты добры, круглы твар; прыгледзьцеся да гэтай ціхай, светлай усмешкі... ці не праўда, вам самім становіцца радасна? Бацька яго ў нейкія вякі ездзіў у Лучынаўку і ў святыя прывозіў з сабою Паўліка, якога маленькія Лучынавы ўсяляк мучылі. Паўлік вырас, пачаў сам ездзіць да Івана Андрэевіча, закахаўся ў Ольгу Іванаўну і прапанаваў ёй руку і сэрца — не асабіста ёй, а яе дабрадзейцы. Дабрадзеей згадзіліся. У Ольгі Іванаўны нават і не падумалі запытацца: ці падабаецца ёй Рагачоў? У той час, па словах бабулі,—«такіх раскошаў не было». Між іншым, Ольга хутка прывыкла да свайго жаніха: нельга было не прывязацца да гэтага цыхамірнага, ласкавага стварэння. Выхаваньня Рагачоў не атрымаў ніякага; па-французску ўмеў толькі сказаць: «бон-жур»—і пра сябе лічыў нават гэта слова непрыстойным. Ды яшчэ нейкі жартаўнік навучыў яго наступнай, быццам-бы французскай песні: «Сонечка, Сонечка! Ке-вуле-ву-дэ-муа—я вас абажаю—ме-жэ-не-пё-па»... Гэту песеньку ён заўсёды напяваў упоўголаса, калі ў яго быў добры настрой. Бацька яго быў таксама чалавек дабратаў неапісальнай; вечна хадзіў у доўгім нанкавым сурдуце і, што-б яму ні гаварылі, — на ўсё з усмешкай падтакваў. З часу змовін Паўла Апанасавіча, абодва Рагачовы—бацька і сын—страшэнна клапаціліся; перараблялі свой дом, прыбудоўвалі розныя «галдарэ», прыязна размаўлялі з работнікамі, частавалі іх гарэлкай. Да зімы не паспелі скончыць усе пабудовы—адклалі вяселле да лета; летам памёр Іван Андрэевіч—адклалі вяселле да наступнай вясны; зімой прыехаў Васіль Іванавіч. Яго пазнаёмілі з Рагачовым; ён прыняў яго холадна і неахайна, і з цягам часу да таго запалохаў яго сваім ганарлівым абыходжаннем, што небарака Рагачоў дрыжэў як

ліст пры адным яго паяўленні, маўчаў і вымушана ўсміхаўся. Васіль аднойчы ледзь зусім не звёў яго са свету—прапанаваўшы яму закласціся, што ён, Рагачоў, не зможа перастаць усміхацца. Небарака Павел Апанасавіч ледзь не заплакаў ад замяшання, але—сапраўды!—усмешка, недарэчная, напружаная ўсмешка не хацела зыйсці з яго ўспацелага твара! А Васіль марудна перабіраў пальцамі канцы сваёй шыйнай хусткі і паглядаў на яго занадта ўжо пагардліва. Бацька Паўла Апанасавіча даведаўся таксама аб прыбыцці Васіля, і праз некалькі дзён—дзеля «большай важнасці»—адправіўся ў Лучынаўку з намерам: «павіншаваць любезнага госця з прыездам у родныя палестыны». Апанас Лукіч славіўся ва ўсім акалотку сваім красамоўствам—г. зн. уменнем не запінаючыся сказаць досыць доўгую і хітра сплеченую прамову, з лёгкай прымесю сваёй славы: збянтэжыўся значна больш за сына свайго, Паўла Апанасавіча; прамармытаў штосьці зусім незразумелае і хоць зроду не піў гарэлкі, але тут, «для кантэнансу», выпіў чарачку (ён застаў Васіля снедаючы)—хацеў было прынамсі, сказаць з некаторай самастойнасцю, і не зрабіў ніякага гуку. Ад'язджаючы дадому, Павел Апанасавіч шапнуў свайму бацьку: «Ну, што, татуля?» Апанас Лукіч са смуткам адказаў яму, таксама шэптам: «І не кажы!».

Рагачовы пачалі радзей ездзіць у Лучынаўку. Між іншым, Васіль запалохаў не іх адных: у братах сваіх, у іх жонках, нават у самой Анне Паўлаўне ўзбуджаў ён тужлівую, мімавольную нялоўкасць... Яны сталі ўсяляк чурацца яго; Васіль не мог гэтага не заўважыць, але, відавочна, не меў намеру перамяніць сваё абыходжанне з імі, як раптам у пачатку вясны ён з'явіўся зноў тым ветлівым, мілым чалавекам, якім яго раней ведалі...

Першым праяўленнем гэтай раптоўнай перамены быў нечаканы прыезд Васіля да Рагачовых. Афанасій Лукіч, у асаблівасці, вельмі спужаўся, убачыўшы каляску Лучынава, але спалох яго знік вельмі хутка. Ніколі Васіль не быў ласкавейшы і весялейшы. Ён узяў маладога Рагачова пад руку, пайшоў з ім аглядаць будынак, гутарыў з цеслярамі, даваў ім парады, рабіў сам нарубкі тапаром, загадаў паказаць яму завадскіх Лукічовых коней, сам ганяў іх на кордзе—і наогул сваёй гасціннай ласкавацю давёў добрых стэпнякоў да таго, што яны абодва неаднаразова яго абнялі. Дома Васіль таксама за некалькі дзён паранейшаму ўскружыў усім галовы: выдумаў розныя смешныя гульні, дастаў музыкантаў, наклікаў

суседзяў і суседак, расказваў старым бабам самым пацешным чынам гарадскія плёткі, злёгка валачыўся за маладымі, прыдумляў небывалыя пагулянькі, фейерверкі і т. д., адным словам, ажывіў усё і ўсіх. Сумны, змрочны дом Лучынавых ператварыўся рантам у нейкае шумнае, надзвычайнае, чароўнае жыллё, пра якое загаварыў увесь акалотак.— Гэта раптоўная перамена здзівіла многіх, усіх узрадавала; пачалі насіцца розныя чуткі; знаючыя людзі гаварылі, што Васіля Іванавіча да гэтага часу мучылі нейкія скрытыя клопаты, што яму здарылася магчымасць вярнуцца ў сталіцу... але да сапраўднай прычыны перараджэня Васіля Іванавіча не дабраўся ніхто.

Ольга Іванаўна, панове, была досыць стройнай і прыгожай.—Між іншым, яе прыгожасць заключалася больш у незвычайнай пяшчотнасці і свежасці цела, у спакойным характэры руху, чым у строгай правільнасці абрысаў. Прырода надзяліла яе некаторай самабытнасцю; яе выхаванне—яна вырасла сратай — развіло ў ёй асцярожнасць і цвёрдасць. Ольга не належала да ліку ціхіх і вялых паненак; але адно толькі пачуццё ў ёй выспела ў поўнай меры: нянавісць да дабрадзее. Між іншым, і другія, больш жаночыя страсці маглі ўспыхнуць у душы Ольгі Іванаўны з незвычайнай хваравітай сілай... але ў ёй не было ні таго гордага холаду, ні той сціснутага моцнасці душы, ні той самалюбнай сканцэнтраванасці, без якіх усякая страсць знікае вельмі хутка.—Першыя парывы такіх напоўдзейных, напоўпакутлівых душ бываюць часамі незвычайна імклівыя; але яны здраджваюць самім сабе вельмі хутка, асабліва, калі справа дойдзе да бязлітаснага прымянення прынятых правіл: яны баяцца паслядоўнасці... І між тым, панове, прызнаюся вам адкрыта: на мяне жанчыны такога сорту робяць наймацнейшае ўражанне... (Пры гэтых словах расказчык апаражніў шлянку вады.— Глупства, глупства!—падумаў я, глядзячы на яго круглы падбародак:—на цябе, мой дружа, нішто ў свеце не робіць «наймацнейшага ўражання»...)

Пётр Фёдаравіч прадаўжаў:—Панове, я веру ў кроў, у пароду. У Ользе Іванаўне было больш крыві чым, напрыклад, у нарачонай яе сястрыцы—Наталлі. У чым-жа праяўлялася гэта «кроў», запытаеце вы ў мяне?— ды ва ўсім: у абрысах рук, губ, у гукі голасу, у позірку, у паходцы, у прыосцы,—у складках сукенкі, нарэшце. Ва ўсіх гэтых бяздзелках захоўвалася штосьці асаблівае, хоць я павінен прызнацца, што тая... як-бы сказаць? Дачаўшы гэта, якая

Ім. В. І. ЛЕНІНА

59

А Б А К Е М Е Ч

дасталася на долю Ольгі Іванаўны, не прыцягнула-б увагі Васіля, калі-б ён сустрэўся з ёю ў Пецярбургу. У вёсцы-ж, у глушы, яна не толькі ўзбудзіла яго ўвагу—але і нават наголу была адзінай прычынай той перамены, аб якой я гаварыў вышэй.

Мяркуйце самі: Васіль Іванавіч любіў цешыцца жыццём; ён не мог не нудзіцца ў вёсцы; браты яго былі добрыя хлапцы, але вельмі абмежаваныя людзі: ён нічога не меў агульнага з імі; сястра яго Наталля на працягу трох год прыжыла са сваім мужам чэцвера дзяцей; паміж ёй і Васілём было цэлае бяздонне... Анна Паўлаўна хадзіла ў царкву, малілася, пасціла і рыхтавалася да смерці. Заставалася адна Ольга, свежая, баязлівая, міленькая дзяўчынка... Васіль яе перш не заўважыў... ды хто-ж звяртае ўвагу на выхаванку, на сірату, на прыёмную?.. Адноўчы, у самым пачатку вясны, ішоў ён па садзе і палачкай збіваў галоўкі цькорыя, гэтых недарэчненькіх жоўтых кветчак, якія ў такім мностве першыя паяўляюцца на ледзь зелянеючых лугах.—Ён гуляў па садзе перад домам, падняў галаву—і ўбачыў Ольгу Іванаўну.—Яна сядзела бокам ля акна і задуманна гладзіла паласатае кацянё, якое, мурлыкаючы і жмурачыся, прымаістравалася на яе каленях і з вялікай прыемнасцю падстаўляла свой носік вясенняму, ужо досыць яркаму сонцу. На Ользе Іванаўне была белая ранішняя сукенка з кароткімі рукавамі; яе голая, бледнаружовыя, не зусім развітыя плечы і рукі дыхалі свежасцю і здароўем; невялікі чэпчык асцярожна спіскаў яе густыя, мяккія, шаўкавістыя завіткі; твар злёгку чырванее: яна нядаўна прачнулася. Яе тонкая і гнуткая шыя так міла падавалася наперад; так чароўна неахайна, так сарамліва адпачываў яе незацягнуты стан, што Васіль Іванавіч (вялікі знаток!) мімаволі спыніўся і загледзеўся. Яму раптам прышло ў галаву, што няварта пакідаць Ольгу Іванаўну ў яе першабытным невуцтве; што з яе можа з цягам часу атрымацца надзвычай мілая і ветлівая жанчына. Ён падкраўся да акна, прыпадняўся на цыпкі і моўчкі пацалаваў белую і гладкую руку Ольгі Іванаўны крыху ніжэй локця. Ольга закрычала і ўсхапілася, кацянё наставіла хвост і саскочыла ў сад. Васіль Іванавіч з усмешкай прытрымаў яе за руку... Ольга пачырванела ўся да вушэй; ён пачаў жартаваць з яе сполыху... клікаў яе гуляць з сабою; але раптам Ольга Іванаўна заўважыла неакуратнасць свайго адзення—і «шпарчэй за шпаркую лань» уцякла ў другі пакой.

У той-жа самы дзень Васіль адправіўся да Рагачовых.

Ён раптам павесялеў і прасвятлеў духам. Васіль не пакахаў Ольгу, не!—словам «каханне» жартávaць не трэба... Ён знайшоў сабе занятак, паставіў сабе задачу і радаваўся радасцю дзейнага чалавека. Ён і не ўспомніў аб тым, што яна—выхаванка яго мацеры, нявеста другога; ён ні на адзін момант не ашукваў сябе; ён вельмі добра ведаў, што ёй не быць яго жонкай. Магчыма, яму дароўвала страсць—праўда, не ўзвышаная, не высокародная, але, усё-такі, досыць моцная і пакутлівая страсць. Зразумела, ён закахаўся не як дзіця; ён не аддаваўся няпэўным захапленням; ён добра ведаў, чаго ён хацеў і да чаго ён імкнуўся.

Васіль Іванавіч у поўнай меры ўладаў здольнасцю ў самы кароткі час прывучыць да сябе другога, нават прадурятага або баязлівага чалавека. Ольга хутка перастала дзічыцца яго. Васіль Іванавіч увёў яе ў новы свет. Ён выпісаў для яе клавікорды, вучыў яе музыцы (ён сам добра іграў на флейце), чытаў ёй кнігі, доўга размаўляў з ёю... Галава закружылася ў беднай стэпнячкі. Васіль зусім пакарыў яе. Ён умеў гаварыць з ёю аб тым, што да гэтага часу ёй было чужым, і гаварыў мовай ёй зразумелай. Ольга патроху асмелывалася выказваць яму свае пачуцці; ён дапамагаў ёй, падказваў ёй словы, якіх яна не знаходзіла, не запалохваў яе; то стрымліваў, то заахвочваў яе парывы... Васіль займаўся яе выхаваннем не з бескарыслівага жадання разбудзіць і развіць яе здольнасці: ён, проста, хацеў яе некалькі наблізіць да сябе, і знаў пры гэтым, што неспрактываваную, баязлівую, але самалюбную дзяўчыну лягчэй заінтрыгаваць розумам, чым сэрцам. Калі-б Ольга была нават істотай незвычайнай, Васіль ніяк не мог-бы гэтага заўважыць, таму што ён абыходзіўся з ёю, як з дзіцем; але вы ўжо ведаеце, панове, што ў Ольгі асабліва выдатнага нічога не было. Васіль стараўся, па магчымасці, дзейнічаць на яе ўяўленне, і часта вечарам яна ішла ад яго з такім віхрам новых вобразаў, слоў і думак у галаве, што не магла заснуць да раніцы, і, тужліва ўздыхаючы, бесперапынна прыкладала гарачыя шчокі да халодных падушак, або ўставала, падыходзіла да акна, і палахліва і прагна глядзела ў цёмную далячынь. Васіль напauняў кожны міг яе жыцця; ні аб кім іншым яна думаць не магла. Рагачова хутка яна перастала нават заўважаць. Васіль, як чалавек лоўкі і хітры, пры яго прысутнасці не гаварыў з Ольгай; але або смяшыў яго самога да слёз, або пачынаў якую-небудзь шумную гульню, прагулку конна, катанне ўночы па рацэ з факеламі і музыкай—адным словам, не даваў

апамятацца Паўлу Апанасавічу. Аднак, не глядзячы на ўсю лоўкасьць Васіля Іванавіча, Рагачоў смутна адчуў, што ён, жаніх і будучы муж Ольгі, як быццам стаў для яе чужым чалавекам... але з прычыны бясконцай сваёй даброты баяўся засмуціць яе дакорам, хоць сапраўды кахаў яе і даражыў яе прывязанасцю. Калі яны былі адны, ён не ведаў, што загаварыць і толькі стараўся ўсяляк прыслугоўваць. Минула два месяцы. У Ользе знікла, нарэшце, усякая самастойнасць, усякая воля; слабы і маўклівы Рагачоў не мог быць ёй апорай; яна нават не хацела працівіцца пшчотнасці і з заміраючым сэрцам безумоўна аддалася Васілю.

Ольга Іванаўна, напэўна, спазнала тады радасць кахання, але не надоўга. Хоць Васіль—не маючы іншага занятку—не толькі не кінуў яе, але нават прывязаўся да яе і клапаціваўся яе песціў, але сама Ольга да такой ступені разгубілася, што нават у каханні не знаходзіла вялікага шчасця і ўсё-такі не магла адарвацца ад Васіля. Яна стала ўсяго баяцца, не асмельвалася думаць; не размаўляла ні аб чым; перастала чытаць, нуда яе грызла. Іншы раз удавалася Васілю прывесці яе ў захапленне і прымусяць забыцца аб усіх і ўсім, але на другі-ж дзень ён заставаў яе бледнай, маўклівай, з пахаладзелымі рукамі, з недарэчнай усмешкай на губах... Надыйшоў досыць нялёгка час для Васіля; але ніякія цяжкасці запалохаць яго не маглі. Ён увесь сканцэнтраваны, як спрактыкаваны ігрок. Ён ніколі не мог давярць Ользе Іванаўне: яна заўсёды здраджвала сабе, бляднела, чырванела, і плакала... яе новая роля была ёй не пад сілу. Васіль працаваў за дваіх; у яго буянай і шумнай веселасці толькі спрактыкаваны назіральнік мог-бы заўважыць нервовую напружанасць; ён іграў братамі, сёстрамі, Рагачовымі, суседзямі, суседкамі—як пешкамі: вечно быў пільным, не траціў ніводнага позірку, ніводнага руху, хоць злаваўся бесклапотнейшым чалавекам; кожную раніцу ўступаў у бітву, і кожны вечар атрымліваў перамогу. Яму ніколі не была цяжкай такая страшная дзейнасць; спаў чатыры гадзіны ў суткі, еў вельмі мала і быў здаровы, свежы і вясёлы. Між тым, дзень вяселля набліжаўся; Васіль паспеў пераканаць самога Паўла Апанасавіча ў неабходнасці адтэрмінавання; затым паслаў яго ў Маскву за пакупкамі, а сам перапісваўся з пецербургскімі сябрамі. Ён клапаціўся не столькі з-за таго, што шкадаваў Ольгу Іванаўну, колькі з-за таго, што любіў клопаты і трывогі... Прытым—Ольга Іванаўна пачала яму надакучаць, і ён ужо не раз, пасля шалёнага выбуху страсці, паглядаў

на яе, як бывала на Рагачова. Лучынаў заўсёды быў загадкай для ўсіх; у самай халоднасці яго няўмольнай душы вы адчувалі прысутнасць дзіўнага, амаль паўднёвага полымя, і ў самым шалёным разгары страсці ад гэтага чалавека веяла холадам.—Пры іншых, ён, як і раней, падтрымліваў Ольгу Іванаўну; але сам-на-сам ён гуляў з ёю як кот з мышкай, або палохаў яе сафізмамі або цяжка і ядавіта нудзіўся, або, нарэшце, зноў кідаўся да яе ног, захапляў яе, як віхор трэску... і не прыкідваўся тады закаханым... але сапраўды сам заміраў...

Аднойчы, досыць позна ўвечары, Васіль сядзеў адзін у сябе ў пакоі і ўважліва перачытваў апошнія, атрыманыя ім з Пецербурга пісьмы—як раптам дзверы ціхенька заскрыпелі, і ўвайшла Палашка, пакаеўка Ольгі Іванаўны.

— Што табе трэба?—досыць злосна запытаўся ў яе Васіль.

— Паненка просяць вас да сябе.

— Цяпер не магу. Ідзі... Ну, што-ж ты стаіш?—прадаўжаў ён, убачыўшы, што Палашка не выходзіла.

— Паненка загадала сказаць, што вельмі, значыцца, патрэбна.

— Ды што там такое?

— Самі ўбачыце...

Васіль устаў, з прыкрасцю кінуў пісьмы ў скрынку і пайшоў да Ольгі Іванаўны. Яна сядзела адна, у кутку,—бледная і нерухомая.

— Што вы хацелі?—запытаўся ён не зусім ветліва.

Ольга паглядзела на яго, і, уздрыгваючыся, закрыла вочы.

— Што з вамі? што з табой, Ольга?

Ён узяў яе за руку... Рука Ольгі Іванаўны была халодная як лёд... Яна хацела загаварыць... і голас яе замёр. Беднай жанчыне не заставалася ніякага сумнення наконт свайго становішча.

Васіль крыху збянтэжыўся. Пакой Ольгі Іванаўны знаходзіўся на адлегласці двух крокаў ад спальні Анны Паўлаўны. Васіль асцярожна падсеў да Ольгі, цалаваў і грэў яе рукі, шэптам угаварваў яе. Яна слухала яго, і моўчкі—злёгка ўздрыгвала. У дзвярах стаяла Палашка і паціхеньку выцірала слёзы. У суседнім пакоі цяжка і мерна стукаў маятнік, і чулася дыханне спячага. Здрантвенне Ольгі Іванаўны вылілася, нарэшце, у слёзы і глухі плач. Слёзы—што навалыніца: пасля іх чалавек заўсёды цішэе. Калі Ольга Іванаўна

супакоілася крыху і толькі зрэдку, сударгава ўсхліпвала, як дзіця, Васіль стаў перад ёю на калені і ласкамі, пяшчотнымі абяцаннямі супакоіў яе зусім, даў ёй напіцца, паклаў яе спаць і пайшоў. Усю ноч ён не раздзяваўся, напісаў два-тры лісьмы, спаліў дзве-тры паперы, дастаў залаты медальён з партрэтам жанчыны чорнабровой і чорнавокай, з тварам сладастрасным і смелым, доўга разглядаў яе рысы і ў задуменні хадзіў па пакоі. У другую раніцу, п'ючы чай, ён з надзвычайным незадаволеннем убачыў пачырванелыя, распухлыя вочы і бледны, устрывожаны твар Ольгі. Пасля сьнедання ён прапанаваў ёй прайсціся з ім па садзе. Ольга пайшла за Васілём, як паслухмяная авечка. Калі-ж гадзіны праз дзве, яна вярнулася з саду—яна была страшэнна бледная; яна сказала Анне Паўлаўне, што ёй нездаровіцца, і злегла ў пасцель. У часе прагулкі Васіль з пакорлівым раскаяннем абвясціў ёй, што ён тайна жанаты—ён быў такі-ж халасцяк, як я. Ольга Іванаўна не страціла прытомнасці—траціць прытомнасць толькі на сцэне; але раптам акамянела, хоць сама не толькі не спадзявалася выйсці за Васіля Іванавіча, але нават неяк баялася аб гэтым думаць. Васіль пачаў ёй даказваць неабходнасць разлукі з ім і жаніцьбы з Рагачовым. Ольга Іванаўна глядзела на яго з нямым жахам. Васіль гаварыў халодна, дзельна, грунтоўна; вінаваціў сябе, каўўся—але скончыў усе свае разважанні наступнымі словамі: «што прайшло, таго не вернеш, трэба дзейнічаць». Ольга разгубілася зусім; ёй было страшна, сорамна; смутная, цяжкая роспач авалодала ёю; яна жадала смерці—і са смуткам чакала рашэння Васіля.

— Трэба ва ўсім прызнацца матулі,—сказаў нарэшце ён.

Ольга памярцвела; ногі ў яе падкасіліся.

— Не бойся, не бойся,—цвярдзіў Васіль:—павер мне, я цябе не пакіну... я ўсё ўладжу... спадзявайся на мяне.

Бедная жанчына паглядзела на яго з любоўю... так, з любоўю, і глыбокай, хоць ужо безнадзейнай адданасцю.

— Я ўсё, усё ўладжу,—сказаў ёй на развітанне Васіль...—і апошні раз пацалаваў яе пахаладзелыя рукі...

У наступную-ж раніцу, Ольга Іванаўна толькі што ўстала з пасцелі—дзверы яе адчыніліся... і Анна Паўлаўна з'явілася на парозе. Яе падтрымліваў Васіль. Моўчкі дабралася яна да крэсла і села моўчкі. Васіль стаў каля яе. Ён здаваўся спакойным; бровы яго ссунуліся і губы злёгка раскрыліся. Анна Паўлаўна, бледная, абураная, разгневаная, збіралася гаварыць, але голас здрадзіў ёй. Ольга Іванаўна з жудасцю

акінула позіркам сваю дабрадзеюку — свайго любоўніка; страшэнна замерла ў ёй сэрца... яна з крыкам пала сярод пакоя на калені і закрыла сабе твар рукамі... «Дык праўда... праўда?» прашаптала Анна Паўлаўна, і нахілілася да яе... «Гавары-ж»—прадаўжала яна, жорстка схапіўшы Ольгу за руку.

— Матухна!—пачуўся медны голас Васіля.—Вы абяцалі мне не абражаць яе.

— Я хачу... прызнавайся-ж... прызнавайся.. ці праўда-ж? праўда?

— Матухна... успомніце...—павольна прагаварыў Васіль.

Гэта адно слова моцна падзейнічала на Анну Паўлаўну. Яна прыхілілася да спінкі крэсла і заплакала.

Ольга Іванаўна ціхенька падняла галаву і хацела кінуцца ў ногі старой, але Васіль стрымаў яе, падняў і пасадзіў на другое крэсла. Анна Паўлаўна прадаўжала плакаць і шаптаць няскладныя словы...

— Паслухайце, матухна,—загаварыў Васіль:—не надрывайце сябе! бядзе дапамагчы яшчэ можна... Калі Рагачоў...

Ольга Іванаўна ўздрыганулася і выпрасталася.

— Калі Рагачоў,—прадаўжаў Васіль, многазначна зірнуўшы на Ольгу Іванаўну:—уявіў, што можа беспакarana зняславіць чэсную сям'ю...

Ользе Іванаўне стала страшна.

— У маім доме,—прастагнала Анна Паўлаўна.

— Супакойцеся, матухна. Ён скарыстаў яе нявопытнасць, яе маладосць, ён... вы нешта хочаце сказаць?—дадаў ён, убачыўшы, што Ольга парываецца да яго.

Ольга Іванаўна звалілася ў крэсла.

— Я зараз еду да Рагачова. Я прымушу яго жаніцца сёння-ж. Будзьце ўпэўнены, я не дазволю яму насміхацца над намі...

— Але... Васіль Іванавіч... вы... — прашаптала Ольга.

Ён доўга і холадна паглядзеў на яе. Яна змоўкла зноў.

— Матухна, дайце мне слова не турбаваць яе да майго прыезду. Паглядзіце—яна ледзь жывая. Ды і вам трэба адпачыць. Верце мне: я адказваю за ўсё; ва ўсякім выпадку, пачакайце майго звароту. Паўтараю вам—не мучце ні яе, ні сябе—і наверце мне.

Ён падышоў да дзвярэй і спыніўся.

— Матухна,—сказаў ён:—пойдзем са мною, пакіньце яе адну, прашу вас.

Анна Паўлаўна ўстала, падышла да абраза, да самай

зямлі пакланілася і ціха пайшла за сынам. Ольга Іванаўна моўчкі і нерухома праводзіла яе вачыма. Васіль хуценька вярнуўся, схпіў яе за руку, шапнуў ёй на вуха: «паверце мне і не выдайце нас», — і адразу-ж вышаў ад яе... «Бурс'ё», закрычаў ён, спускаючыся шпарка ўніз па лесвіцы.— «Бурс'ё!..»

Праз чвэрць гадзіны ён ужо сядзеў у каламажцы са сваім слугою.

У гэты дзень старога Рагачова не было дома. Ён паехаў у павятовы горад купляць мухаяру на кафтаны сваім чалядзінцам. Павел Апанасавіч сядзеў у сябе ў кабінце і разглядаў калекцыю палінялых матылькоў. Прыўзняўшы бровы і выцягнуўшы губы, ён асцярожна пераварочваў шпількай крохкія крыльцы «начнога сфінкса», як раптам адчуў у сябе на плячы невялікую, але цяжкую руку. Ён азірнуўся—перад ім стаяў Васіль.

— Добры дзень, Васіль Іванавіч,—прагаварыў ён не без некаторага здзіўлення.

Васіль паглядзеў на яго і сеў перад ім на крэсла.

Павел Апанасавіч усміхнуўся было...ды зірнуў на Васіля, апусціўся, раскрыў рот і склаў рукі.

— А скажыце вось, Павел Апанасавіч,—загаварыў раптам Васіль:—ці хутка вы маеце намер згуляць вяселлейка?

— Я?... хутка... вядома...я, з майго боку... між іншым, як вы і ваша сястрыца...я, з майго боку, гатоў хоць заўтра.

— Цудоўна, цудоўна. Вы чалавек надта нецяярлівы, Павел Апанасавіч.

— Як гэта?

— Слухайце,—дадаў Васіль Іванавіч, устаючы:—Я ўсё ведаю; вы мяне разумееце, і я вам загадваю без адкладу, заўтра-ж ажаніцца з Ольгай.

— Чакайце, чакайце, аднак,—запырэчыў Рагачоў, не ўстаючы з месца:—вы мне загадваеце? Я сам шукаў рукі Ольгі Іванаўны, і мне няма чаго загадваць... прызнаюся, Васіль Іванавіч, я вас штосьці не разумю.

— Не разумееш?

— Не, дапраўды, не разумю.

— Абяцаеш ты мне жаніцца з ёю заўтра-ж?

— Дык скажыце-ж, Васіль Іванавіч, ці не самі вы неаднаразова адкладалі наша вяселле? Без вас яно даўно-б ужо адбылося. І цяпер я і не думаю адмаўляцца. Што-ж

гэта азначаюць вашы пагрозы, вашы настойлівыя патрабаванні?

Павел Апанасавіч выцер пот з твара.

— Ці даеш ты мне слова? гавары: даеш ці не?—паўтарыў з расстаноўкай Васіль.

— Калі ласка...даю, але...

—Добра. Памятай-жа... Яна ва ўсім прызналася.

— Хто прызналася?

— Ольга Іванаўна.

— Ды ў чым прызналася?

— Ды што вы перада мной прывараецеся, Павел Апанасавіч? Я-ж вам не чужы, можа.

— У чым я прывараюся? Я вас не разумею, не разумею, зусім не разумею. У чым магла Ольга Іванаўна прызнацца?

— У чым? Вы мне надаелі! Вядома ў чым...

— Забі мяне бог...

— Не, я цябе заб'ю—калі ты яе замуж не возьмеш... разумееш?

— Як!..—Павел Апанасавіч усхапіўся і спыніўся перад Васілём.—Ольга Іванаўна, вы кажаце...

— Спрытны, браток, ты, спрытны, трэба сказаць;—Васіль з усмешкай патрапаў яго па плячы:—дарма, што з выгляду спакойны.

— Божа, мой божа!.. Вы мяне з розуму зводзіце... Шго вы хочаце сказаць, растлумачце, будзьце ласкавы!

Васіль нагнуўся да яго і шапнуў яму штосьці на вуха.

Рагачоў закрычаў:—Як?.. я?

Васіль тупнуў нагой.

— Ольга Іванаўна? Ольга?

— Так... ваша нявеста...

— Мая нявеста... Васіль Іванавіч... яна... яна... ды я-ж яе і знаць не хачу,—закрычаў Павел Апанасавіч.—Бог з ёю зусім! за каго вы мяне лічыце? Ашукаць мяне—мяне ашукаць...Ольга Іванаўна, не грэх вам, не сорамна вам. (Слёзы пырнулі ў яго з вачэй.) — дзякуй вам, Васіль Іванавіч, дзякуй... А я яе і знаць цяпер не хачу! не хачу! не хачу! і не гаварыце... Ах, бацюхны мае!—вось да чаго я дажыўся! Добра-ж, добра!

— Годзе вам дзяцініцца,—заўважыў спакойна Васіль Іванавіч.—Памятайце, вы мне далі слова: заўтра вяселле.

— Не, гэтаму не бываць! Што вы, Васіль Іванавіч, зноў такі скажу вам — за каго вы мяне лічыце? многа гонару: шчыра дзякуем. Прабачце.

— Як хочаце! — запырэчыў Васіль. — Даставайце шпагу.

— Як шпагу... навошта шпагу?

— Навошта? А вось на што.

Васіль выняў сваю французскую тонкую, гнуткую шпагу і крыху сагнуў яе аб падлогу.

— Вы хочаце... са мной... біцца?

— Іменна.

— Але, Васіль Іванавіч, будзьце ласкавы, зразумейце маё становішча! Як жа я магу, падумайце самі, пасля таго, што вы мне казалі... Я сумленны чалавек, Васіль Іванавіч, я дваранін.

— Вы дваранін, вы сумленны чалавек, — дык будзьце ласкавы са мною біцца.

— Васіль Іванавіч!

— Вы, здаецца, палохаецеся, пан Рагачоў?

— Я зусім не палохаюся, Васіль Іванавіч. Вы думалі запалохаць мяне, Васіль Іванавіч. Вось, моў, я яго напужаю, ён і струсіць, на ўсё адразу-ж і згодзіцца... Не, Васіль Іванавіч, я такі-ж дваранін, як і вы, хоць сталічнага выхавання і не атрымаў, сапраўды, і запалохаць вам мяне не ўдасца, прабачце.

— Вельмі добра, — запырэчыў Васіль: — дзе-ж ваша шпага?

— Ярошка! — закрычаў Павел Апанасавіч.

Увайшоў чалавек.

— Дастань мне шпагу — там — ты ведаеш, на гары... хутчэй... — Ярошка вышаў. Павел Апанасавіч раптам надзвычай пабялеў, спяшаючыся зняў шафрок, надзеў кафтан рыжага колеру з стразавымі вялікімі гузікамі... наматаў на шыю гальштук... Васіль глядзеў на яго і перабіраў пальцамі правай рукі.

— Дык што-ж? біцца нам, Павел Апанасавіч?

— Біцца, дык біцца, — запырэчыў Рагачоў і паспешна зашпіліў камзол.

— Гэй, Павел Апанасавіч, паслухай маёй парады: жаніся... што табе... А я, павер мне...

— Не, Васіль Іванавіч,— перапыніў яго Рагачоў. — Вы мяне, я ведаю, або заб'еце, або пакалечыце: але часці сваёй я траціць не буду; паміраць дык паміраць.

Ярошка ўвайшоў і дрыжачымі рукамі падаў Рагачову старэнкую шпагу ў скураных, патрэсканых ножнах. У той час усе дваране насілі шпагі, калі пудрыліся; але стэпавыя памешчыкі пудрыліся разы два ў год. Ярошка адышоў да дзвярэй і заплакаў. Павел Апанасавіч выштурхнуў яго з пакоя.

— Аднак, Васіль Іванавіч,— заўважыў ён з некаторым замяшаннем:— я не магу цяпер з вамі біцца: дазвольце адкласці нашу дуэль да заўтра; бацькі няма дома; ды і справы мае, на ўсякі выпадак, трэба ўпарадкаваць.

— Вы, як я бачу, зноў пачынаеце палыхацца, міласцівы гасудар.

— Не, не, Васіль Іванавіч; але падумайце самі...

— Паслухайце,— закрычаў Лучынаў:— вы мяне з цярдзення выводзіце... Або дайце мне слова неадкладна жаніцца, або біцесья... або я вас прыб'ю палкай як труса, разумееце?

— Пойдзем у сад,— адказаў праз зубы Рагачоў.

Але раптам дзверы адчыніліся, і старая няня Яфімаўна, з распушчанымі валасамі, ускочыла ў пакой, пала перад Рагачовым на калені, схапіла яго за ногі...

— Баценька ты мой!— закрычала яна:— дзіцятка ты маё... што-ж ты надумаўся? не загубі нас гаротных, баценька! Ды ён-жа цябе заб'е, галубочак ты мой! Ды загадай-жа нам толькі, загадай, мы яго свавольніка гэтага, шапкамі закідаем... Павел Апанасавіч, дзіцятка ты маё, пабойся бога!

У дзвярах паказалася многа бледных і ўстрывожаных твараў... паказалася нават рыжая барада старасты...

— Пусці мяне, Яфімаўна, пусці!— прамармытаў Рагачоў.

— Не пушчу, родненькі, не пушчу. Што ты гэта, баценька, што ты? Ды што-ж скажа Апанас Лукіч вось? Ды ён нас усіх на той свет загоніць... А вы што стаіце? Вазьміце вось няпрошанага госьця пад рукі, ды і выправадзіце яго вон з дому, каб і духу яго не было.

— Рагачоў!— грозна крыкнуў Васіль Іванавіч.

— Ты звар'яцела, Яфімаўна, ты мяне ганьбіш...— прагаварыў Павел Апанасавіч.— Ідзі, ідзі сабе з богам, і вы ідзіце адсюль, чучеце?..

Васіль Іванавіч шпаркімі крокамі падышоў да расчыненага акна, дастаў невялікі срэбраны свісток—сціху свіснуў... Бурс'е адазваўся непадалёку. Лучынаў адразу-ж звярнуўся да Паўла Апанасавіча.

— Чым-жа гэта камедыя скончыцца?

— Васіль Іванавіч, я прыеду да вас заўтра — што мне рабіць з гэтай звар'яцелай бабай...

— Э! ды бачу я, з вамі няма чаго доўга гаварыць,— сказаў Васіль і падняў хутка трасціну...

Павел Апанасавіч рвануўся, адштурхнуў Яфімаўну, хапіў шпагу і кінуўся праз другія дзверы ў сад.

Васіль рынуўся ўслед за ім. Яны ўбеглі абодва ў драўляную альтанку, хітра размаляваную на кітайскі манер, замкнуліся і выхапілі шпагі. Рагачоў калісьці навучаўся фехтаванню; але цяпер ледзь здолеў зрабіць выпад як належыць. Шпагі перакрываўваліся. Васіль відавочна гуляў шпагай Рагачова. Павел Апанасавіч задыхаўся, бялеў і спалохана глядзеў у твар Лучынаву. Між тым у садзе чуліся крыкі; натоўп народа бег да альтанкі. Раптам Рагачоў пачуў прарэзлівы старэчы лямант... ён пазнаў голас бацькі. Апанас Лукіч, без шапкі, з раскудлачанымі вала-самі, бег наперадзе ўсіх, у распачы махаючы рукамі...

Моцным і нечаканым паваротам клінка выбіў Васіль шпагу з рукі Паўла Апанасавіча.

— Жаніся, браток,— сказаў ён яму:— досыць табе дурня строіць!

— Не жанюся,— прашаптаў Рагачоў, заплюшчыў вочы і ўвесь затросся.

Апанас Лукіч пачаў стукаць у дзверы альтанкі.

— Не хочаш?— закрычаў Васіль.

Рагачоў паківаў адмоўна галавой.

— Ну, дык чорт-жа цябе бяры!

Небарака Павел Апанасавіч паваліўся мёртвы: шпага Лучынава ўваткнулася яму ў сэрца... дзверы затрашчэлі, стары Рагачоў уварваўся ў альтанку, але Васіль паспеў ужо выскачыць праз акно...

Праз дзве гадзіны ўвайшоў ён у пакой Ольгі Іванаўны... Яна з жахлівасцю кінулася яму насустрэч... Ён моўчкі пакланіўся ёй, выняў шпагу і пракалоў на месцы сэрца... партрэт Паўла Апанасавіча. Ольга закрычала і ў непрытом-

насі кинулася на падлогу... Васіль пайшоў да Анны Паўлаўны. Ён застаў яе ў абразнай.—«Матухна»,—прагаварыў ён:—«мы адпомшчаны».—Бедная старая ўздрыгнула і прадаўжала маліцца.

Праз тыдзень Васіль паехаў у Пецербург— і праз два гады вярнуўся ў вёску, разбіты паралічам, без мовы. Ён ужо не застаў жывымі ні Анны Паўлаўны, ні Ольгі— і памёр неўзабаве сам на руках у Юдзіча, які карміў яго як дзіця і адзін умеў разумець яго няскладны лепет.

1845 г

ПАЕЗДКА Ў ПАЛЕССЕ

ПЕРШЫ ДЗЕНЬ

Выгляд велізарнага, увесь небасхіл абдымаючага, бору, выгляд «Палесся» напамінае выгляд мора. І ўражанні ім узбуджаюцца тыя-ж; тая-ж першабытная, некранутая сіла расцілаецца шырока і дзяржаўна перад тварам гледача. З нетры векавых лясоў, з бессмяротнага лона вод падымаецца той-жа голас: «Мне няма да цябе справы,—гаворыць прырода чалавеку:—я царую, а ты клапаціся аб тым, каб не памерці». Але лес аднастайнейшы і сумнейшы за мора, асабліва сасновы лес, заўсёды аднолькавы і амаль бяшумны. Мора грозіць і лашчыць, яно іграе ўсімі фарбамі, гаворыць усімі галасамі; яно адлюстроўвае неба, ад якога таксама вее вечнасцю, але вечнасцю як быццам нам нечуужой.. Нязменны, змрочны бор панура маўчыць або вьеглуха—і калі бачыш яго яшчэ глыбей і непераможней пранікае ў сэрца людское ўсведамленне нашай нікчэмнасці. Цяжка чалавеку, істоце адзінага дня, учора народжанаму і ўжо сёння асуджанаму на смерць, цяжка яму зносіць халодны, безудзельна накіраваны на яго позірк вечнай Ізіды; не адны смелыя надзеі і мары маладосці прыміраюцца і гаснуць у ім, ахопленыя ледзяным дыханнем стыхі; не—уся душа яго нікне і замірае; ён адчувае, што апошні з яго братаў можа знікнуць з твара зямлі—і ні адна іголка не здрыганецца на гэтых галінах; ён адчувае сваю адзіноту, сваю слабасць, сваю выпадковасць—і з гарэпкім, тайным сполахам вяртаецца ён да дробных клопатаў і прац жыцця; яму лягчэй на гэтым свеце, ім самім створаным, тут ён дома, тут ён асмельваецца яшчэ верыць у сваё значэнне і ў сваю сілу.

Вось якія думкі прыходзілі мне ў галаву некалькі год таму назад, калі, стоячы на ганку пастаялага дворыка,

пабудаванага на беразе балоцістай рэчкі Расеты, упершыню я ўбачыў Палессе. Доўгімі суцэльнымі ўступамі разбягаліся перада мною сінеючыя грамады хвойнага лесу; сям-там толькі стракацелі зялёнымі плямамі невялікія бярозавыя гаі; увесь кругазор быў ахоплен борами; нідзе не бялела царква, не святлелі палі — усё дрэвы ды дрэвы, усё зубчатыя верхавіны і тонкі, цьмяны туман, вечны туман Палесся вісеў у далечыні над ім. Не ляютаю, гэтай нерухомаю жыцця, не, адсутнасцю жыцця, нечым мёртвым, хоць і велічным, веяла мне з усіх краёў небасхілу; памятаю, вялікія белыя хмары плылі міма, ціха і высока, і гарачы летні дзень ляжаў нерухома на маўклівай зямлі. Чырванаватая вада ракі слізгала без плёску паміж густымі чаротамі; на дне яе смутна віднеліся круглыя ўзгорачкі іглістага моху, а берагі то знікалі ў балотнай ціне, то рэзка бялелі рассыпчатым дробным няском. Міма самага дворыка ішла павятовая, утопаная дарога.

На гэтай дарозе, проста насупраць ганка, стаяў воз, нагужаны карабамі і скрынкамі. Уласнік яго — хударлявы мешчанін з ястрабыным носам і мышынымі вочкамі, згорблены і кульгавы, запрагаў у яго свайго, таксама кульгавага, коніка, гэта быў гандляр пернікамі, які прабіраўся на Карачэўскі кірмаш. Раптам паказалася па дарозе некалькі людзей; за ім пацягнуліся другія.., нарэшце, паваліў цэлы натоўп; ва ўсіх былі палкі ў руках і клункі за плячыма. Па іх хадзе, стомленай і развалістай, па загарэлых тварах відаць было, што яны ішлі здалёку; гэта юхнаўцы, капачы, вярталіся з заробаткаў. Стары гадоў сямідзесяці, увесь белы, здавалася, верхаводзіў імі; ён зрэдку паварачваўся назад і спакойным голасам падганяў адстаючых. «Но, но, хлопцы, — гаварыў ён: — но-о». Усе яны ішлі моўчкі, у нейкай важнай цішыні. Адзін вось толькі, нізкага росту і з выгляду злосны, у расхлістаным кажуху, у авечай шапцы, насунутай на самыя вочы, параўнаўшыся з гандляром пернікаў, раптам запытаўся ў яго:

— Колькі каштуе пернік, штукар?

— Гледзячы які пернік, ласкавы чалавек, — запярэчыў тонкім галаском азадачаны гандляр. — Ёсць і па капейцы, а то і грош даць трэба. А ці ёсць грош у кашальку?

— Ды ад яго, бадай, у жываце прасалодзіць, — запярэчыў кажух і адышоў ад воза.

— Паспяшайце, хлопцы, паспяшайце! — пачуўся голас старога: — да начлега далёка.

— Неадукаваны народ, — прагаварыў, скоса зірнуўшы на

мяне, гандляр пернікамі, як толькі ўвесь натоўп праваліў міма:—хіба гэта яда для іх?

І наспех запрогшы свайго коніка, спусціўся ён да рэчкі, на якой віднеўся маленькі бявенчаты паром. Мужчына, у белым войлачным «шлыку» (звычайнай палескай шапцы), вышаў з нізкай зямлянкі яму насустрач і пераправіў на супроцьлеглы бераг. Воз папоўз па разбітай няроўнай дарозе, зрэдку папіскаючы адным колам.

Я пакарміў коней—і таксама пераправіўся. Працягнуўшыся вярсты са дзве балоцістым лугам, узабраўся я, нарэшце, па вузкай гаці ў прасеку лесу. Тарантас няроўна заскакаў па круглых бявенцах; я вылез і пайшоў пехатою. Коні ішлі дружным крокам, фыркаючы і адмахваючыся галовамі ад камароў і мошак. Палессе прыняло нас у свае нетры. На ўскраіне, бліжэй да лугу, раслі бярозы, асіны, ліпы, клёны і дубы: пасля яны сталі радзей трапляцца, суцэльнай сцяной насунуўся густы ельнік; далей зачырванелі голыя ствалы хвойніку, а там зноў пацягнуўся змешаны лес, які зарос знізу кустамі арэшніку, чарэмхі, рабіны і буйнымі сочнымі травамі. Сонечныя праменні ярка асвятлялі верхавіны дрэў і, рассяпаючыся па галінах, толькі дзе-ні-дзе дасягалі да зямлі пабляднеўшымі палосамі і плямамі. Птушак амаль што не было чуваць—яны не любяць вялікіх лясоў; толькі час-ад-часу чуўся пануры, трохразовы вокліч улота, ды злосны крык арэхаўкі або сойкі; маўклівая, заўсёды адзінокая сіваваронка пералятала цераз прасеку, пабліскаючы блакітам сваіх прыгожых пер'яў. Іншы раз дрэвы радзелі, расступаліся, наперадзе святлела, тарантас выязджаў на расчышчаную пясчаную паляну; рэдзенькая жыта расло на ёй загонамі, бяшумна калышучы сваімі бледнымі каласкамі; у баку цямнелася старая каплічка з пакрыўленым крыжам над студняй; нябачная крынічка мірна журчэла пераліўчатымі і гулкімі гукамі, як бышам зліваючыся ў парожнюю бутэльку; а там нечакана дарогу перагараджала бяроза, якая нядаўна звалілася, і лес стаяў навокал да таго стары, высокі і дрымучы, што нават паветра здавалася спёртым. Месцамі прасека была ўся заліта вадой; з абодвух бакоў расцілалася лясное балота, усё зялёнае і цёмнае, усё пакрытае чаратамі і дробным алейнікам; качкі ўзляталі папарна— і дзіўна было бачыць гэтых вадзяных птушак, якія так шпарка прамільгалі між соснамі.— «Га, га, га, га», нечакана ўздымаўся працяглы крык; гэта пастух гнаў статак цераз пералесак; бурая карова з вострымі ка-

роткімі рагамі шумна прабіралася праз кусты і спынілася, як укопаная, на краю прагаліны, уставіўшы свае вялікія цёмныя вочы на бягучага ўперадзе мяне сабаку; ветрык даносіў тонкі і моцны пах гарэлага дрэва; белы дымок распаўзаўся ўдалечыні круглымі струменьчыкамі па бледнасінім лясным паветры; як відаць, мужычок здабываў вугаль для шклянога заводу або для фабрыкі. Чым далей мы ехалі, тым глушэй і цішэй станавілася навокал. У бары заўсёды ціха, толькі адбываецца—там, высока над галавою, нейкі доўгі і нудны шорах і стрыманы гул па верхавінах... Едзеш, едзеш, не перастае гэта вечная лясная гамонка, і патроху пачынае ныць сэрца, і хочацца чалавеку хутчэй выйсці на прастор, на святло, хочацца яму ўздыхнуць поўнымі грудзьмі—і гняце яго гэта пахучая сырасць і гніль..

Вёрст пятнаццаць ехалі мы ступою, зрэдку рысцю. Мне хацелася завідна прыехаць у сяло Святое, якое знаходзіцца ў самай сярэдзіне лесу. Разы два сустрэліся мне мужычкі з надраным лыкам або з доўгімі бяровеннямі на вазах.

— Ці далёка да Святога? — запытаўся я ў аднаго з іх.

— Не, недалёка.

— А колькі?

— Ды вярсты тры будзе.

Прайшло гадзіны паўтары. А мы ўсё ехалі ды ехалі. Вось нуў заскрыпелі нагужаныя калёсы. Мужык ішоў з боку.

— Колькі, браток, засталася да Святога?

— Што?

— Колькі да Святога?

— Восем вёрст!

Сонца ўжо заходзіла, калі я, нарэшце, выбраўся з лесу і ўбачыў перад сабою невялікае сяльцо. Двароў з дваццаць ляплася вакол старой, драўлянай, аднавежавай царквы з зялёным купалам і маленечкімі акенцамі, якія ярка адсвечвалі ў бляску праменьняў заходзячага сонца. Гэта было Святое. Я ўехаў у ваколіцу. Статак, які вяртаўся з пашы, нагнаў мой тарантас і з рыканнем, роханнем і блягнем прабегаў міма. Маладыя дзеўкі, клапацілівыя бабы сустрэкалі сваю жывёлу; белагалавыя хлапчкі гналіся з вясёлымі крыкамі за непаслухмянымі парасятамі; пыл імчаўся ўздоўж вуліцы лёгкімі клубамі і, уздымаючыся вышэй, чырванелі.

Я спыніўся ў старасты, хітрага і разумнага «палеха», з тых палехаў, аб якіх гавораць, што яны на два аршыны пад зямлёю, бачаць. На другі дзень рана паехаў я ў драбінцы, у якую запрэгілі пару таўстапузых сялянскіх коней, са старас-

тавым сынам і яшчэ адным селянінам, якога звалі Ягорам, на паляванні за глушцамі і арабкамі. Лес синеў суцэльным кальцом па ўсяму краю неба—дзесцін дзвесце, не больш, лічылася ворнай зямлі вакол Святога; але да добрых месц прыходзілася ехаць верст сем. Стараставага сына звалі Кандратам. Гэта быў малады, русы і чырвонашчокі хлапчына, з добрым і спакойным выразам твара, услужлівы і гаваркі. Ён кіраваў коньмі. Ягор сядзеў са мною побач. Мне хочацца сказаць пра яго пару слоў.

Ён лічыўся лепшым паляўнічым ва ўсім павеце. Усе месцы, верст на пяцьдзсят вакол, ён прайшоў удоўж і ўпоперак. Ён рэдка страляў па птушцы, бо нехапала пораху і шроту; але яму дастаткова ўжо было таго, што ён арабка падманіў, падмеціў тачок слонкі. Ягор славіўся як чалавек праўдзівы і «маўклівы». Ён не любіў гаварыць і ніколі не перавялічваў ліку знойдзенай дзічыны—рыса, рэдка ў паляўнічым. Росту ён быў сярэдняга, хударлявы, твар меў выцягнены і бледны, вялікія, сумленныя вочы. Усе рысы яго, асабліва губы, правільныя і заўсёды нерухомыя, дыхалі бестурботным спакоем. Ён усміхаўся злёгка і неяк унутр, калі выгаварваў словы—вельмі прыемнай была гэта ціхая ўсмішка. Ён не піў гарэлкі і старанна працаваў, але яму не шанцавала: жонка яго ўсё хварэла, дзеці паміралі; ён «забяднеў» і ніяк не мог справіцца. І то сказаць, заўзятасьць да палявання не мужыцкая справа, і хто «са стрэльбай знаецца» — гаспадар дрэнны. Ці то ад заўсёднага прабывання ў лесе, тварам у твар з сумнай і строгай прыродай таго нелюдзімага краю, ці з прычыны асаблівага складу і настрою душы, але толькі ва ўсіх рухах Ягора заўважалася нейкая скромная важнасць, іменна важнасць, а не задумённасць—важнасць статнага аленя. Ён на сваім вяку забіў сем мядзведзяў, падпільнаваўшы іх на «аўсах». У апошняга ён толькі на чацвертую ноч адважыўся стрэліць: мядзведзь усё не станавіўся да яго бокам, а куля ў яго была адна. Ягор забіў яго напярэдадні майго прыезду. Калі Кандрат прывёў мяне да яго, я застаў яго на задворку; прысеўшы перад вялізным зверам, ён выразаў з яго сала кароткім і тупым нажом.

— Якога-ж ты малайца паваліў!—заўважыў я.

Ягор падняў галаву і паглядзеў перш на мяне, а пасля на сабаку, які прыбег са мною.

— Калі на паляванні прыехалі, у Машном глушцы ёсць—

тры вывадкі, ды арабкоў пяць,—прагаварыў ён і зноў узяўся за сваю работу.

Вось з гэтым Ягорам ды з Кандратам я і паехаў у наступны дзень на паляванне. У момант пераехалі мы паляну, што акружала Святое, а выехаўшы ў лес, зноў пацягнуліся ступою.

— Вунь, віцюцень сядзіць,—загаварыў раптам, павярнуўшыся да мяне, Кандрат:—трэба было-б збіць.

Ягор паглядзеў у той бок, куды Кандрат паказваў, і нічога не сказаў. Да віютня было крокаў сто, калі не больш, а яго і на сорок крокаў не заб'еш: такая ў яго моц у пер'ях.

Яшчэ некалькі заўваг зрабіў словаахвотлівы Кандрат; але лясная цішыня нездарма ахапла і яго: ён змоўк. Толькі зрэдку перакідваючыся словамі, ды паглядваючы наперад, ды прыслухоўваючыся да сапення коней, дабраліся мы, нарэшце, да «Машнога». Гэтым імем называўся вялікі сасновы лес, у якім дзе-ні-дзе раслі ёлкі. Мы злезлі; Кандрат уцягнуў калёсы ў куст, каб камары коней не кусалі. Ягор аглядзеў курок стрэльбы і перахрысціўся: ён нічога не пачынаў, не перахрысціўшыся.

Лес, у які мы ўвайшлі, быў вельмі стары. Не ведаю, ці блукалі па ім татары, але рускія зладзеі або літоўскія людзі смутнага часу напэўна ўжо маглі хавацца ў яго глушы. У досыць значнай адлегласці адна ад другой уздымаліся магутныя сосны велізарнымі, крыху пакрыўленымі слупамі бледнажоўтага колеру; між імі стаялі, выцягнуўшыся ў струнку, другія, маладзейшыя. Зеленаваты мох, увесь усеяны жоўтымі іголкамі, пакрываў зямлю; дурніцы раслі густымі кустамі; моцны пах іх ягад, які нагадвае пах выхухалі, сціскаў дыханне. Сонца не магло прабіцца праз густую шапку сасновых галін; але ў лесе было ўсё-такі душна, і не цёмна; як буйныя кроплі поту, выступала і ціха паўзла ўніз цяжкая, празрыстая смала па грубой кары дрэў. Нерухомае паветра без ценю і без святла пякло твар. Усё маўчала; нават крокаў нашых не было чуваць: мы ішлі па моху, як па дывану; асабліва Ягор рухаўся бяшумна, нібы цень; пад яго нагамі нават галінка не трашчала. Ён ішоў не спяшаючыся і зрэдку пасвістваў у пішчык; арабок хутка адклікнуўся і на маіх вачах шмыгнуў у густую ёлку; але дарэмна паказваў мне яго Ягор: як я ні напружваў свой зрок, а разгледзець яго ніяк не мог; прышлося Ягору па ім стрэліць. Мы знайшлі таксама два вывадкі глушчоў; асцярожныя птушкі ўзляталі далёка, з цяжкім і рэзкім стукам; нам, аднак, удалося застрэліць трох маладых.

Ля аднаго м а й д а н а¹⁾ Ягор раптам спыніўся і падазваў мяне.

— Мядзведзь вады хацеў дастаць,—сказаў ён, паказваючы на шырокую, свежую драпіну на самай сярэдзіне ямы, якая зарасла дробным мохам.

— Гэта след яго лапы?—запытаўся я.

— Яго; ды вада вось высахла. На той сасне таксама яго след: па мёд лазіў. Як нажом прарэзаў, кіпцюрамі.

Мы прадаўжалі ісці ў самую гушчу лесу. Ягор толькі зрэдку паглядаў уверх і штоў далей спакойна і самаўпэўнена. Я ўбачыў круглы, высокі вал, абведзены напалову засыпанай канавай.

— Што гэта, таксама майдан?—запытаўся я.

— Не,—адказваў Ягор:—тут зладзейскі гарадок стаяў.

— Даўно?

— Даўно; дзяды нашы ледзь памятаюць. Тут і клад закопан. Ды зарок пакладзен моцна: на чалавечую кроў.

Мы прайшлі яшчэ вярсты са дзве; мне захацелася піць.

— Пасядзіце крыху,—сказаў Ягор:—я схаджу па ваду, тут калодзеж недалёка.

Ён пайшоў: я застаўся адзін.

Я прысеў на ссечаны пень, абапёрся локцямі на калені і, пасля доўгага маўчання, павольна падняў галаву і азірнуўся. О, як усё навокал было ціха і сурова-сумна—не, нават не сумна, а нема, холадна і ў той-жа час грозна! Сэрца маё сціснулася. У гэты момант, на гэтым месцы, я адчуў подых смерці, я адчуў, я амаль асязаў яе блізкасць. Хоць-бы адзін гук задрыжэў, хоць-бы адзін шолах пачуўся ў нерухомым зеве абступіўшага мяне бору! Я зноў, амаль са страхам, апусціў галаву; нібы я зазірнуў кудысьці, куды не след заглядаць чалавеку... я закрыў вочы рукою—і раптам, нібы падпарадкаючыся таямнічаму загаду, я пачаў прыпамінаць усё сваё жыццё...

Вось прамільгнула перада мною маё дзяцінства, шумлівае і ціхае, задзёрыстае і добрае, са спяшлівымі радасцямі і хуткімі смуткамі; затым узнікла маладосць, невыразная, дзіўная, самалюбная, з усімі яе памылкамі і пачынаннямі, з бязладнай працай і ўсхваляванай бяздзейнасцю... успомніліся і яны, таварышы першых імкненняў... пасля, як маланка ў ночы, прамільгнула некалькі светлых успамінаў... затым пачалі нарастаць і насоўвацца цені, цямней і цямней стала

1 „Майдан“ называецца месца, дзе гналі дзёгаць.

навокал, глушэй і павольней пабеглі аднастайныя гады — і каменем на сэрца апусціўся смутак. Я сядзеў нерухома і глядзеў, глядзеў са здзіўленнем і намаганнем, нібы ўсё жыццё сваё я перад сабою бачыў, нібы скрутак разгортваўся ў мяне перад вачыма. О, што я зрабіў! мімаволі шапталі горкім шэптам мае губы. О, жыццё, жыццё, куды, як прайшло ты так бяследна? Як выслізнула ты з моцна сціснутых рук? ці ты мяне ашукала, ці я не ўмеў скарыстаць твае дары? Ці магчыма? Гэта маласць, гэта жменька пыльнага попелу—вось усё, што засталася ад цябе? Гэта халоднае, нерухомае, непатрэбнае нешта—гэта я, той ранейшы я? як? Душа прагнула шчасця такога поўнага, яна з такой пагардай адвергла ўсё дробнае, усё недастатковае; яна чакала: вось-вось нахлыне шчасце патокам—і ні адна кропля не змачыла сасмягшых губ? О, залатыя мае струны, вы, так чутка, так прыемна дрыжэўшыя калісьці, я так і не пачуў вашага спявання... вы і звінелі толькі—калі рваліся. Або, магчыма, шчасце, прамое шчасце ўсяго жыцця праходзіла блізка, міма, усміхалася прамяністай усмешкай—ды я не ўмеў распазнаць яго бажэстvenaга твара. Або яно, можа, наведвала мяне і сядзела ў галавах маёй пасцелі, ды забылася мною, як сон? Як сон, паўтараў я маркотна. Няўлоўныя вобразы блукалі па душы, узбуджаючы ў ёй ні то жаласлівасць, ні то неразуменне... А вы, думаў я, мілыя, знаёмыя, загінуўшыя твары, вы, абступіўшыя мяне ў гэтай мёртвай самоце, чаму вы так глыбока і сумна маўклівыя? З якога бяздоння ўзніклі вы? Як мне зразумець вашы загадкавыя позіркі? Ці вы развітваецеся са мной, ці вы вітаеце мяне? О, няўжо няма надзеі, няма звароту? Навошта паліліся вы з вачэй, скупыя, познія кроплі? О, сэрца, дзеля чаго, навошта яшчэ шкадаваць, старайся забыцца, калі хочаш спакою, прывучайся да пакорлівасці апошняй разлукі, да горкіх слоў: «бывай» і «назаўсёды». Не азірайся назад, не ўспамінай, не імкніся туды, дзе светла, дзе смяецца маладосць, дзе надзея ўвенчваецца кветкамі вясны, дзе галубка-радасць махае прамяністымі крыкамі, дзе каханне, як раса пры ўсходзе сонца, ззяе слязьмі захаплення; не глядзі туды, дзе вялікае шчасце, і вера, і сіла—там не наша месца!

— Вось вам вада—пачуўся ззаду ў мяне гучны голас Ягора:—піце на здароўе.

Я мімаволі ўздрыгануўся: жывая гэта гаворка здзівіла

Дзяржаўная бібліятэка БССР 19

ім. В. І. Леніна

АБАКЕМЕН

мяне, радасна ўзрушыла ўсё маё існаванне. Нібы я падаў у невядомую, цёмную глыбіню, дзе ўжо ўсё сціхала вакол і чуўся толькі ціхі і бесперапынны стогн нейкай вечнай журбы... я заміраў, але працівіцца не мог, і раптам прыцельсі кліч даляцеў да мяне, чыясьці магутная рука адным узмах вынесла мяне на свет божы... Я азірнуўся і з невыкаванай радасцю ўбачыў сумленны і спакойны твар свайго праважатага. Ён стаяў перада мной лёгка і стройна, са звычайнай сваёй усмешкай працягваючы мне мокрую бутэлечку, напоўненую чыстай вадай... Я ўстаў.

— Пойдзем, вядзі мяне,—сказаў я з захапленнем.

Мы адправіліся і блукалі доўга, да вечара. Як толькі спякота «мінула», у лесе стала так хутка халадзец і цямень, што заставацца ў ім ужо не хацелася. «Ідзіце вон, неспакойныя жывыя», здавалася, шаптаў ён нам панура з-за кожнай сасны. Мы вышлі, але не скоро знайшлі Кандрата. Мы крычалі, клікалі яго, ён не абываўся. Раптам, сярод надзвычайнай цішыні ў паветры, чуем мы, ясна чуецца яго: «тпру, тпру», у бліжкім ад нас рове... Ён не чуў нашых крыкаў ад ветру, які раптоўна разгуляўся і таксама раптоўна ўпіх зусім. Толькі на асобна стаяўшых дрэвах былі відаць сляды яго парываў: многія лісты былі ім вывернуты, і так і заставаліся, надаючы стракатасць нерухомаму лісцю. Мы селі на воз і паехалі дадому. Я сядзеў, пагойдваючыся і ціха ўдыхаючы сырое, крыху рэзкае паветра, і ўсё мае нядаўнія мары і шкадаванні патанулі ў адным адчуванні дрымоты і стомленасці, у адным жаданні хутчэй вярнуцца пад дах цёплай хаты, напіцца чаю з густымі зліўкамі, закапацца ў мяккае і свежае сена і заснуць, заснуць, заснуць...

ДЗЕНЬ ДРУГІ

У наступную раніцу мы зноў утрох адправіліся на «Гар». Гадоў дзесяць таму назад, некалькі тысяч дзесяцін выгарала ў Палессі і да гэтага часу не зарасло; сям-там выбіваюцца маладыя елкі і сасонкі, а то усё мох, ды стары попел. На гэтай «Гары», да якой ад Святога лічыцца вёрст дванаццаць, растуць усялякія ягады ў вялікім мностве і вядуцца цецерыкі, якія надта любяць суніцы і брусніцы.

Мы ехалі моўчкі, як раптам Кандрат падняў галаву.

— Э! — усклікнуў ён: — ды гэта-ж ці не Яфрэм стаіць?

Здароў, Аляксандрыч,—дадаў ён, узвысіўшы голас і прыпад-
няўшы шапку.

Невялікага росту мужчына ў чорнай, кароткай світцы,
падперазанай вяроўкай, вышаў з-за дрэва і падышоў да
воза.

— Што, адпусцілі?—запытаўся Кандрат.

— А чаму-ж бы і не!—запырэчыў мужычок і выскаліў
зубы.—Нашага брата трымаць не прыходзіцца.

— І Пётр Філіпавіч нічога.

— Філіпаў? Вядома, нічога.

— Бач ты яго! А я, Аляксандрыч, думаў: ну, брат, думаў
я, цяпер кладзіся гусь на скарараду!

— Ад Пятра Філіпава? Во яшчэ! Бачылі мы такіх.
Суецца ў ваўкі, а хвост сабачы. На паляванні, ці што,
едзеш, пан?—запытаўся раптам мужычок, хутка зірнуўшы
на мяне сваімі прыжмуранымі вочкамі, і адразу-ж апусціў
іх зноў.

— На паляванні.

— А куды, прыкладна?

— На Гар,—сказаў Кандрат.

— Едзеце на Гар, не наехаць-бы на пажар.

— А што?

— Бачыў я глушцоў многа,—прадаўжаў мужычок, усё
як быццам пасмейваючыся і не адказваючы Кандрату:—ды
вам туды не трапіць: напрамкі вёрст дваццаць будзе. Вось
і Ягор—што гаварыць! у бары, як у сябе на двары, а і той
не пралезе. Здароў, Ягор, божая душа за паўтара граша,—
гаркнуў ён раптам.

— Здароў, Яфрэм,—павольна запырэчыў Ягор.

Я з цікавасцю паглядзеў на гэтага Яфрэма. Такого дзіў-
нага твара я даўно не бачыў. Нос у яго быў даўгі і востры,
тоўстыя губы і рэдзенькая бародка. Яго блакітныя вочкі так
і бегалі, як жыўчыкі. Стаяў ён развязна, злёгка падпёршы-
ся рукамі ў бокі і не здымаючы шапкі.

— На пабыўку дадому, ці што?—запытаўся ў яго Канд-
рат.

— Ды ну, на пабыўку! Цяпер, брат, надвор'е не тое: раз-
гулялася. Шырока, брат, стала, во як. Хоць да зімы на
печы ляжы, ніякі сабака не чукне. Мне ў горадзе гаварыў
вось гэты праізвядзіцель: кінь, моў нас, Ляксандрыч,
выязджай з павета зусім, пачпарт дадзім першы сорт... ды

шкада мне вас, святаўскіх, такога вам злодзея другога не нажыць.

Кандрат засмяяўся.

— Жартаўнік ты, дзядзька, дапраўды жартаўнік,—прагаварыў ён і тузануў лейцамі. Коні рушылі.

— Тпру,—прагаварыў Яфрэм. Коні спыніліся. Кандрату не спадабалася гэта выхадка.

— Досыць сваволіць, Аляксандрыч,—заўважыў ён упоўголаса.—Бач, з панам едзем. Раззлуецца яшчэ.

— Эх ты, марскі качар! Чаго яму злавацца? Пан ён добры. Вось паглядзі, ён мне на гарэлку дасць. Эх, панок, дай прахадзімцу на поўкварты! Расцісну-ж я яе,—падхапіў ён, падняўшы плячо да вуха і скрыпнуўшы зубамі.

Я мімаволі ўсміхнуўся, даў яму грыўню і загадаў Кандрату ехаць.

— Многа ўдзячны, ваша благародзіе,—крыкнуў па-салдацку нам услед Яфрэм.—А ты, Кандрат, наперад ведай, у каго вучыцца, збаяўся—прапаў, смел—з'еў. Як вернешся, у мяне пабывай, чуеш, у мяне тры дні п'янка цягнуцца будзе, закінем глыткі са два, жонка ў мяне баба хлёцкая, двор во... Гэй, сарока-белабока, гуляй, пакуль хвост цэлы! І засвістаўшы рэзкім свістам, Яфрэм шыгнуў у кусты.

— Што за чалавек?—запытаўся я ў Кандрата, які, сядзячы ў перадку, усё трос галавой, нібы разважаючы сам з сабою.

— Той вось?—перапытаў Кандрат і панурыўся.—Той?—паўтарыў ён.

— Так. Ён ваш?

— Наш, святаўскі. Гэта такі чалавек... Такога на сто вёрст другога не знойдзеш. Злодзей і круцель такі—і божа ты мой! На чужое дабро ў яго вока так і карабаціцца. Ад яго і ў зямлю не схаваешся, а што грошы, напрыклад, дык і з-за пазухі нават выцягне, ты не заўважыш.

— Які ён смелы!

— Смелы? Ды ён нікога не баіцца. Ды вы паглядзіце на яго: па фіназоміі бестыян, па носе відаць. (Кандрат часта ездзіў з панамі і ў губернскім горадзе бываў, а таму любіў пры выпадку паказаць сябе.) Яму-ж і зрабіць нічога нельга. Колькі разоў яго і ў горад вазілі, і ў астрог саджалі,—толькі страты адны. Яго пачнуць вязаць,—а ён кажа: «што-ж, моў, вы тую нагу не путаеце? путайце і тую, ды машней, а я пакуль пасплю. А дадому я раней за вашых праважатых паспею». Глядзіш, праўда, зноў вярнуўся, зноў тут, ах ты,

божа ты мой! Ужо на што мы ўсе, тутэйшыя, лес ведаем, прывыклі змалку, а з ім зраўняцца не можам. Мінным летам, уночы, напрамкі з Алтухіна ў Святое прышоў, а тут ніхто і не хадзіў зроду, вёрст сорак будзе. Вось і мёд красці, на гэта ён першы чалавек; і пчала яго не кусае. Усе пасекі паразбураў.

— Я думаю, ён і бартам спуску не дае.

— Ну, не, што дарэмшчыну на яго гаварыць? Такого грэху за ім не заўважалі. Борт у нас святая справа. Пасека абгароджана, тут варта, калі сцягнуў—тваё шчасце; а бартавая пчала справа божая, не ахоўнае, адзін мядзведзь яе чапае.

— На тое ён і мядзведзь,—заўважыў Ягор.

— Ён жанаты?

— А як-жа. І сын ёсць. Ох, і злодзей-жа будзе сын гэты. У бацьку ўдаўся ўвесць. Ён ужо і цяпер яго вучыць. Надоечы гаршчок са старымі пятакамі прыцягнуў, украў недзе, значыцца, пайшоў, ды закапаў яго на прагаліне ў лесе, а сам вярнуўся дадому, ды і паслаў сына на прагаліну. Пакуль, кажа, гаршка не знойдзеш, есці табе не дам і на двор не пушчу. Сын-жа цэлы дзень прасядзеў у лесе, і начаваў у лесе, а знайшоў такі гаршчок. Так, штукоўны гэты Яфрэм. Пакуль дома—найлепшы чалавек, усіх частуе: пі, еш, колькі хочаш, танцы тут у яго пачнуцца, балагурства ўсякае, а вась калі на сходцы—такая ў нас сходка на сяле бывае—ужо лепш за яго ніхто не рассудзіць, падыйдзе ззаду, паслухае, скажа слова, як адсячэ, і пайшоў; а ўжо слова якое важкае. А вась як пойдзе ў лес, ну дык бяда! Чакай разбурэння. Але яшчэ добра—сваіх не чапае, хіба толькі самому песна давядзецца. Калі сустрэне каго святаўскага—«абыходзь, брат, міма,—крычыць здалёку:—на мяне лясны дух найшоў: заб'ю!»—Бяда!

— Чаго-ж вы глядзіце! Цэлая вотчына з адным чалавекам справіцца не можа?

— Ды ўжо бадай, што так.

— Чараўнік ён, ці што?

— Хто яго ведае! Вось, надоечы ён да суседняга дзячка на пасеку забраўся ўночы, а дзячок ды пільнаваў сам. Ну, злавіў яго, ды папацёмку і пачаў біць. Як скончыў, Яфрэм вась і кажа яму: а ведаеш ты, каго біў? Дзячок, як пазнаў яго па голасе, так і абамлеў. Ну, брат, кажа Яфрэм, гэта табе дарам не пройдзе. Дзячок яму ў ногі: вазьмі, моў, што хочаш. Не, кажа, я з цябе ў свой час вазьму, ды і чым захачу. Што-ж

вы думаеце? ужо з самага таго дня дзячок, нібы варам абліты, як пень блукае. Сэрца, кажа, у мяне зныла; знаць слова вельмі моцнае заляпіў мне разбойнік. Вось што з ім стала, з дзячком.

— Дзячок гэты, напэўна, дурны, — заўважыў я.

— Дурны? А вось гэта як вы рассудзіце. Вышаў раз загад злавіць гэтага самага Яфрэма. Станавы такі ў нас завёўся горсткі. Вось і пайшло чалавек дзесяць у лес лавіць Яфрэма. Глядзяць, а ён ім, насустрач ідзе. Адзін вась з іх і закрычаў: вунь ён, вунь ён, трымайце яго, вяжыце! А Яфрэм увайшоў у лес, ды выразаў сабе дручок, пальцы ў два таўшчынёй, ды як выскачыць зноў на дарогу, агідны такі, страшны, як скамандуе, нібы генерал на разводзе: «на калені!»—усе так і папалі. «А хто, кажа, тут крычаў: трымайце, вяжыце? Ты, Сяргей?» Той як ухопіцца ды ўцякаць... А Яфрэм за ім, ды дручком гэтым яго па пятах... З вярсту яго гладзіў. І пасля ўсё яшчэ шкадаваў: «Эх, моў, шкада якая: загавецца яму не перашкодзіў». А справа была перад самай Піліпаўкай. Ну, а станавога ў хуткім часе змянілі,—тым усё і скончылася.

— Чаму-ж яны ўсе яму скарыліся?

— Чаму! вось тут і справа...

— Ён вас усіх запалохаў, ды і робіць цяпер з вамі, што захоча.

— Запалохаў... Ды ён каго хочаш запалохае. І ўжо здольны ён на выдумкі, божа ты мой!—Я раз у лесе на яго наткнуўся, дождж такі ішоў здаровы, я—хацеў схінуцца... А ён паглядзеў на мяне, ды вась гэтак мяне рукой і падазваў. «Хадзі, моў, Кандрат, не бойся. Павучыся ў мяне, як у лесе жыць, на дажджы сухім быць». Я падышоў, а ён пад елкай сядзіць і агеньчык расклаў з сырых галінак: дым вась набраўся ў елку і не дае дажджу капаць. Падзівіўся я тут з яго. А то вась ён што аднойчы выдумаў (і Кандрат засмяўся); вась пацешыў ужо. Авёс у нас малацілі на таку, ды не скончылі; апошняю накладку згрэбсці не паспелі; ну і пасадзілі на ноч двух вартаўнікоў, а хлопцы то былі не з бойкіх. Вось сядзяць яны, ды гутараць, а Яфрэм узяў ды рукавы кашулі саломай напхаў, канцы завязаў, ды на галаву сабе кашулю і надзеў. Падкраўся вась ён у такім выглядзе да восеці, ды давай з-за вугла паказвацца, памаленьку рогі свае выстаўляць. Адзін вась хлопец і кажа другому: бачыш?—Бачу, кажа другі, ды як ахнуць раптам... дык толькі платы затрашчэлі. А Яфрэм нагроб аўса ў мех ды і занёс сабе далому. Сам пасля ўсё расказаў. Сароміў-жа ён, сароміў, хлопчаў гэтых... Дапраўды!

Кандрат засмяўся зноў. І Ягор усміхнуўся. «Дык толькі платы затрашчэлі?»—прагаварыў ён.

— Толькі іх і бачыў,—падхапіў Кандрат.—Так і далі лататы!

Мы зноў усе прыціхлі. Раптам Кандрат спалохаўся і вы-прастаўся.

— Э, баценькі,—усклікнуў ён:—ды гэта-ж неіначай пажар!

— Дзе, дзе?—запыталіся мы.

— Вунь, глядзіце, наперадзе, куды мы едзем... Пажар і ёсць! Яфрэм-жа, Яфрэм напярочыў! Ці не яго ўжо гэта работа, акаянная яго душа...

Я зірнуў у напрамку, куды паказваў Кандрат. Сапраўды, вярсты за дзве або тры наперадзе ў нас, за зялёнай паласой нізкага ельніку, тоўсты слуп шэрага дыму павольна ўздымаўся ад зямлі, паступова выгінаючыся і распаўзаючыся шапкай; ад яго направа і налева былі відаць другія, меншыя і бялейшыя.

Мужык, увесь чырвоны, успацелы, у адной кашулі, з раскудлачанымі валасамі над спалоханым тварам, наляцеў проста на нас і ледзь спыніў свайго наспех зацуглянага коніка.

— Браточкі,—задыхаючыся, запытаўся ён:—палясоўшчыкаў не бачылі?

— Не, не бачылі. Што гэта лес гарыць?

— Лес. Народ сагнаць трэба, а то, калі да Траснога кінецца...

Мужык затузаў локцямі, забарабаниў пятамі па баках каня... Конь паймчаўся.

Кандрат таксама пагнаў сваю пару. Мы ехалі проста на дым, які расцілаўся ўсё шырэй і шырэй; месцамі ён раптам чарнеў і высока ўздымаўся. Чым бліжэй мы пасоўваліся, тым больш няяснымі становіліся яго абрысы; хутка паветра ўсё пацямнела, моцна запахла гарэлым, і вось, паміж дрэвамі, дзіўна і жудасна варушачыся на сонцы, прамільгнулі першыя, бледначырвоныя языкі полымя.

— Ну, дзякуй богу, — заўважыў Кандрат: — здаецца пажар паземны.

— Які?

— Паземны; такі, што па зямлі бяжыць. Вось, з падземным цяжка зладзіць. Што тут зробіш, калі зямля на цэлы аршын гарыць? Адно выратаванне: капай канавы—ды хіба гэта лёгка? А паземны—нічога. Толькі траву збрые, ды сухое лісце спаліць. Яшчэ лепш лесу ад яго бывае. Ух, аднак, глядзіце, бацюхны, як шуганула!

Мы пад'ехалі амаль да самага пажару. Я злез і пайшоў да

яго насустрач. Гэта не было ні небяспечна, ні цяжка. Агонь бег па рэдкім сасновым лесе супроць ветру; ён пасоўваўся няроўнай рысай або, кажучы дакладней, сучэльнай зубчатай сцяной загнутых назад языкоў. Дым адносіла ветрам. Кандрат сказаў праўду: гэта, сапраўды, быў паземны пажар, які толькі брыў траву і, не ўзмацняючыся, ішоў далей, пакідаючы за сабой чорны і дымны, але нават не тлеючы след. Праўда, часамі там, дзе агню траплялася яма, напоўненая ламаччам і сухімі сукамі, ён раптам, з нейкім асаблівым, досыць злавесным гулам, уздымаўся доўгімі хвалістымі косамі, але хутка ападаў і бег далей па-ранейшаму, з лёгкім патрэскваннем і шпыненнем. Я нават не раз заўважыў, як навокал ахоплены дубовы куст з сухімі, вісячымі лістамі, заставаўся некрунутым, толькі знізу яго крыху падпальвала. Прызнаюся, я не мог зразумець, чаму сухія лісты не загараліся. Кандрат растлумачыў мне, што гэта адбывалася з прычыны таго, што пажар паземны, «значыцца, не сярдзіты». Але-ж агонь той самы, пярэчыў я. Паземны пажар, паўтарыў Кандрат. Аднак, хоць і паземны, а пажар усё-такі рабіў сваё дзеянне: зайцы неяк бязладна бегалі ўзад і ўперад, без усялякай патрэбы вяртаючыся ў суседства агню; птушкі траплялі ў дым і кружыліся, коні азіраліся і фыркалі, а сам лес нібы гудзеў,—дый чалавеку рабілася нязручна ад нечакана шугаючай яму ў твар гарачыні...

— Што глядзець!—сказаў раптам Ягор за маёй спіной.— Паедзем.

— Ды дзе-ж праехаць?—запытаўся Кандрат.

— Вазьмі ўлева, па сухабалоццю праедзем.

Мы звярнулі ўлева і праехалі, хоць іншы раз і цяжка даводзілася і коням, і калёсам.

Цэлы дзень працягаліся мы па гары. Перад вечарам (небасхіл яшчэ не пачырванеў, але цені ад дрэў ужо ляглі нерухомыя і доўгія, і ў траве адчуваўся халадок, які бывае перад тым, як выпадае раса) я прылёг на дарогу ля калёс, у якія Кандрат, не спяшаючыся, запрагаў пад'еўшых коней, і ўспомніў свае ўчарайшыя невясёлыя мары. Навокал усё было таксама ціха, як і ўчора, але не было гнятучага і ціснучага душу бору; на высахшым моху, на ліловым бильніку, на мяккім пылу дарогі, на тонкіх ствалах і чыстых лісточках маладых бяроз ляжала яснае і ціхае святло ўжо неспякотнага нізкага сонца. Усё адпачывала, агорнутае супакальным халадком; нічога яшчэ не заснула, але ўжо ўсё рыхтавалася да лячэбнага засынання вечара і ночы. Усё, здавалася, гаварыла чалавеку: «адпачні,

брат наш; дыхай лёгка і не гаруй і ты перад блізім сном». Я падняў галаву і ўбачыў на самым канцы тонкай галінкі адну з тых вялікіх мух з ізумруднай галоўкай, доўгім целам і чатырма празрыстымі крыламі, якіх какетлівыя французы называюць «дзяўчынамі», а наш просты народ празваў «каромісламі». Доўга, больш гадзіны не зводзіў я з яе вачэй. Наскрозь прапечаная сонцам, яна не варушылася, толькі зрэдку паварачвала галоўку з боку на бок і трапятала прыўзнятымі крыльцамі... вось і ўсё. Гледзячы на яе, мне раптам здалося, што я зразумеў жыццё прыроды, зразумеў яго несумненны і яўны, хоць для многіх яшчэ таямнічы сэнс. Ціхае і павольнае адухаўленне, няспешлівасць і стрыманасць адчуванняў і сіл, роўнавага здароўя ў кожнай асобнай істоце — вось самая яе аснова, яе нязменны закон, вось на чым яна стаіць і трымаецца. Усё, што выходзіць з-пад гэтага ўзроўню, ці ўгору, ці ўніз, усё роўна выкідаецца ёю вон, як непрыгоднае. Многія насякомыя паміраюць, як толькі спазнаюць парушаючыя роўнавагу радасці любві; хворы звер забіваецца ў гушчу і патухае там адзін: ён нібы адчувае, што ўжо не мае права ні бачыць усім агульнага сонца, ні дыхаць вольным паветрам; ён не мае права жыць;—а чалавек, якому, па сваёй віне ці па віне іншых, стала дрэнна на свеце — павінен прынамсі ўмець маўчаць.

— Ну, што-ж ты, Ягор!—усклікнуў раптам Кандрат, які паспеў ужо ўсесціся ў перадку і, гуляючы, перабіраў лейцы:— ідзі садзіся. Чаго задумаўся? Можа ўсё аб карове?

— Аб карове? Аб якой карове?—паўтарыў я і зірнуў на Ягора: спакойны і важны, як заўсёды, ён, сапраўды, здавалася, задумаўся і глядзеў кудысьці ў далячынь, у палі, якія пачыналі ўжо цянець.

—А вы не ведаеце?—падхапіў Кандрат:—у яго сёння ўночы апошняя карова здохла. Не шанцуе яму — што ты будзеш рабіць?..

Ягор сеў моўчкі ў перадок, і мы паехалі. «Гэты ўмее не скардзіцца»,—падумаў я.

АСЯ

I

Мне было тады гадоў дваццаць пяць,—пачаў Н. Н.: — справы даўно мінулых дзён, як бачыце. Я толькі што вырваўся на волю і паехаў за граніцу, не дзеля таго, каб «скончыць маё выхаванне», як казалі тады, а проста, мне захацелася паглядзець на свет божы. Я быў здаровы, малады, вясёлы, грошы ў мяне не выводзіліся, клопаты яшчэ не паспелі завесціся—я жыў без аглядкі, рабіў, што хацеў, працвітаў, адным словам. Мне тады і ў галаву не прыходзіла, што чалавек не расліна, і квітнець яму доўга нельга. Маладосць есць пернікі пазалочаныя ды і думае, што вось гэта і ёсць хлеб насутны; — а прыдзе час, і хлеба напросіцца. Але няма патрэбы аб гэтым гаварыць.

Я вандраваў без усякай мэты, без плана; спыняўся ўсюды, дзе мне падабалася, і адпраўляўся адразу-ж далей, як толькі адчуваў жаданне бачыць новыя твары — іменна твары. Мяне цікавілі выключна адны людзі; я ненавідзеў цікаўныя помнікі; надзвычайныя зборы, адзін выгляд лон-лакея выклікаў ва мне адчуванне тугі і злосці; я ледзь не звар'яцеў у дрэздэнскім «Груне-Гевёлбе». Прырода дзейнічала на мяне надзвычайна, але я не любіў так званых яе прыгожасцей, незвычайных гор, круч, вадаспадаў; я не любіў, каб яна навязвалася мне, каб яна мне перашкаджала. Затое твары, жывыя, чалавечыя твары—гаворка людзей, іх рухі, смех—вось без чаго я абыйсціся не мог. У натоўпе мне было заўсёды асабліва лёгка і радасна; мне было весела ісці, куды ішлі другія, крычаць, калі другія крычалі, і ў той-жа час я любіў глядзець, як гэтыя другія крычаць. Мяне забаўляла назіраць людзей... ды я нават не назіраў іх—я іх разглядаў з нейкай радаснай і ненасытнай цікаўнасцю. Але я зноў адыходжу ўбок.

Такім чынам, гадоў дваццаць таму назад я жыў у нямецкім

невялікім гарадку З., на левым беразе Рэйна. Я шукаў адасобленасці: я толькі што быў паражоны ў сэрца адной маладой удавою, з якой пазнаёміўся на волах. Яна была надта прыгожая і разумная, какетнічала з усімі—і са мной грэшным,—перш нават заахвочвала мяне — а пасля балюча мяне ўразіла, афяраваўшы мною аднаму чырвонашкокаму баварскаму лейтэнанту. Калі прызнацца, рана майго сэрца не надта была глыбокая, але я палічыў за абавязак аддацца на некаторы час смутку і адзіноце— чым маладосць не цешыцца! — і пасяліўся ў З.

Гарадок гэты мне спадабаўся сваім месцазнаходжаннем ля падножжа двух высокіх узгоркаў, сваімі старымі сценамі і вежамі, векавымі ліпамі, крутым мастом над светлай рэчкай, якая ўпадала ў Рэйн—а галоўнае, сваім добрым віном. Па яго вузкіх вуліцах гулялі вечарам, адразу-ж пасля захаду сонца (справа была ў чэрвені), прыгожанькія белакурныя немачкі і, сустрэўшыся з чужаземцам, гаварылі прыемным галаском: «Guten Abend!» — а некаторыя з іх не адыходзілі нават і тады, калі месяц уставаў з-за вострых стрэх старэнькіх дамоў, і дробныя каменні бруку чотка рысаваліся ў яго нерухомах праменнях. Я любіў блукаць тады па горадзе; месяц, здавалася, пільна глядзеў на яго з чыстага неба; і горад адчуваў гэты позірк і стаяў чутка і мірна, увесь заліты яго святлом, гэтым спакойным і ў той-жа час ціха душу хвалюючым святлом. Певень на высокай гатычнай званіцы блішчэў бледным золатам; такім-жа золатам пераліваліся струменьчыкі па чорнаму глянцу ракі; тоненькія свечкі (немец ашчадны!) скромна цяпліліся ў вузкіх вокнах пад грыфельнымі дахамі; вінаградныя лозы таямніча висоўвалі свае-завітыя вусікі з-за каменных агарод; штосьці прабягала ў цені каля старадаўняй студні на трохкутнай плошчы, нечакана чуўся санлівы свіст начнога вартаўніка, добрадушны сабака бурчэў сцішка, а паветра так і лашчылася ў твар, і ліпы пахнулі так соладка, што грудзі, паняволі, усё глыбей і глыбей дыхалі, і слова: «Грэтхен» — ні то воклік, ні тэ пытанне — так і прасілася на вусны.

Гарадок З. ляжыць у двух вярстах ад Рэйна. Я часта хадзіў глядзець на велічную раку і, не без некаторай напружанасці, марачы аб каварнай удаве, праседжваў шмат гадзін на каменнай лаўцы, пад адзінокім вялізным ясенем. Маленькая статуя мадонны з амаль дзіцячым тварам і чырвоным сэрцам на грудзях, праколатым мечамі, сумна выглядвала

з яго галін. На супроцьлеглым беразе знаходзіўся гарадок Л., крыху большы за той, у якім я пасяліўся. Аднойчы вечарам сядзеў я на сваёй любімай лаўцы і глядзеў то на раку, то на неба, то на вінаграднікі. Перада мною белгалоўныя хлапцукі карабкаліся па баках лодкі, выцягненай на бераг і перакуленай насмоленным дном дагары. Караблікі ціха плылі на слаба надзьмутых парусах; зеленаватыя хвалі праслізгвалі міма, ледзь-ледзь услухаючы і бурчачы. Раптам данесліся да мяне гукі музыкі: я прыслухаўся. У горадзе Л. гралі вальс; кантрабас гулзеў адрывіста, скрыпка няясна залівалася, флейта свістала бойка.

— Што гэта? — запытаўся я ў падышоўшага да мяне старога ў плісавай камізэльцы, сініх панчохах і чаравіках з пражкамі.

— Гэта, — адказваў ён мне, папярэдне перасунуўшы мундштук сваёй люлькі з аднаго кутка губ у другі: — студэнты прыехалі з Б. на комерш.

«А пагляджу вось я на гэты комерш, — падумаў я: — дарэчы я ў Л. не бываў». Я знайшоў перавозчыка і пераправіўся на другі бок ракі.

II

Магчыма, не ўсякі ведае, што такое комерш. Гэта асобага сорту ўрачысты пір, на які выходзяцца студэнты адной зямлі або брацтва (*Landmannschaft*). Амаль усе ўдзельнікі ў камершыносяць здаўна ўстаноўлены касцюм нямецкіх студэнтаў: венгеркі, вялікія боты і маленькія шапачкі з акольшкамі пэўных колераў. Збіраюцца студэнты звычайна к абеду пад старшынствам сен'ёра, г. зн. старшыны, і піруюць да раніцы, п'юць, спяваюць песні, *Landesvater*, *Gaudeamus*, кураць, лаюць філістэраў; іншы раз яны наймаюць аркестр.

Такі вась камерш адбываўся ў г. Л. перад невялікай гасцініцай пад шылдай Сонца, у садзе, які выходзіў на вуліцу. Над самай гасцініцай і над самым садам развываліся сцягі; студэнты сядзелі за сталамі пад абстрыжанымі ліпкамі; вялізны бульдог ляжаў пад адным сталом; у баку, у альтанцы з паваю, змяшчаліся музыканты і старанна гралі, раз-по-раз падмацоўваючы сябе півам. На вуліцы, перад нізкай агародай саду, сабралася досыць многа народа: добрыя грамадзяне гарадка Л. не хацелі прапусціць выпадку паглядзець на заездных гасцей. Я таксама ўмяшаўся

Ў натоўп глядачоў. Мне было весела глядзець на твары студэнтаў; іх абдымкі, выкрыкі, нявіннае какецтва маладосці, палкія позіркі, смех без прычыны—лепшы смех на свеце,—усё гэта радаснае кіпенне жыцця юнацкага, свежага, гэты парыў наперад—куды-б там ні было, абы толькі наперад,—гэта дабрадушнае раздолле мяне кранала і ўзрушвала. Ці не пайсці ўжо да іх? — пытаўся я ў сябе...

— Ася, годзе табе?—раптам прагаварыў ззаду ў мяне мужчынскі голас па-руску.

— Пачакаем яшчэ,—адказаў другі, жаночы, голас на той-жа мове.

Я хутка павярнуўся... Позірк мой спыніўся на прыгожым маладым чалавеку ў шапцы і шырокай куртцы; ён трымаў пад руку дзяўчыну невысокага росту, у саламяным капялюшы, які закрываў усю верхнюю частку яе твара.

— Вы рускія?—сарвалася ў мяне мімаволі з языка.

Малады чалавек усміхнуўся і сказаў:

— Так, рускія.

— Я гэтага зусім не чакаў... у такім захалусці,—пачаў было я.

— І мы не чакалі,—перабіў ён мяне:—што-ж? тым лепш. Дазвольце рэкамендавацца: мяне завуць Гагіным, а вось гэта мая...—ён запнуўся на момант:—мая сястра. А ваша імя дазвольце знаць?

Я назваў сябе, і мы разгаварыліся. Я даведаўся, што Гагін, падарожнічаючы, таксама, як я, дзеля сваёй прыемнасці, тыдзень таму назад заехаў у гарадок Л. ды і застаўся ў ім. Праўду сказаць, я неахвотна знаёміўся з рускімі за граніцай. Я іх пазнаваў нават здалёку па іх хадзе, пакрою вопраткі, а галоўнае, па выразу іх твара. Самазадавалены і пагардлівы, часта загадкавы, ён раптам змяняўся выразам асцярожнасці і палахлівасці... Чалавек раптоўна насцярожваўся ўвесь, вочы неспакойна бегалі... «Баценькі мае! ці не схлусіў я, ці не смяюцца з мяне?», здавалася, гаварыў гэты ўтароплены позірк... Праходзіў міг,—і зноў аднаўлялася велічнасць фізіяноміі, зрэдку чаргуючыся з тупым неўразуменнем. Так, я ўнікаў рускіх, але Гагін мне спадабаўся адразу. Ёсць на свеце такія шчаслівыя твары: глядзець на іх усякаму любя, нібы, яны грэюць вас або гладзяць. У Гагіна быў іменна такі твар, мілы, ласкавы, з вялікімі, мяккімі вачыма і мяккімі кучаравымі валасамі. Гаварыў ён так, што, нават не бачачы яго

твара, вы па аднаму гуку яго голасу, адчувалі, што ён усміхаецца.

Дзяўчына, якую ён назваў сваёй сястрою, з першага погляду паказалася мне вельмі мілавіднай. Было штосьці сваё, асаблівае ў складзе яе смуглаватага, круглага твара, з невялікім тонкім носам, амаль дзіцячымі шчочкамі і чорнымі, светлымі вачыма. Яна была грацыёзна складзена, але як быццам не зусім яшчэ развіта. Яна нікольні не была падобна да свайго брата.

—Хочаце вы зайсці да нас?—сказаў мне Гагін:—здаецца, досыць мы наглядзеліся на немцаў. Нашы-б, праўда, шыбы пабілі і паламалі-б крэслы, а гэтыя ўжо надта скромныя. Як ты думаеш, Ася, пайсці нам дадому?

Дзяўчына сцвярджална кінула галавой.

— Мы жывем за горадам, — прадаўжаў Гагін: — у вінаградніку, у адзінокім доміку, высока... У нас слаўна, паглядзіце. Гаспадыня абяцала прыгатаваць нам кіслага малака. Цяпер-жа хутка сцямнее, і вам лепш будзе пераязджаць Рэйн пры святле месяца.

Мы адправіліся. Праз нізкія вароты горада (старадаўняя сцяна з каменняў акружала яго з усіх бакоў, нават байніцы не ўсе яшчэ разваліліся) мы вышлі ў поле і, прайшоўшы крокаў сто ўздоўж каменнай агарожы, спыніліся перад вузенькай каліткай. Гагін адчыніў яе і павёў нас па крутой сцежцы. З абодвух бакоў, на ўступах, рос вінаград; сонна толькі што зайшло, і чырвонае тонкае святло ляжала на зялёных лозах, на высокіх тычынках, на сухой зямлі, усеянай скрозь буйным і дробным плітняком, і на белай сцяне невялікага доміка, з касымі чорнымі перакладзінамі і чатырма светлымі акенцамі, які стаяў на самым версе гары, па якой мы ўзбіраліся.

— Вось і наша жыллё!—усклікнуў Гагін, як толькі мы сталі набліжацца да доміка:—а вось і гаспадыня нясе малако. Guten Abend, Madame!. Мы зараз возьмемся за яду; але раней,—дадаў ён:—азірніцеся: які від?

Від быў, сапраўды, цудоўны. Рэйн ляжаў перад намі ўвесь срэбраны, паміж зялёнымі берагамі; у адным месцы ён гарэў багровым золатам заходу. Гарадок, які прытуліўся да берагу, паказаў усе свае дамы і вуліцы; шырока разбягаліся ўзгоркі і палі. Унізе было хораша, але наверху яшчэ лепш: мяне асабліва здзівіла чыстата і глыбіня неба, ззяючая празрыстасць паветра. Свежае і лёгкае, яно ціха калыхалася і перакатвалася хвалямі, нібы і яму было раздольней на вышыні.

— Выдатную выбралі вы кватэру,—сказаў я.

— Гэта Ася яе знайшла,—адказваў Гагін:—а ну, Ася,—прадаўжаў ён:—распараджайся. Загадай усё сюды падаць. Мы будзем вячэраць на свежым паветры. Тут музыка лепш чуваць. Ці заўважылі вы,—дадаў ён, звярнуўшыся да мяне:—зблізку іншы вальс нікуды няварты—пошлыя, грубыя гукі—а ў аддаленні, цуда! так і варушыць у вас усе рамантычныя струны.

Ася (уласна, імя яе было Анна, але Гагін называў яе Асяй, і ўжо вы дазвольце мне яе так называць)—Ася пайшла ў дом і хутка вярнулася разам з гаспадыняй. Яны ўдваіх неслі вялікі паднос з гаршком малака, талеркамі, лыжкамі, цукрам, ягадамі, хлебам. Мы ўселіся і пачалі вячэраць. Ася зняла капялюш: яе чорныя валасы, астрыжаныя і прычэсаныя, як у хлопчыка, падалі буйнымі завіткамі на шыю і вушы. Спачатку яна здзічылася мяне; але Гагін сказаў ёй:

— Ася, досыць ёжыцца! ён не кусаецца.

Яна ўсміхнулася і, крыху пачакаўшы, сама ўжо загаварвала са мною. Я не бачыў істоты, больш жвавай. Ніводнага моманту яна не сядзела смірна; уставала, убягала ў дом і прыбягала зноў, напявала ўпоўголаса, часта смяялася і здзіўным чынам не з таго, што чула, а з розных думак, што прыходзілі ёй у галаву. Яе вялікія вочы глядзелі прама, светла, смела, але іншы раз павекі яе злёгка жмурыліся, і тады позірк яе раптам станавіўся глыбокім і пяшчотным.

Мы размаўлялі гадзіны дзве. Дзень даўно пагас, і вечар, перш увесь агністы, пасля ясны і пунсовы, пасля бледны і смуглы, ціха таяў і пераліваўся ў ноч, а гутарка наша ўсё прадаўжалася, мірная і спакойная, як паветра, што акружала нас. Гагін загадаў прынесці бутэльку рэйнвейна; мы яе выпілі, не спяшаючыся. Музыка, па-ранейшаму, даляталала да нас; гукі яе здаваліся саладзей і далікатней; агні запальваліся ў горадзе і над ракою. Ася раптам апусціла галаву, так што кудры яе на вочы з'ехалі, змоўкла і ўздыхнула, а пасля сказала нам, што хоча спаць, і пайшла ў дом; я, аднак, бачыў, як яна, не запальваючы свечкі, доўга стаяла за неадчыненым акном. Нарэшце, месяц узышоў і заіграў па Рэйну: усё асвятлялася, пацямнела, змянілася, нават віно ў нашых гранёных шклянках заблішчэла таямнічым бляскам. Вечер сціх, нібы крыліі склаў і замёр; начной, пахучай цеплынёй павеяла ад зямлі.

— Пара!—усклікнуў я:—а то, бадай, перавозчыка не знойдзеш.

— Пара,—паўтарыў Гагін.

Мы пайшлі ўніз па сцежцы. Каменні раптам пасыпаліся за намі: гэта Ася нас даганяла.

— Хіба ты не спиш?—запытаўся ў яе брат, але яна, не адказаўшы яму ні слова, прабегла міма. Апошнія дагараючыя плошкі, запаленыя студэнтамі ў садзе гасцініцы, асвятлялі знізу лісці дрэў, што надавала ім святочны і фантастычны выгляд. Мы знайшлі Асю ля берага: яна размаўляла з перавозчыкам. Я саскочыў у лодку і развітаўся са сваімі новымі сябрамі. Гагін абяцаў наведць мяне ў наступны дзень; я паціснуў яго руку і працягнуў сваю Асі, але яна толькі паглядзела на мяне і паківала галавой. Лодка адчаліла і паімчалася па быстрой рацэ. Перавозчык, бадзёры стары, з напружаннем апускаў вёслы ў цёмную ваду.

— Вы ў мясячны слуп уехалі, вы яго разбілі,—закрычала мне Ася.

Я апусціў вочы: вакол лодкі, чарнеючы, калыхаліся хвалі.

— Бывайце!—зноў пачуўся яе голас.

— Да заўтра,—прагаварыў пасля яе Гагін.

Лодка прычаліла. Я вышаў і азірнуўся. Нікога ўжо не было відаць на супроцьлеглым беразе. Месячны слуп зноў цягнуўся залатым мастом цераз усю раку. Нібы на развітанне даляцелі гукі старадаўняга ланераўскага вальса. Гагін праўду казаў: я адчуў, што ўсе струны сэрца майго задрожэлі ў адказ на тых ліслівыя напевы. Я пайшоў дадому цераз пацямнеўшыя палі, павольна ўдыхаючы пахучае паветра, і прышоў у свой пакойчык увесь распешчаны салодкім тамленнем беспрадметных і бясконцых чаканняў. Я адчуваў сябе шчаслівым... Але ад чаго я быў шчаслівы? Я нічога не хацеў, я ні аб чым не думаў... Я быў шчаслівы.

Ледзь не смеючыся ад мноства прыемных і ігрывых пачуццяў, я кінуўся на пасцель і ўжо заплюшчыў было вочы, як раптам мне прышло ў галаву, што на працягу вечара я ні разу не ўспомніў аб сваёй жорсткай красуні... «Што-ж гэта азначае? — запытаўся я ў самога сябе:—хіба я не закаханы?» Але, задаўшы сабе гэта пытанне, я, здаецца, адразу-ж заснуў, як дзіця ў калысцы.

III

У наступную раніцу (я ўжо прачнуўся, але яшчэ не ўставаў) стук кія пачуўся ў мяне пад акном, і голас, у якім я адразу-ж пазнаў голас Гагіна, заспяваў:

„Ты спишь ли Гита ой
Тебя разбуджу..“

Я паспяшаўся адчыніць яму дзверы.

— Добры дзень, — сказаў Гагін, уваходзячы: — я вас раненька патрывожыў, але паглядзіце, якая раніца. Свежасць, роса, жаўранкі спяваюць...

Са сваімі кучаравымі бліскучымі валасамі, адкрытай шыяй і ружовымі шчокамі, ён сам быў свежы, як раніца.

Я апануўся; мы вышлі ў садок, селі на лавачку, загадалі падаць сабе кофе і пачалі гутарыць. Гагін расказаў мне пра свае планы на будучае: уладаючы вялікім багаццем і ні ад каго не залежачы, ён хацеў прысвяціць сябе жывалісу, і толькі шкадаваў аб тым, што позна спаханіўся за розум і шмат часу страціў дарэмна; я таксама напаміў аб сваіх меркаваннях, ды, дарэчы, паверыў яму тайну майго нешчаслівага кахання. Ён выслухаў мяне спагадліва, але, колькі я мог заўважыць, моцнага спачування да маёй страсці я ў ім не абудзіў. Уздыхнуўшы ўслед за мной разы са два, з далікатнасці, Гагін прапанаваў мне пайсці да яго, паглядзець яго эцюды. Я адразу згадзіўся.

Мы не засталі Асю. Яна, паводле слоў гаспадыні, пайшла на «руіны». Вярсты за дзве ад гарадка Л. знаходзіліся рэшткі феадальнага замка. Гагін раскрыў мне ўсе свае картонны. У яго эцюдах было многа жыцця і праўды, штосьці свабоднае і шырокае; але ніводзін з іх не быў скончаны, і рысунак паказаўся мне нехайным і няправільным. Я адкрыта выказаў яму сваю думку.

— Так, так,—падхапіў ён уздыхнуўшы:—вы маеце рачую, усё гэта вельмі дрэнна і няспела, што-ж рабіць! Не вучыўся я, як след, ды і праклятая славянская распушчанасць бярэ сваё. Пакуль марыш аб рабоце, дык і лятаеш арлом; зямлю, здаецца, зрушыў-бы з месца—а пры выкананні адразу-ж слабееш і стамляешся.

Я пачаў палбадзёрваць яго, але ён махнуў рукою і, сабраўшы картонны на бярэма, кінуў іх на канапу.

— Калі хопіць цярпення, з мяне выйдзе што-небудзь,—сказаў ён праз зубы,—не хопіць, застануся недараслем з дваран. Пойдзем лепш Асю шукаць.

Мы пайшлі.

IV

• Дарога да руін вілася па схілу вузкай, лясістай даліны; на дне яе бег ручай і шумна кідаўся цераз каменні, нібы спяшаючыся зліцца з вялікай ракой, што спакойна блішчэла за цёмнаю гранню крута рассечаных горных хрыстоў. Гагін

я мімаволі любавалася яе лёгкасцю і спрытам. На адным небяспечным месцы яна знарок крыкнула і пасля зарагатала... Мне стала яшчэ больш прыкра.

— Ды яна як каза лазіць, — прамармытала сабе пад нос старая, на момант адарваўшыся ад сваёй панчохі.

Нарэшце, Ася апаражніла ўсю сваю шклянку і, гарэзліва пагойдваючыся, вярнулася да нас. Дзіўная ўсмешка злёгка падзёргвала яе бровы, ноздры і губы; напоўдзёрзка, напоўвесела жмурыліся цёмныя вочы.

«Вы лічыце мае паводзіны непрыстойнымі, — здавалася, гаварыў яе твар:— усероўна: я ведаю, вы мною любуецеся».

— Умела атрымліваецца, Ася, умела, — прагаварыў Гагін сцішка.

Яна раптам як быццам засаромілася, апусціла свае доўгія расніцы і скромна падсела да нас, як вінаватая. Я тут упершыню добра разгледзеў яе твар, самы зменлівы твар, які я толькі бачыў. Праз некалькі імгненняў, ён ужо ўвесь пабялеў і набыў сканцэнтраваны, амаль сумны выраз; самыя рысы яе мне паказаліся большымі, стражэйшымі, прасцейшымі. Яна ўся сціхла. Мы абыйшлі руіны навокал (Ася ішла ўслед за намі) і палюбаваліся відамі. Між тым час абеду набліжаўся. Расплачваючыся са старой, Гагін папрасіў яшчэ кружкы піва і, павярнуўшыся да мяне, усклікнуў з хітраватай грымасай:

— За здароўе дамы вашага сэрца!

— А хіба ў яго, — хіба ў вас ёсць такая дама? — запыталася раптам Ася.

— Ды ў каго-ж яе няма? — запырачыў Гагін.

Ася задумалася на момант; яе твар зноў змяніўся, зноў чаявілася на ім бойкая, амаль дзёрзкая ўсмешка.

Ідучы назад яна яшчэ горш рагатала і сваволіла. Яна зламала доўгую галіну, паклала яе сабе на плячо, як стрэльбу, абвязала галаву шарфам. Памятаецца, нам сустрэлася шматлікая сям'я белакурых і чапуркіх англічан: усе яны, нібы па камандзе, з халодным здзіўленнем праводзілі Асю сваімі шкляннымі вачыма, а яна, нібы ім на злосць, моцна заспявала. Вярнуўшыся дадому, яна адразу-ж пайшла да сябе ў пакой і паявілася толькі к самаму абеду, апранутая ў лепшую сваю сукенку, старанна прычэсаная, падперазаная і ў пальчатках. За сталом яна трымалася вельмі чынна, амаль чопарна, толькі крыху спрабуючы яду і піла ваду з чаркі. Ёй яўна хацелася разыграць перада мною новую ролю, — ролю прыстойнай і добравыхаванай паненкі. Гагін не перашкаджаў

ёй: прыкметна было, што ён прывык патураць ёй ва ўсім. Ён толькі часамі добрадушна паглядаў на мяне і злёгка паціскаў плячом, нібы жадаючы сказаць: «Яна дзіця; будзьце спагадлівы». Як толькі скончыўся абед, Ася ўстала, зрабіла нам кніксен і, надзяваючы капялюш, запыталася ў Гагіна: ці можна ёй пайсці да фрау Луізе?

— Ці даўно ты стала пытацца?—адказваў ён са сваёй нязменнай, на гэты раз некалькі збянтэжанай усмешкай: — хіба табе нудна з намі?

— Не, але я ўчора яшчэ абяцала фрау Луізе пабываць у яе; прытым-жа, я думала, вам будзе лепш удваіх, п. Н. (яна паказала на мяне) што-небудзь яшчэ табе раскажа.

Яна пайшла.

— Фрау Луізе,—пачаў Гагін, стараючыся ўнікаць майго позірку: — удава тутэйшага бургомістра, добрая, між іншым, пустая старэнькая. Яна вельмі палюбіла Асю. У Асі страць знаёміцца з людзьмі ніжэйшага круга: я заўважыў, прычынаю гэтага заўсёды бывае гордасць. Яна ў мяне вельмі спешчаная, як бачыце,—далаў ён, крыху памаўчаўшы: — ды што будзеш рабіць. Патрабаваць я ні ад каго не ўмею, а ад яе — тым больш. Я абавязан быць ласкавым з ёю.

Я прамаўчаў. Гагін перамяніў размову. Чым больш я пазнаваў яго, тым мацней я да яго прывязваўся. Я хутка яго зразумеў. Гэта была проста руская душа, праўдзівая, сумленная, простая, але, на жаль, крыху вялая, без чэпкасі і ўнутранага агню. Маладосць не кіпела ў ім; яна свяцілася ціхім святлом. Ён быў вельмі мілы і разумны, але я не мог сабе ўявіць, што з ім станецца, як толькі ён узмужае. Быць мастаком... Без горкай, заўсёднай працы не бывае мастакоў... а працаваць, думаў я, гледзячы на яго мяккія рысы, слухаючы яго няспешную гаворку, — не! працаваць ты не будзеш, сціснуцца ты не здолееш. Але не палюбіць яго не было магчымасці: сэрца так і цягнулася да яго. Гадзіны чатыры правялі мы ўдваіх, то седзячы на канапе, то павольна ходзячы перад домам, і за гэтыя чатыры гадзіны сышліся канчаткова.

Сонца зайшло, і мне ўжо час быў ісці дадому. Ася ўсё яшчэ не вярталася.

— Якая яна ў мяне вольніца!—сказаў Гагін.—Хочаце, я пайду праводзіць вас? Мы, па дарозе, зойдем да фрау Луізе; я запытаю, ці там яна? Наклад невялікі.

Мы спусціліся ў горад і, звярнуўшы ў вузкі, крывы завулак, спыніліся перад домам у два акны шырынёю і вышы-

нёю ў чатыры паверхі. Другі паверх выступаў на вуліцу больш за першы, трэці і чацверты яшчэ больш за другі; увесь дом, са сваёй старой разьбой, двума тоўстымі слупамі ўнізе, вострым чарапічным дахам і працягнутым у выглядзе дзюбы калаўротам на чардаку, здаваўся вялізнай, згорбленай птушкай.

— Ася!—крыкнуў Гагін:—ты тут?

Асветленае акно ў трэцім паверсе стукнула і адчынілася, і мы ўбачылі цёмную галоўку Асі. З-за яе выглядаў бяззубы і падслепаваты твар старой немкі.

— Я тут,—прагаварыла Ася, какетліва абaperшыся локцямі на падаконнік:—мне тут добра. На табе, вазьмі,—дадала яна, кідаючы Гагіну галінку герані:—уяві, што я дама твайго сэрца.

Фрау Луізе засмяялася.

— Н. ідзе дадому,—запырэчыў Гагін:—ён хоча з табой развітацца.

— Няўжо?—прагаварыла Ася:—у такім выпадку, дай яму маю галінку, а я зараз вярнуся.

Яна зачыніла акно, і, здаецца папалавала фрау Луізе. Гагін працягнуў мне моўчкі галінку. Я моўчкі паклаў яе ў кішэню, дайшоў да перавоза і пераправіўся на другі бок.

Памятаю я ішоў дадому, як раптам мяне здзівіў моцны, знаёмы, але ў Германіі рэдкі пах. Я спыніўся і ўбачыў каля дарогі невялікі загончык кананпель. Іх стэпавы пах умомант напамніў мне радзіму і прабудзіў у душы маёй страшэнны смутак аб ёй. Мне захацелася дыхаць рускім паветрам, хадзіць па рускай зямлі. «Што я тут раблю, чаго я цягаюся ў чужой старане, паміж чужымі?» — усклікнуў я, і жудасны цяжар, які я адчуваў на сэрцы, выліўся раптам у горкае і някучае хваляванне. Я прышоў дадому зусім у іншым настроі, чым учора. Я адчуваў сябе амаль раззлаваным і доўга не мог супакоіцца. Незразумелая мне самому дакука разбірала мяне. Нарэшце, я сеў і, успомніўшы пра сваю каварную ўдаву (афіцыяльным успамінам пра гэту даму заключыўся кожны мой дзень), дастаў адну з яе запісак. Але я нават не раскрыў яе; думкі мае адразу прынялі іншы напрамак. Я пачаў думаць... думаць пра Асю. Мне прышло ў галаву, што Гагін, на працягу размовы, намякнуў мне на нейкія цяжасці, што перашкаджаюць яго звароту ў Расію... «Не падобна, каб яна была сястрой яго?» — прагаварыў я ўголос.

Я раздзеўся, лёг і стараўся заснуць; але праз гадзіну пасля гэтага я зноў сядзеў у пасцелі, абaperшыся локцем на

падушку, і зноў думаў пра гэту «капрызную дзяўчынку з вымушаным смехам»... «Яна складзена, як маленькая рафаэлеўская Галатэя ў Фарнезіне»,—шаптаў я: — «так; і яна яму не сястра»...

А запіска ўдавы спакойна ляжала на падлозе, бялеючы ў праменнях месяца.

V

У наступную раніцу я зноў пайшоў у Л. Я запэўняў сябе, што мне хочацца пабачыцца з Гагіным, але ўпотаіку мяне цягнула паглядзець, што стане рабіць Ася, ці таксама яна будзе «дурэць», як учора. Я застаў абодвух у гасцінай, і, дзіўная справа!—магчыма ад таго, што я ўночы і раніцой многа размышляў аб Расіі—Ася паказалася мне зусім рускай дзяўчынай, ды простаі дзяўчынай, ледзь не пакаеўкай. На ёй была старэнькая сукеначка, валасы яна зачасала за вушы і сядзела, не варушачыся, ля акна, ды шыла ў пяльцах, скромна, ціха, нібы яна век свой нічым іншым не займалася. Яна амаль нічога не гаварыла, спакойна паглядвала на сваю работу, і рысы яе набылі такі нязначны, будні выраз, што мне мімаволі ўспомніліся нашы домарошчаныя Каці і Машы. Для давяршэння падабенства, яна пачала напяваць упоўголаса «Матухну-галубачку». Я глядзеў на яе жаўтаваты, згаслы тварык, успамінаў аб учарашніх марах, і шкада мне было чагосьці. Надвор'е было цудоўнае. Гагін абвясціў нам, што пойдзе сёння маляваць эцюд з натуры; я запытаўся, ці дазволіць ён мне праводзіць яго, ці не перашкоджу я яму?

—Наадварот,—запырэчыў ён:—вы мне можаце добрую па раду даць.

Ён надзеў круглы капялюш à la Van Dyck, блузу, узяў картон пад паху і пайшоў; я паплёўся ўслед за ім. Ася засталася дома. Гагін, адыходзячы, прасіў яе паклапаціцца аб тым, каб суп быў не надта рэдкі; Ася абяцала пабываць на кухні. Гагін дабраўся да знаёмай ужо мне даліны, прысеў на камень і пачаў зарысоўваць стары дуплісты дуб з раскідзістымі галінамі. Я лёг на траву і дастаў кніжку; але я і двух старонак не прачытаў, а ён толькі паперу змазаў: і мы ўсё больш разважалі і, наколькі я магу меркаваць, досыць разумна і тонка разважалі аб тым, як іменна трэба працаваць; чаго неабходна ўнікаць, чаго прытрымлівацца, і якое ўласна значэнне мастака ў наш век. Гагін, нарэшце, рашыў, што ён «сёння не ў настроі», лёг побач са мною, і ўжо тут

свабодна пацяклі маладыя нашы гутаркі, то гарачыя, то задуменныя, то захапляючыя, але амаль заўсёды няясныя гутаркі, у якіх так ахвотна разліваецца рускі чалавек, Набалбатаўшыся ўдосталь і напоўніўшыся пачуццём задавалення, нібы мы штосьці зрабілі, паспелі ў нечым, вярнуліся мы дадому. Я застаў Асю такой-жа самай, якой я яе пакінуў; як я ні стараўся назіраць за ёю — ні ценю какецтва, ні прызнаку наўмысна-прынятай ролі я ў ёй не заўважыў; на гэты раз не было магчымасці папракнуць яе ў ненатуральнасці.

— Ага! — гаварыў Гагін: — пост і пакаянне на сябе наклала.

Пад вечар яна некалькі разоў непрытворна пазяхнула і рана пайшла да сябе. Я сам хутка развітаўся з Гагіным і, вярнуўшыся дадому, не марыў ужо ні аб чым: гэты дзень прайшоў у цвярозых адчуваннях. Памятаецца, аднак, кладучыся спаць, я мімаволі праказаў уголас:

— Што за хамелеон гэта дзяўчына! — і, падумаўшы крыху, дадаў: — а ўсё-такі, яна яму не сястра.

VI

Прайшло цэлых два тыдні. Я кожны дзень наведваў Гагіных. Ася нібы ўнікала мяне, але ўжо не дазваляла сабе ніводнага з тых свавольстваў, якія так здзівілі мяне ў першыя два дні нашага знаёмства. Яна здавалася ўпотаіку засмучанай або збянтэжанай; яна і смяялася меней. Я з цікаўнасцю назіраў за ёю.

Яна досыць добра гаварыла па-французску і па-нямецку; але па ўсяму было прыкметна, што яна з маленства не была ў жаночых руках і выхаванне атрымала дзіўнае, незвычайнае, якое не мела нічога агульнага з выхаваннем самога Гагіна. Ад якога, не глядзячы на яго капялюш *à la Van Dyck* і блузу, так і веяла мяккім, напалову спешчаным, вялікарускім дваранінам, а яна не была падобна да паненкі; ва ўсіх яе рухах было штосьці неспакойнае: гэты дзічок нядаўна быў прывіты, гэта віно яшчэ брадзіла. Ад прыроды сарамлівая і нясмелая, яна злавала на сваю сарамлівасць і, з-за гэтага, праз сілу старалася быць развязнай і смелай, што ёй не заўсёды ўдавалася. Я некалькі разоў загаварваў з ёю аб яе жыцці ў Расіі, аб яе мінулым; яна неахвотна адказвала на мае распытванні; я даведаўся, аднак, што да ад'езду за граніцу яна доўга жыла ў вёсцы. Я застаў яе

аднойчы за кнігай, адну. Абапёршыся галавой на абедзве рукі і запусціўшы пальцы глыбока ў валасы, яна пажырала вачыма радкі.

— Брава! — сказаў я, падышоўшы да яе: — якая вы старанная.

Яна прыўзняла галаву, важна і строга паглядзела на мяне.

— Вы думаеце, я толькі смяяцца ўмею,—прагаварыла яна і хацела пайсці...

Я зірнуў на загаловак кнігі: гэта быў нейкі французскі раман.

— Аднак, я ваш выбар пахваліць не магу,—заўважыў я.

— Што-ж чытаць! — усклікнула яна і, кінуўшы кнігу на стол, дадала: — дык лепш пайду дурачыцца, — і пабегла ў сад.

У той-жа дзень, вечарам, я чытаў Гагіну «Германа і Даратэю». Ася перш усё толькі прашмыгвала міма нас, пасля раптам спынілася, прынікла вухам, ціхенька падсела да мяне і выслухала чытанне да канца. У наступны дзень я зноў не пазнаў яе, пакуль не здагадаўся, што ёй раптам прышло ў галаву, быць дамавітай і сталай, як Даратэя. Адным словам, яна з'яўлялася мне поўзагадкавай істотай. Самалюбная да крайнасці, яна прыцягвала мяне, нават калі я злаваўся на яе. У адным толькі я больш і больш пераконваўся, а іменна ў тым, што яна не сястра Гагіна. Ён абыходзіўся з ёю не пабрацку: заналта ласкава, занадта спагадліва і ў той-жа час некалькі вымушана.

Дзіўны выпадак, як відаць, пацвердзіў мае падазрэнні.

Аднойчы ўвечары, падыходзячы да вінаградніка, дзе жылі Гагіны, я знайшоў калітку замкнёнай. Не доўга думаючы, дабраўся я да аднаго абваленага месца ў агарожы, ужо раней заўважанага мною, і пераскочыў цераз яго. Недалёка ад гэтага месца, у баку ад дарожкі, была невялікая альтанка з акацыяй: я параўняўся з ёю і ўжо прайшоў міма... раптам мяне здзівіў голас Асі, якая з жарам і праз слёзы гаварыла наступныя словы:

— Не, я нікога не хачу кахаць, апрача цябе, не, не, аднаго цябе я хачу кахаць—і назаўсёды.

— Ды што ты, Ася, супакойся, — гаварыў Гагін: — ты ведаеш, я табе веру.

Галасы іх чуліся ў альтанцы. Я ўбачыў іх абодвух праз негусты пераплёт галін. Яны мяне не заўважылі.

—Цябе, цябе аднаго,—паўтарыла яна, кінулася яму на

шыю і з сударгавым плачам пачала цалаваць яго і прыціскацца да яго грудзей.

— Досьць, досьць, — цвярдзіў ён, злёгка праводзячы рукою па яе валасах.

Некалькі імгненняў застаўся я нерухомым... Раптам я схамянуўся. — Падыйці да іх?.. Ні за што! — прамільгнула ў маёй галаве. Шпаркімі крокамі вярнуўся я да агароды; пераскочыў цераз яе на дарогу і ледзве не бягом пусціўся дадому. Я ўсміхаўся, паціраў рукі, здзіўляўся выпадку, які нечакана пацвердзіў мае здагадкі (я ні на момант не ўсумніўся ў іх правільнасці), а між тым, на сэрцы ў мяне было вельмі горка. Аднак, думаў я, умеюць-жа яны прытварацца! Але дзеля чаго? Што за ахвота мяне марочыць? Не чакаў ад яго я гэтага... І што за чулівае прызнанне?

VII

Я спаў дрэнна, і назаўтра ўстаў рана, прывязаў паходную кайстру за спіну і, сказаўшы сваёй гаспадыні аб тым, каб яна не чакала мяне к ночы, адправіўся пехатою ў горы, уверх па пачэннай ракі, на якой ляжыць гарадок З. Гэтыя горы, адросткі хрыбта, называемага Сабачай спіной Hundsrück, вельмі цікавыя ў геалагічных адносінах; асабліва выдатныя яны правільнасцю і чыстатай базальтавых слаёў; але мне было не да геалагічных назіранняў. Я проста не разумеў, што ва мне адбывалася; адно пачуццё было для мяне ясна: нежаданне бачыцца з Гагінымі. Я запэўняў сябе, што адзінай прычынай маёй раптоўнай непрыязні да іх была злосць на іх хітрасць. Хто іх прымушаў выдаваць сябе за сваякоў? Між іншым, я стараўся аб іх не думаць; блукаў, не спяшаючыся, па горах і далінах, заседжваўся ў вясковых харчэўнях, мірна гутарачы з гаспадарамі і гасцямі, або клаўся на плоскі, нагрэты камень і глядзеў, як плылі воблакі, добра, надвор'е было цудоўнае. У такіх занятках я правёў тры дні, і не без задавалення, — хоць сэрца ў мяне і шчымела часамі. Настрой маіх думак адпавядаў якраз спакойнай прыродзе таго краю.

Я аддаў сябе ўсяго ціхай гульні выпадковасці, набягаўшым уражанням: спакойна змяняючыся, працякалі яны па душы і пакінулі ў ёй, нарэшце, адно агульнае пачуццё, у якім злілося ўсё, што я бачыў, адчуў, пачуў за гэтыя тры дні — усё: тонкі пах смалы ў лясах, крык і стук дзятлоў, несціханае журчанне светлых ручаін са стракатымі фарэліямі

на пясчаным дне, не вельмі смелыя абрысы гор, хмурыя скалы, чысценькія вёсачкі з паважанымі старымі цэрквамі і дрэвамі, буслы на балотах, утульныя млыны з праворна круцячыміся кодамі, гасцінныя твары пасялян, іх сінія камзолы і шэрыя панчохі, скрыпучыя, марудлівыя вазы, у якія запрэжаны тлустыя коні, а іншы раз каровы, маладыя доўгавалосыя вандроўнікі па чыстых дарогах, абсаджаных яблынямі і грушамі...

Нават і цяпер мне прыемна ўспомніць мае тагачасныя ўражанні. Прывітанне табе, скромны куток германскай зямлі, з тваім няхітрым дастаткам, з паўсюднымі слядамі працавітых рук, цярплівай, хоць маруднай работы... Прывітанне табе і спакой!

Я прышоў дадому пад самы канец трэцяга дня. Я забыўся сказаць, што з дакукі на Гагіных, я паспрабаваў уваскрасіць у сабе вобраз бязлітаснай удавы;—але мае намаганні засталіся дарэмнымі. Памятаецца, калі я пачаў марыць аб ёй, я ўбачыў перад сабою сялянскую дзяўчынку гадоў пяці, з круглым тварыкам, з нявінна выпучанымі вочкамі. Яна так па-дзіцячаму прастадушна глядзела на мяне... Мне стала сорамна яе чыстага позірку, я не хацеў хлусіць пры ёй, і адразу-ж канчаткова і назаўсёды раскланяўся са сваім ранейшым прадметам.

Дома я знайшоў запіску ад Гагіна. Ён здзіўляўся нечаканасці майго рашэння, папракаў мяне, чаму я не ўзяў яго з сабою, і прасіў прыйсці да іх, як толькі я вярнуся. Я з непрыемнасцю прачытаў гэту запіску, але ў наступны-ж дзень адправіўся ў Л.

VIII

Гагін сустрэў мяне па-прыяцельску, асыпаў мяне ласкавымі дакарамі; але Ася, нібы знарок, як толькі ўбачыла мяне, пачала рагатаць без усякай прычыны і, па сваёй прывычцы, адразу-ж выбегла. Гагін збянтэжыўся, прамармытаў ёй услед, што яна вар'ятка, папрасіў мяне прабачыць ёй. Прызнаюся, мне стала вельмі дасадна на Асю; ужо і без таго ў мяне быў дрэнны настрой, а тут зноў гэты ненатуральны смех, гэтыя нейкія дзіўныя грымасы. Я, аднак, зрабіў выгляд, быццам нічога не заўважыў, і паведаміў Гагіну падрабязнасці свайго невялікага падарожжа. Ён расказаў мне, што рабіў у часе маёй адсутнасці. Але гаворка наша не клеілася; Ася ўваходзіла ў пакой і выбягала зноў.

я сказаў, нарэшце, што ў мяне ёсць тэрміновая работа, і што мне час вярнуцца дадому. Гагін перш мяне ўтрымліваў, пасля, пільна паглядзеўшы на мяне, вызваўся праводзіць мяне. У пярэдняй Ася раптам падышла да мяне і працягнула мне руку; я злёгка паціснуў яе пальцы і крыху паклانیўся ёй. Мы разам з Гагіным пераправіліся цераз Рэйн і, праходзячы міма любімага майго ясеня са статуйкай мадоны, прыселі на лаўку, каб палюбавацца відам. Надзвычайная размова адбылася тут паміж намі.

Перш мы перакінуліся некалькімі словамі, пасля змоўклі, глядзячы на светлую раку.

— Скажыце, — пачаў раптам Гагін са сваёй звычайнай усмешкай: — якой вы думкі аб Асі? Яна павінна здавацца вам крыху дзіўнай, ці не праўда?

— Так, — адказаў я не без некаторага здзіўлення. Я не чакаў, што ён загорыць аб ёй.

— Яе трэба добра вывучыць, каб аб ёй меркаваць, — прагаварыў ён: — у яе сэрца вельмі добрае, але галава бядовая. Цяжка з ёю ладзіць. Між іншым, яе нельга вінаваціць, і калі-б вы ведалі яе гісторыю...

— Яе гісторыю? — перапыніў я... — хіба яна не ваша...

Гагін зірнуў на мяне.

— Ці не думаеце вы, што яна не сястра мне?.. Не, — прадаўжаў ён, не звяртаючы ўвагі на маё замяшанне: — яна дапраўды мая сястра, яна дачка майго бацькі. Выслухайце мяне. Я адчуваю да вас давер'е і раскажу вам усё.

— Бацька мой быў чалавек вельмі добры, разумны, адукаваны — і нешчаслівы. Лёс абышоўся з ім не горш, чым з многімі іншымі; але ён і першага ўдару яго не перанёс. Ён ажаніўся рана, пакахаўшы; жонка яго, мая маці, памерла вельмі хутка; я застаўся пасля яе шасці месяцаў. Бацька завёз мяне ў вёску і цэлыя дванаццаць год не выязджаў нікуды. Ён сам займаўся маім выхаваннем і ніколі са мною не разлучыўся-б, калі-б брат яго, мой родны дзядзька, не заехаў да нас у вёску. Дзядзька гэты жыў заўсёды ў Пецербургу і займаў досыць важную пасаду. Ён угаварыў бацьку аддаць мяне да яго на рукі, таму што бацька ні ў якім разе не згаджаўся пакінуць вёску. Дзядзька ўгаварыў яго, што хлопчыку маіх год шкодна жыць у поўнай адзіноце, што з такім вечна панурым і маўклівым настаўнікам, якім быў мой бацька, я абавязкова адстану ад сваіх аднагодкаў, ды самы нораў мой лёгка можа сапсавацца. Бацька доўга праціўся ўгаворам свайго брата, аднак,

здаўся нарэшце. Я плакаў, расстаючыся з бацькам; я любіў яго, хоць ніколі не бачыў усмешкі на твары яго... але, трапіўшы ў Пецярбург, хутка забыўся пра наша цёмнае і невясёлае гняздо. Я паступіў у юнкерскую школу, а са школы перайшоў у гвардзейскі полк. Кожны год прыязджаў я ў вёску на некалькі тыдняў і з кожным годам заставаў бацьку свайго ўсё больш сумным, у сябе паглыблёным, задуменым да палахлівасці. Ён кожны дзень хадзіў у царкву і амаль развучыўся гаварыць. У адно з маіх наведванняў (мне ўжо было гадоў дваццаць), я першы раз убачыў у нас у доме худзенькую чарнавокую дзяўчыну гадоў дзесяці—Асю. Бацька сказаў, што яна сірата, і ўзята ім на пракармленне—ён іменна так і сказаў. Я не звярнуў асаблівай увагі на яе; яна была дзікая, жвавая і маўклівая, як звярок, і як толькі я заходзіў у любімы пакой свайго бацькі, вялізны і змрочны пакой дзе сканала мая маці і дзе нават удзень запальваліся свечкі, яна адразу-ж хавалася за вальтэраўскае крэсла яго або за шафу з кнігамі. Здарылася так, што ў наступныя за тым тры, чатыры гады абавязкі службы перашкодзілі мне пабываць у вёсцы. Я атрымліваў ад бацькі кожны месяц па кароткаму пісьму; аб Асі ён успамінаў рэдка і то мімаходзь. Яму было ўжо больш пяцідзесяці год, але ён здаваўся яшчэ маладым чалавекам. Уявіце-ж мой жах: раптам я, нічога не падазраючы, атрымліваю ад прыказчыка пісьмо, у якім ён паведамляе мне аб смертнай хваробе майго бацькі і ўпрашае прыехаць як мага хутчэй, калі толькі хачу развітацца з ім. Я паімчаўся, на злом галавы, і застаў бацьку жывым, але пры смерці. Ён вельмі ўзрадаваўся мне, абняў мяне сваімі высахшымі рукамі, доўга паглядзеў мне ў вочы нейкім ні то выпрабоўваючым, ні то ўпрашаючым позіркам, і, узяўшы з мяне слова, што я выканаю яго апошнюю просьбу, загадаў свайму старому камердынеру прывесці Асю. Стары прывёў яе: яна ледзь трымалася на нагах і дрыжэла ўсім целам.

— Вось,— сказаў мне з намаганнем бацька:— завяшчаю табе маю дачку, тваю сястру. Ты аб усім даведаешся ад Якава,—дадаў ён, паказаўшы на камердынера.

Ася заплакала і кінулася тварам на ложак... Праз поўгадзіны мой бацька сканаў.

Вось што я даведаўся. Ася была дачка майго бацькі і былой пакаёўкі маёй маці, Тацяны. Вельмі добра памятаю я гэту Тацяну, памятаю яе высокую, стройную фігуру, яе прыемны, строгі, разумны твар, з вялікімі, цёмнымі вачыма.

Яна славілася дзяўчынай гордай і непрыступнай. Наколькі я мог зразумець з пачцівых недагаворак Якава, бацька мой сышоўся з ёю праз некалькі гадоў пасля смерці матулі. Тацяна ўжо не жыла тады ў панскім доме, а ў хаце ў замужняй сястры сваёй, скотніцы. Бацька мой моцна да яе прывязаўся і пасля майго ад'езду з вёскі хацеў нават жаніцца з ёй, але яна сама не згадзілася быць яго жонкай, не гледзячы на яго просьбы.

— Нябожчыца Тацяна Уласаўна, — так дакладваў мне Якаў, стоячы ля дзвярэй з закладзенымі назад рукамі, — ва ўсім былі разважлівы і не захацелі тату вашага пакрыўдзіць. Што-ж я вам за жонка? якая я пані? так яны гаварылі пры мне. — Тацяна нават не хацела перасяліцца да нас у дом і прадаўжала жыць у сваёй сястры, разам з Асяй. У дзяцінстве я бачыў Тацяну толькі ў святы, у царкве. З завязанай цёмнай хусткай, з жоўтым шалем на плячах, яна станавілася ў натоўпе, каля акна, — яе строгі профіль выразна адбіваўся на празрыстым шкле, — і пакорліва і важна малілася, кланяючыся нізка, па-старадаўняму. Калі дзядзька забраў мяне, Асі было ўсяго два гады, а на дзевятым годзе яна страціла матку.

Як толькі Тацяна памерла, бацька ўзяў Асю да сябе ў дом. Ён і раней выказаў жаданне мець яе пры сабе, але Тацяна яму і ў гэтым адмовіла. Уявіце-ж сабе, што павінна было адбыцца ў Асі, калі яе ўзялі да пана. Яна да гэтага часу не можа забыць тую хвіліну, калі на яе ўпершыню надзелі шоўкавую сукенку і пацалавалі яе ручку. Маці, пакуль была жывая, трымала яе вельмі строга; у бацькі яна карысталася поўнай свабодай. Ён быў яе настаўнікам; апрача яго, яна нікога не бачыла. Ён не песціў яе, гэта значыць, не няньчыўся з ёй; але ён любіў яе надта моцна і ніколі нічога ёй не забараняў: ён у душы лічыў сябе перад ёю вінаватым. Ася хутка зразумела, што яна галоўная асоба ў доме, яна ведала, што пан — яе бацька; але яна таксама хутка зразумела сваё фальшывае становішча; самалюбнасць у ёй развілася моцна, недаверлівасць таксама; дрэнныя прывычкі ўкараняліся, прастата знікла. Яна хацела (яна сама мне аднойчы прызналася ў гэтым) прымусіць цэлы свет забыцца аб яе паходжанні, яна і саромілася сваёй маці, і саромілася свайго сораму, і ганарылася ёю. Вы бачыце, што яна многае ведала і ведае, чаго-б не трэба было ведаць у яе годы... Але хіба яна вінавата? Маладыя сілы бушавалі ў ёй, кроў кіпела, а паблізу нівод-

най рукі, якая-б яе накіравала. Поўная незалежнасць ва ўсім! Ды хіба лёгка яе перанесці? Яна хацела быць не горш за іншых паненак; яна кінулася на кнігі. Што тут магло атрымацца добрага? Няправільна пачатае жыццё складвалася няправільна, але сэрца ў ёй не сапсавалася, розум уцалеў.

І вось я, дваццацігадовы хлапец, апынуўся з трынаццацігадовай дзяўчынкай на руках! У першыя дні пасля смерці бацькі, пры адным гуку майго голаса, яе трэсла ліхаманка, ласкі мае навявалі на яе смутак, і толькі патроху, спакваля, прывыкла, яна да мяне. Праўда, пасля, калі яна пераканалася, што я сапраўды прызнаю яе сястрой і палюбіў яе, як сястру, яна надта моцна да мяне прывыкла: у яе ні адно пачуццё не бывае напалову.

Я прывёз яе ў Пецербург. Як мне ні балюча было з ёю расстацца, — жыць з ёй разам я ніяк не мог; я змясціў яе ў адзін з лепшых пансіёнаў. Ася зразумела неабходнасць нашай разлукі; але пачала з таго, што захварэла і ледзь не памерла. Пасля яна прыцярпелася і выжыла ў пансіёне чатыры гады; але, наперакор маім чаканням, засталася амаль такой-жа, якой была раней. Начальніца пансіёна часта скардзілася мне на яе: «І пакараць яе нельга, — гаварыла яна мне! — і на ласку яна не паддаецца». Ася была надзвычай кемлівая, вучылася вельмі добра, лепш за ўсіх; але ніяк не хацела падыйсці пад агульны ўзровень, была ўпартай, глядзела ваўчком... Я не мог надта вінаваціць яе: у яе становішчы, ёй трэба было або прыслужлівай быць, або дзічыцца. З усіх сваіх сябровак яна пасябрывала толькі з адной, непрыгожай, загнанай і беднай дзяўчынай. Астатнія паненкі, з якімі яна выхоўвалася, большай часткай з добрых фамілій, не любілі яе, язвілі яе і калолі, як толькі маглі; Ася ім на волас не ўступала. Аднойчы, на ўроку закона божага, выкладчык загаварыў аб заганах. «Падлізванне і баязлівасць самыя вялікія заганы», — гучна сказала Ася. Адным словам, яна прадаўжала ісці сваёй дарогай; толькі манеры яе сталі лепшыя; хоць і ў гэтых адносінах яна, здаецца, не многага дасягнула.

Нарэшце, ёй мінула семнаццаць год; заставацца ёй далей у пансіёне было немагчыма. У мяне былі досыць вялікія цяжкасці. Раптам мне прышла ў галаву добрая думка: выйсці ў адстаўку, паехаць за граніцу на год або на два, і ўзяць з сабой Асю. Задумана — зроблена і вось мы з ёй на берагах Рэйна, дзе я стараюся займацца жывапісам,

а яна... сваволіць і дурыцца па-ранейшаму. Але цяпер я спадзяюся, што вы не станеце асуджаць яе вельмі строга; а яна хоць і прытвараецца, што ёй усёроўна,—думкай кожнага даражыць, вашай-жа ў асаблівасці.

І Гагін зноў усміхнуўся сваёй ціхай усмешкай. Я моцна сціснуў яму руку.

— Усё нічога, — загаварыў зноў Гагін: — але з ёю мне бяда. Порах яна сапраўдны. Да гэтага часу ёй ніхто не спадабаўся, але бяда, калі яна пакахае каго! Я іншы раз не ведаю, што з ёй і рабіць. Днямі яна вось што ўздумала: пачала раптам запэўняць мяне, што я да яе стаў халадней ранейшага, і што яна аднаго мяне кахае і век будзе аднаго мяне кахаць... І пры гэтым так расплакалася...

— Дык вось што... — прагаварыў было я, і прыкусіў язык.

— А скажыце вы мне, — запытаў я ў Гагіна: — справа між намі пайшла на адкрытую, — няўжо, на самай справе, ёй да гэтага часу ніхто не падабаўся? У Пецярбургу бачыла-ж яна маладых людзей?

— Яны-ж вось ёй і не падабаліся зусім. Не, Асі патрэбен герой, незвычайны чалавек — або жывапісны пастух у горных цяснінах. А зрэшты, я загаварыўся з вамі, затрымаў вас, — дадаў ён, устаючы.

— Паслухайце, — сказаў я: — пойдзем да вас, мне дадому не хочацца.

— А работа ваша?

Я нічога не адказваў, Гагін добрадушна ўсміхнуўся, і мы вярнуліся ў Л. Ubачыўшы знаёмы вінаграднік і белы домік на версе гары, я адчуў нейкую асалоду — іменна, асалоду на сэрцы: быццам мне цішком мёду туды налілі. Мне стала лёгка пасля расказу Гагіна.

IX

Ася сустрэла нас на самым парозе дома; я зноў чакаў смеху; але яна вышла да нас уся бледная, маўклівая, з апушчанымі вачыма.

— Вось ён зноў, — загаварыў Гагін: — і, заўваж, сам захацеў вярнуцца.

Ася запытальна паглядзела на мяне. Я ў сваю чаргу працягнуў ёй руку і на гэты раз моцна паціснуў яе халадныя пальчыкі. Мне стала вельмі шкада яе; цяпер я многае разумеў у ёй, што раней збівала мяне з толку: яе ўнутраная трывога, няўменне трымаць сябе, жаданне парывацца,—

усё мне стала ясна. Я зазірнуў у гэту душу: таемны гнёт душыў яе заўсёды, трывожна блыталася і білася неспрактыкаваная ганарлівасць, але ўся істота яе імкнулася да праўды. Я зразумеў, чаму гэта дзіўная дзяўчынка мяне прыцягвала; не адной толькі поўдзікай пяшчотнасцю, разлітай па ўсяму яе тонкаму целу, прыцягвала яна мяне: яе душа мне падабалася.

Гагін пачаў капацца ў сваіх малюнках; я прапанаваў Асі пагуляць са мной па вінаградніку. Яна адразу згадзілася, з вясёлай і амаль пакорлівай гатоўнасцю. Мы спусціліся да паловы гары і прыселі на шырокую пліту.

— І вам не сумна было без нас? — пачала Ася.

— А вам без мяне было сумна? — запытаўся я.

Ася зірнула на мяне збоку.

— Так, — адказвала яна. — Добра ў гарах? — прадаўжала яна адразу-ж: — яны высокія? Вышэй за воблакі? Раскажыце мне, што вы бачылі. Вы расказвалі брату, але я нічога не чула.

— Не трэба было вам выходзіць, — заўважыў я.

— Я выходзіла... таму што... Я цяпер вось не пайду, — дадала яна з даверлівай ласкай у голасе: — вы сёння былі сярдзіты.

— Я?

— Вы.

— Ды чаго, скажыце калі ласка...

— Не ведаю, але вы былі сярдзіты і пайшлі сярдзітым. Мне было вельмі сумна, што вы так пайшлі, і я так рада, што вы вярнуліся.

— І я рады, што вярнуўся, — сказаў я.

Ася павяла плячыма, як гэта часта робяць дзеці, калі ім добра.

— О, я ўмею адгадваць! — прадаўжала яна: — бывала, я па адным татавым кашлі з другога пакоя пазнавала, ці здаволены ён мною ці не.

Да таго дня Ася ні разу не гаварыла мне пра свайго бацьку. Мяне гэта здзівіла.

— Вы любілі свайго тату? — сказаў я, і раптам, к вялікаму майму смутку, адчуў, што чырванее.

Яна нічога не адказвала і пачырванела таксама. Мы абодва змоўклі. Удалечыні па Рэйну плыў і дыміўся парашод. Мы пачалі глядзець на яго.

— Што-ж вы не расказваеце? — прашаптала Ася.

— Чаго вы сёння рассмяяліся, як толькі ўбачылі мяне? —
запытаўся я.

— Сама не ведаю. Іншы раз мне хочацца плакаць, а я смяюся. Вы не павінны асуджаць мяне... за тое, што я раблю. Ах, дарэчы, што гэта за казка аб Ларэлей! Ды гэта-ж яе скала відаць? Кажуць, яна раней усіх тапіла, а як пакахала, сама кінулася ў ваду. Мне падабаецца гэта казка. Фрау Луізе мне розныя казкі расказвае. У Фрау Луізе ёсць чорны кот з жоўтымі вачыма...

Ася падняла галаву і страснула кудрамі.

— Ах, мне добра, — прагаварыла яна.

У гэты момант далацелі да нас адрывістыя, аднастайныя гукі. Сотні галасоў разам і з мернымі расстаноўкамі паўтаралі маліцвенны напеў: натоўп багамольцаў цягнуўся ўнізе па дарозе з крыжамі і пратэсамі...

— Вось пайсці-б з імі, — сказала Ася, прыслухоўваючыся да паступова слабеўшых галасоў.

— Хіба вы такая набожная?

— Пайсці куды-небудзь далёка, на малітву, на цяжкі геройскі ўчынак, — прадаўжала яна. — А то дні ідуць, жыццё пройдзе, а што мы зрабілі?

— Вы ганарлівая, — заўважыў я: — вы хочаце пражыць не дарэмна, след пасля сябе пакінуць...

— А хіба гэта немагчыма?

«Немагчыма», ледзь было не паўтарыў я... Але я зірнуў у яе светлыя вочы і толькі сказаў:

— Паспрабуйце.

— Скажыце, — загаварыла Ася, пасля невялікага маўчання, на працягу якога нейкія цені прабеглі ў яе па твары, які паспеў ужо збялець: — вам вельмі спадабалася тая дама... Вы памятаеце, брат піў за яе здароўе ў руінах, на другі дзень нашага знаёмства?

Я засмяяўся.

— Ваш брат жартavaў; мне ні адна дама не падабалася, прынамсі, цяпер ні адна не падабаецца.

— А што вам падабаецца ў жанчынах? — запыталася Ася, закінуўшы галаву з нявіннай цікаўнасцю.

— Якое дзіўнае пытанне! — усклікнуў я.

Ася крыху збянтэжылася.

— Я не павінна была задаваць вам такое пытанне, праўда? Прабачце мне, я прывыкла балбатаць усё, што мне ў галаву прыходзіць. Таму вось я і баюся гаварыць.

— Гаварыце, калі ласка, не бойцеся, — падхапіў я: —

я так рад, што вы, нарэшце, перастаеце дзічыцца. Ася апусціла вочы і засмялася ціім і лёгкім смехам; я не заўважаў у яе такога смеху.

— Ну, раскажвайце-ж, — прадаўжала яна, разгладжваючы полы сваёй сукенкі і ўкладаючы сабе іх на ногі, нібы яна ўсядалася на доўга:—раскажвайце, або прачытайце што небудзь, як, памятаеце вы нам чыталі з «Онегіна»...

Яна раптам задумалася...

„Где нынче крест и тень ветвей
Над бедной матерью моей!“

прагаварыла яна сціха.

— У Пушкіна не так, — заўважыў я.

— А я хацела-б быць Тацянай, — прадаўжала яна ўсё таксама задуменна. — Раскажвайце,—падхапіла яна жвава.

Але мне было не да сказаў. Я глядзеў на яе, усю аблітую ясным сонечным праменнем, усю супакоенную і ціхую. Усё радасна ззяла вакол нас, унізе, над намі — неба, зямля і воды; самае паветра, здавалася, было насычана бляскам.

— Паглядзіце, як прыгожа!—сказаў я, мімаволі сцішыўшы голас.

— Так, прыгожа!—таксама ціха адказвала яна, не гледзячы на мяне. — Калі-б мы з вамі былі птушкамі—як-бы мы ўзняліся, як-бы паляцелі... Так-бы і патанулі ў гэтым блакіце... Але мы не птушкі.

— А крылілі могуць у нас вырасці, — запырэчыў я.

— Як гэта?

— Пажывіце — будзеце ведаць. Ёсць пачуцці, якія ўздымаюць нас ад зямлі. Будзьце ўпэўнены—у вас будуць крылі.

— А ў вас былі?

— Як вам сказаць... здаецца, да гэтага часу я яшчэ не лятаў.

Ася зноў задумалася. Я крыху нахіліўся да яе.

— Умееце вы вальсіраваць?—запыталася яна раптам.

— Умею,—адказаў я, некалькі азадачаны.

— Дык пойдзем-жа, пойдзем... я папрашу брата сыграць нам вальс... Мы ўявім, што мы лятаем, што ў нас выраслі крылі.

Яна пабегла дадому. Я пабег услед за ёю — і, праз некаторы момант, мы кружыліся ў цесным пакоі, пад салодкія гукі Ланера. Ася вальсіравала цудоўна, з захапленнем. Штосьці мяккае, жаночае выступіла раптам у яе дзівоча стро-

гім абліччы. Доўга пасля рука мая адчувала дакрананне яе далікатнага стану, доўга чулася мне яе паскоранае, блізкае дыханне, доўга мярэшчыліся мне цёмныя, нерухомыя, амаль заплюшчаныя вочы на белым, але ажыўленым твары, рэзка абвеяным кудрамі.

X

Увесь гэты дзень прайшоў, як не трэба лепш. Мы весяліліся, як дзеці. Ася была надта мілая і простая. Гагін радаваўся, гледзячы на яе. Я пайшоў ад іх позна. Уз'ехаўшы на сярэдзінну Рэйна, я папрасіў перавозчыка пусціць лодку ўніз па цячэнню. Стары падняў вёслы—і царственая рака панесла нас. Гледзячы навакол, слухаючы, успамінаючы, я раптам адчуў таемную трывогу на сэрцы... падняў вочы да неба—але і ў небе не было спакою: усеянае зоркамі, яно ўсё варушылася, рухалася, дрыжэла; я схіліўся да ракі... але і там, і ў гэтай цёмнай, халоднай глыбіні таксама калыхаліся, дрыжэлі зоркі; трывожнае ажыўленне мне здавалася ўсюды—і трывога павялічвалася ў мне самім. Я абаперся на край лодкі... Шэпт ветру ў маіх вушах, ціхае бульканне вады за кармой мяне раздражнялі, і свежае дыханне хвалі не супакойвала мяне; салавей пачаў спяваць на беразе, і заразіў мяне салодкім ядам сваіх гукаў. Слёзы закіпалі ў мяне на вачах, але гэта не былі слёзы беспрадметнага захаплення. Што я адчуваў, было не тое смутнае, яшчэ нядаўна зазнанае адчуванне ўсеабдымных жаданняў, калі душа шырыцца, гучыць, калі ёй здаецца, што яна ўсё разумее і ўсё любіць... Не! у мне запалілася прага шчасця. Я яшчэ не асмельваўся назваць яго па імя,—але шчасця, шчасця да перасычэння—вось чаго хацеў я, вось аб чым пакутваў... А лодка ўсё плыла, і стары перавозчык сядзеў і драмаў, нахіліўшыся над вёсламі.

XI

Адпраўляючыся ў наступны дзень да Гагіных, я не пытаўся ў сябе, ці закаханы я ў Асю, але я многа думаў аб ёй; яе лёс мяне цікавіў, я радаваўся нечаканаму нашаму збліжэнню. Я адчуваў, што толькі з учарайшага дня я пазнаў яе; да гэтага часу яна адварочвалася ад мяне. І вось, калі яна раскрылася, нарэшце, перада мною, якім дзівосным святлом асвятліўся яе вобраз, які ён быў новы для мяне, якія таемныя чароўнасці сарамліва ў ім святліліся...

Бадзёры ішоў я па знаёмай дарозе, увесь час паглядаючы на здалёку бялеўшы домік; я не толькі аб будучым—я аб заўтрашнім дні не думаў; мне было вельмі добра.

Ася пачырванела, калі я зайшоў у пакой; я заўважыў, што яна зноў прыбралася, але выраз яе твару не адпавядаў яе ўбранню: ён быў сумны. А я прышоў такім вясёлым! Мне здалося нават, што яна, па свайму звычаю, сабралася бегчы, але зрабіла намаганне над сабою—і засталася. Гагін знаходзіўся ў тым асаблівым стане мастацкага жару і ярасці, які, у выглядзе прыпадку, нечакана авалодвае дылетантамі, калі яны ўявляць, што ім удалося, як яны кажучь, «злавіць прыроду за хвост». Ён стаяў, увесь ускудлачаны і выпэчканы фарбамі, перад нацягненым палатном і, шырока размахваючы па ім пэндзлем, амаль злосна кіўнуў мне галавой, адсунуўся, прыжмурыў вочы і зноў накінуўся на сваю карціну. Я не стаў перашкаджаць яму і падсеў да Асі. Павольна павярнуліся да мяне яе цёмныя вочы.

— Вы сёння не такая, як учора,—заўважыў я пасля дарэмных намаганняў выклікаць усмешку на яе губы.

— Не, не такая,—запырэчыла яна спакойным і глухім голасам.—Але гэта нічога. Я не добра спала, цэлую ноч думала.

— Аб чым?

— Ах, я шмат аб чым думала. Гэта ў мяне прывычка з дзяцінства: яшчэ з таго часу, калі я жыла з матуляй...

Яна з намаганнем прагаварыла гэта слова, і пасля яшчэ раз паўтарыла:

— Калі я жыла з матуляй... я думала, чаму гэта ніхто не можа ведаць, што з ім будзе; а іншы раз і бачыш бяду—ды выратавацца нельга; і чаму ніколі нельга сказаць усёй праўды?.. Пасля я думала, што я нічога не ведаю, што мне патрэбна вучыцца. Мяне перавыхаваць трэба, я вельмі пагана выхавана. Я не ўмею граць на фартэпіяно, не ўмею маляваць, я нават шую дрэнна. У мяне няма ніякіх здольнасцей, са мною, напэўна, вельмі нудна.

— Вы несправядлівы да сябе,—запырэчыў я.—Вы шмат читалі, вы адукаваны, і з вашым розумам...

— А я разумная?—запыталася яна з такой наіўнай цікаўнасцю, што я нехаця засмяяўся, але яна нават не ўсміхнулася.—Брат, я разумная?—запыталася яна ў Гагіна.

Ён нічога не адказваў ёй і прадаўжаў працаваць, безупынна мяняючы пэндзлі і высока падымаючы руку.

— Я сама не ведаю іншы раз, што ў мяне ў галаве,—

прадаўжала Ася з тым-жа задуменым выглядам.—Я іншы раз самой сябе баюся, далібог. Ах, я хацела-б... Ці праўда, што жанчынам не след чытаць многа?

— Многа не трэба, але...

— Скажыце мне, што я павінна чытаць? скажыце, што я павінна рабіць? Я ўсё буду рабіць, што вы мне скажаце,— дадала яна, з нявіннай даверлівасцю звярнуўшыся да мяне.

Я не адразу ёй адказаў.

— Вам-жа не будзе нудна са мною?

— Ды што вы,— пачаў я.

— Ну, дзякуй!—запырэчыла Ася:—а я думала, што вам нудна будзе.

І яе маленькая гарачая ручка моцна сціснула маю.

— Н. !—ускрыкнуў у гэты момант Гагін:—не цёмны гэты фон?

Я падышоў да яго. Ася ўстала і пайшла.

XII

Яна вярнулася праз гадзіну, спынілася ў дзверах і падазвала мяне рукою.

— Паслухайце, — сказала яна: — калі-б я памерла, вам было-б шкода мяне?

— Што ў вас за думкі сёння! — усклікнуў я.

— Я ўяўляю, што я хутка памру; мне іншы раз здаецца, што ўсё вакол мяне са мною развітваецца. Памерці лепш, чым так жыць... Ах! не глядзіце так на мяне; я, дапраўды, не прытвараюся. А то я вас зноў баяцца буду.

— Хіба вы мяне баяліся?

— Калі я такая дзіўная, я, дапраўды, не вінавата, — запырэчыла яна. — Бачыце, я ўжо і смяцца не магу...

Яна засталася сумнай і заклапочанай да самага вечара. Штосьці адбывалася ў ёй, чаго я не разумеў. Яе позірк часта спыняўся на мне; сэрца маё ціха сціскалася пад гэтым загадкавым позіркам. Яна здавалася спакойнай — а мне, гледзячы на яе, усё хацелася сказаць ёй, каб яна не хвалявалася. — Я любаваўся ёю, я знаходзіў чуліваю пяшчотнасць у яе пабляднеўшых рысах, у яе нерашучых запаволеных рухах — а ёй чамусьці здавалася, што ў мяне кепскі настрой.

— Паслухайце, — сказала яна мне незадоўга да развітання: — мяне мучыць думка, што вы мяне лічыце лёгкадумнай... Вы ў далейшым заўсёды верце таму, што я вам

гаварыць буду, толькі і вы будзьце са мною шчырым; а я вам заўсёды буду гаварыць праўду, даю вам чэснае слова... Гэта «чэснае слова» зноў прымусіла мяне засмяяцца.

— Ах, не смейцеся, — жвава прагаварыла яна: — а то я вам скажу сёння тое, што вы мне казалі ўчора: «чэго вы смяецеся?» — і памаўчаўшы крыху, яна дадала: — Памятаеце, вы ўчора гаварылі аб крыллях?.. Крылі ў мяне выраслі — ды ляцець няма куды.

— Ды што вы, — сказаў я: — перад вамі ўсе шляхі адкрыты.

Ася паглядзела мне проста і ўважліва ў вочы.

— Вы сёння дрэннай думкі аба мне, — сказала яна, нахмурыўшы бровы.

— Я? дрэннай думкі? аб вас!..

— Што гэта вы нібы ў вадзі апушчаныя, — перапыніў мяне Гагін! — хочаце, я як учора, сыграю вам вальс?

— Не, не — запярэчыла Ася і сціснула рукі: — сёння ні ў якім разе!

— Я цябе не прымушаю, супакойся...

— Ні ў якім разе, — паўтарыла яна, бляднеючы.

«Няўжо яна мяне кахае?» — думаў я, падыходзячы да Рэйна, які шпарка каціў свае цёмныя воды.

XIII

«Няўжо яна мяне кахае?» — пытаўся я ў сябе ў наступны дзень, толькі што прачнуўшыся. — Я не хацеў заглядваць у самога сябе. Я адчуваў, што яе вобраз, вобраз «дзяўчыны з вымушаным смехам», уцясніўся мне ў душу і што мне прыдзецца доўга яго насіць. — Я пайшоў у Л. і застаўся там цэлы дзень; але Асю бачыў толькі мелькам. Ёй нездаровілася: у яе балела галава. Яна сышла ўніз, на хвілінку, з павязаным ілбом, бледная, худзенькая, з амаль заплюшчанымі вачыма; слаба ўсміхнулася, сказала: — гэта пройдзе, гэта нічога; усё пройдзе, праўда? — і пайшла. — Мне стала нудна і неяк сумна-пуста; я, аднак, доўга не хацеў адыходзіць і вярнуўся позна, не ўбачыўшы яе больш.

Наступная раніца прайшла ў нейкім поўсне свядомасці. Я хацеў узяцца за работу — не мог; хацеў нічога не рабіць і не думаць... і гэта не ўдалося. Я блукаў па горадзе; вяртаўся дадому, выходзіў зноў.

— Гэта вы пан Н.? — пачуўся раптам ззаду ў мяне дзіцячы голас. Я азірнуўся: прада мною стаяў хлопчык.
— Гэта вам ад фрэйлен Annette, — дадаў ён, падаючы мне запіску.

Я разгарнуў яе — і пазнаў няправільны і таропкі почырк Асі. — «Я абавязкова павінна вас бачыць, — пісала мне яна: — прыходзьце сёння ў чатыры гадзіны да каменнай капліцы на дарозе каля руін. Я зрабіла сёння вялікую неасцярожнасць... Прыдзіце, будзьце ласкавы, вы аб усім даведаецеся... Скажыце пасланаму: так».

— Будзе адказ? — запытаўся ў мяне хлопчык.

— Скажы, што: прыду, — адказваў я. Хлопчык пабег.

XIV

Я прышоў да сябе ў пакой, сеў і задумаўся. Сэрца маё моцна білася. Некалькі разоў перачытаў я запіску Асі. Я паглядзеў на гадзіннік: і дванаццаці яшчэ не было.

Дзверы адчыніліся — увайшоў Гагін.

Твар яго быў хмуры. Ён схпіў мяне за руку і моцна паціснуў яе. Ён здаваўся вельмі ўсхваляваным.

— Што з вамі? — запытаўся я.

Гагін узяў крэсла і сеў насупраць мяне. — Чацвертага дня, — пачаў ён з вымушанай усмешкай і запінаючыся: — я здзівіў вас сваім расказам; сёння здзіўлю яшчэ больш — з другім я, напэўна, не асмеліўся-б... так проста... Але вы благародны чалавек, вы мне прыяцель, ці не праўда? — Паслухайце: мая сястра, Ася, у вас закахана.

Я ўвесь затросся і прыўзняўся...

— Ваша сястра, кажаце вы...

— Так, так, — перапыніў мяне Гагін: — Я вам гавару, яна вар'ятка і мяне з розуму звадзе. Але, на шчасце, яна не ўмее ілгачь — і давярае мне. — Ах, што за душа ў гэтай дзяўчынке... але яна сябе загубіць, абавязкова.

— Ды вы памыляецеся, — пачаў я.

— Не, не памыляюся. Учора, вы ведаеце, яна амаль увесь дзень праляжала, нічога не ела, між іншым, не скардзілася... Яна ніколі не скардзіцца. — Я не хваляваўся, хоць пад вечар у яе і паднялася тэмпература. Сёння, у дзве гадзіны ночы, мяне разбудзіла наша гаспадыня: ідзіце, кажа, да сваёй сястры: з ёю штосьці нядобра. — Я пабег да Асі і застаў яе нераздетую, у гарачцы, у слязах, галава ў яе гарэла, зубы ляскалі. «Што з табою? — запытаўся я: — ты

хворая?»—Яна кінулася мне на шыю і пачала ўпрашаць мяне вывезці адсюль яе як мага хутчэй, калі я хачу, каб яна засталася жыць... Я нічога не разумею, стараюся яе супакоіць... Плач яе ўзмацняецца... і раптам, скрозь гэты плач пачуў я... Ну, адным словам, я пачуў, што яна вас кахае.— Запэўняю вас, мы з вамі разважлівыя людзі, і ўявіць сабе не можам, як яна глыбока адчувае і з якой невераемай сілай выказваюцца ў ёй гэтыя пачуцці; гэта находзіць на яе таксама нечакана і таксама непазбежна, як навальніца.— Вы надта мілы чалавек,—прадаўжаў Гагін:—але чаму яна вас так пакахала—гэтага я, прызнацца, не разумею. Яна гаворыць, што прывязалася да вас з першага погляду. Вось гэтага яна і плакала днямі, калі запэўняла мяне, што апрача мяне нікога кахаць не хоча.—Яна думае, што вы ёю пагарджаеце, што вы, напэўна, ведаеце, хто яна; яна пыталася ў мяне, ці не раскажаў я вам яе гісторыю—я, вядома, сказаў, што не; але чуткасць яе — проста страшэнная. Яна хоча аднаго: выехаць, выехаць неадкладна.—Я прасядзеў з ёю да раніцы: яна ўзяла з мяне слова, што нас заўтраж тут не будзе—і тады толькі яна заснула.—Я падумаў, падумаў і рашыў—пагаварыць з вамі. Па-мойму, Ася правільна рашыла: самае лепшае—выехаць нам абодвум адсюль. І я сёння выехаў-бы з ёю, калі-б не прышла мне ў галаву думка, якая мяне спыніла. Магчыма... хто ведае?—вам сястра мая і падабаецца? Калі так, то навошта я яе буду вывозіць?

— Я вась і рашыў, адкінуўшы ўсякі сорам... Прытым-жа, я сам сёе-тое заўважыў... Я рашыў... даведацца ад вас...—Небарака Гагін збянтэжыўся.—Прабачце мне, калі ласка,—дадаў ён:—я не прывык да такой калатні.

Я ўзяў яго за руку.

— Вы хочаце ведаць,—сказаў я цвёрдым голасам:—ці падабаецца мне ваша сястра?—Так, яна мне падабаецца...

Гагін зірнуў на мяне.—Але,—прагаварыў ён, запінаючыся:—вы-ж з ёй не ажэніцеся?

— Як, вы хочаце, каб я адказваў на такое пытанне? Падумаіце самі, ці магу я цяпер...

— Ведаю, ведаю,—перапыніў мяне Гагін,—я не маю ніякага права патрабаваць ад вас адказу, і пытанне маё—надзвычайная непрыстойнасць... Але што рабіць? З агнём жартаваць нельга. Вы не ведаеце Асю; яна можа захварэць, уцячы, спатканне вам назначыць... Другая ўмела-б усё захаваць і пачакаць—але не яна. З ёю гэта ўпершыню,—вось

што б'яда! Калі-б вы бачылі, як яна сёння плакала ля маіх ног, вы-б зразумелі маю баязь.

Я задумаўся. Словы Гагіна: «спатканне вам назначаць» калынулі мяне ў сэрца. Мне здалося ганебным не адказваць шчырасцю на яго чэсную шчырасць.

— Так,—сказаў я нарэшце:—ваша праўда. Гадзіну таму назад, я атрымаў ад вашай сястры запіску. Вось яна.

Гагін узяў запіску, хутка прачытаў яе і апусціў рукі на калені. Выраз здзіўлення на яго твары быў вельмі забаўны, але мне было не да смеху.

— Вы, паўтараю, благародны чалавек,—сказаў ён:—але што-ж цяпер рабіць? Як? яна сама хоча паехаць, і піша да вас, і дакарае сябе ў неасцярожнасці... і калі гэта яна паспела напісаць? Чаго-ж яна хоча ад вас?

Я супакоіў яго, і мы пачалі размаўляць спакойна, па меры магчымасці, аб тым што нам патрэбна было прадпрыняць.

Вось на чым мы спыніліся, нарэшце: каб унікнуць бяды, я павінен быў ісці на спатканне і сумленна пагаварыць аб усім з Асяй: Гагін абавязаўся сядзець дома і не паказваць віду, што яму вядома яе запіска, а вечарам мы дамовіліся спаткацца зноў.

— Я цвёрда спадзяюся на вас,—сказаў Гагін і сціснуў мне руку:—пашкадуйце і яе, і мяне. А выязджаем мы, усё-такі, заўтра, дадаў ён, устаючы:—таму што вы Асю замуж не возьмеце.

— Дайце мне тэрміну да вечара,—запырэчыў я.

— Калі ласка, але вы замуж яе не возьмеце.

Ён пайшоў, а я кінуўся на канапу і заплюшчыў вочы. Галава ў мяне ходырам хадзіла: вельмі многа ўражанняў у яе нахлынула адразу. Я быў незадаволены адкрытасцю Гагіна, я быў незадаволены Асяй, яе каханне мяне і радавала, і бянтэжыла. Я не мог зразумець, што прымусіла яе расказаць усё брату: неўнікнёнасць хуткага, амаль імгненнага рашэння мучыла мяне...

«Жаніцца з семнаццацігадовай дзяўчынкай, з яе нормавам, як гэта можна!» — сказаў я, устаючы.

XV

Ва ўмоўленую гадзіну пераправіўся я цераз Рэйн, і першая асоба, якая сустрэла мяне на супроцьлеглым беразе, быў той самы хлопчык, які прыходзіў да мяне раніцой. Ён, як відаць, чакаў мяне.

— Ад фрэйлен Annette, — сказаў ён шэптам і падаў мне другую запіску.

Ася паведамляла мне аб перамене месца нашага спаткання. Я павінен быў прыйсці праз паўтары гадзіны не да капліцы, а ў дом Фрау Луізе, пастукаць унізе і зайсці на трэці паверх.

— Зноў: так?—запытаўся ў мяне хлопчык.

— Так,—паўтарыў я і пайшоў па беразе Рэйна. Вярнуцца дадому не было калі, я не хацеў блукаць па вуліцах. За гарадскоў сцяной быў маленькі сад з навесам для кегляў і сталамі для аматараў піва. Я ўвайшоў туды. Некалькі ўжо стараватых немцаў гулялі ў кеглі, са стукам каціліся драўляныя шары, зрэдку чуліся пахвальныя воклічы. Прыгожанькая служанка з заплаканымі вачыма прынесла мне куфель піва; я зірнуў ёй у твар. Яна хутка адварнулася і адышла.

— Так, так,—прагаварыў тоўсты і чырвонашчокі грамадзянін, які тут сядзеў:—Ганхен наша сёння надта засмучана:—жаніх яе пайшоў у салдаты.—Я паглядзеў на яе: яна прытулілася ў куток і падперла рукою шчаку, слёзы капалі адна за другой па яе пальцах. Хтосьці папрасіў піва, яна прынесла яму куфель і зноў вярнулася на сваё месца. Яе гора падзейнічала на мяне, я пачаў думаць аб чакаўшым мяне спатканні, але мае думы былі клапатлівыя, невясёлыя думы. Не з лёгкім сэрцам ішоў я на гэта спатканне; не аддавацца радасцям узаемнага кахання прадстаяла мне: мне прадстаяла стрымаць дадзенае слова, выканаць цяжкі абавязак. «З ёў жартаваць нельга»—гэтыя словы Гагіна, як стрэлы, упіліся ў маю душу. А яшчэ чатыры дні таму назад у гэтай лодцы, якую неслі хвалі, ці не мучыўся я ад прагнасці шчасця? Яно стала магчымым—і я хістаўся, я адштурхваў, я павінен быў адштурхнуць яго ад сябе... Яго раптоўнасць мяне бянтэжыла. Сама Ася, з яе гарачай галавой, з яе мінулым, з яе выхаваннем, гэта прывабная, але нейкая дзіўная істота—прызнаюся, яна мяне палохала. Доўга змагаліся ва мне пачуцці. Назначаны тэрмін набліжаўся.—«Я не магу з ёй ажаніцца»,—рашыў я нарэшце:—«яна і ведаць не будзе, што і я пакахаў яе».

Я ўстаў—і, паклаўшы галер у руку беднай Ганхен (яна нават не падзякавала мне), накіраваўся да дома Фрау Луізе. Вячэрнія цені ўжо разліваліся ў паветры, і вузкая паласа неба, над цёмнай вуліцай, чырванела водблескам зары. Я

памаленьку стукнуў у дзверы; яны адразу-ж адчыніліся. Я пераступіў парог і апынуўся ў цемні.

— Сюды,—пачуўся голас старой.—Вас чакаюць.

Я ступіў разы са два навобмацак, чыясьці кастлявая рука ўзяла маю руку.

— Гэта вы, Фрау Луізе?—запытаўся я.

— Я,—адказваў мне той-жа голас:—я, мой цудоўны малады чалавек.—Старая павяла мяне зноў наверх, па крутой лесніцы, і спынілася на пляцоўцы трэцяга паверха, пры слабым святле, якое падала з маленькага акенца, я ўбачыў маршчыністы твар удавы бургамістра. Да прыкрасці хітрая ўсмешка расцягвала яе ўпалыя губы, жмурыла цьмяныя вочы. Яна паказала мне на маленькія дзверы. Сударгавым рухам рукі адчыніў я іх і захлопнуў за сабою.

XVI

У невялікім пакойчыку, куды я ўвайшоў, было досыць цёмна, і я не адразу ўбачыў Асю. Захутаная ў доўгі шаль, яна сядзела на крэсле, каля акна адварнуўшы і амаль схваўшы галаву, як напалоханая птушка. Яна дыхала часта і ўся дрыжэла. Мне стала страшэнна шкада яе. Я падышоў да яе. Яна яшчэ больш адварнула галаву.

— Анна Нікалаеўна, — сказаў я.

Яна раптам уся выпрасталася, хацела зірнуць на мяне— і не магла. Я схпіў яе руку, яна была халодная і ляжала як мёртвая на маёй далоні.

— Я хацела... — пачала Ася, стараючыся ўсміхнуцца, але яе бледныя губы не слухаліся яе,—я хацела ... Не, не магу, —прагаварыла яна і змоўкла. Сапраўды, голас яе перапыняўся на кожным слове.

Я сеў каля яе.

— Анна Нікалаеўна, — паўтарыў я, і таксама не мог нічога дадаць.

Наступіла маўчанне. Я прадаўжаў трымаць яе руку і глядзеў на яе. Яна, па-ранейшаму, уся сціскалася, цяжка дыхала і па маленьку кусала ніжнюю губу, каб не заплакаць, каб стрымаць накіпаўшыя слёзы... Я глядзеў на яе: было штосьці чароўна-бездапаможнае ў яе нясмелай нерухомаści, нібы яна ад стомленасці ледзь дабралася да крэсла і так і кінулася на яго. Сэрца ў мяне растаяла.

— Ася, — сказаў я ледзь чутна...

Яна павольна ўзняла на мяне свае вочы... О, позірк жанчыны, якая пакахала, — хто цябе апіша? Яны ўпрашалі, гэтыя вочы, яны давяраліся, пыталі, аддаваліся... Я не мог працівіцца іх чароўнасці. Тонкі агонь прабег па мне пякучымі іголкамі; я нагнуўся і прытуліўся да яе рукі...

Пачуўся трэпетны гук, падобна да перарывістага ўздыху, адчуў на сваіх валасах дакрананне слабай, як ліст дрыжачай рукі. Я падняў галаву і ўбачыў яе твар. Як ён раптам змяніўся. Выраз страху знік з яго, позірк пайшоў кудысьці далёка і цягнуў мяне за сабою, губы злёгка раскрыліся, лоб пабляднеў як мрамур, і кудры адсунуліся назад, як быццам вецер іх адкінуў. Я забыўся аб усім, я пацягнуў яе да сябе — пакорліва слухалася яе рука, усё яе цела пацягнулася ўслед за рукою, шаль пакаціўся з плячэй і галава яе ціха лягла на мае грудзі, лягла пад мае загарэўшыяся губы...

— Ваша... — прашаптала яна ледзь чутна.

Ужо рукі мае слізгалі вакол яе стану... Але раптам успамін аб Гагіне, як маланка, мяне асвятліў.—Што мы робім!—усклікнуў я і сударгава адсунуўся назад... — Ваш брат... ён-жа ўсё ведае... Ён ведае, што я бачуся з вамі.

Ася апусцілася на крэсла.

— Так, — прадаўжаў я, устаючы і адыходзячы ў другі куток пакоя.—Ваш брат усё ведае... Я павінен быў яму ўсё сказаць...

— Павінны? — прагаварыла яна няясна. Яна, як відаць, не магла яшчэ апамятацца і дрэнна мяне разумела.

— Так, так, — паўтарыў я з нейкай злосцю:—і ў гэтым вы адны вінаваты, вы адны. — Навошта вы самі выдалі вашу тайну? Хто прымушаў вас усё выказаць вашаму брату? Ён сёння быў сам у мяне і перадаў мне вашу размову з ім. — Я стараўся не глядзець на Асю і хадзіў вялікімі крокамі па пакоі. — Цяпер усё прапала, усё, усё.

Ася ўстала было з крэсла.

— Застаньцеся, — усклікнуў я:—застаньцеся, прашу вас. Вы маеце справу з сумленным чалавекам—так, з сумленным чалавекам.—Але-ж скажыце, што ўсхвалявала вас? Хіба вы заўважылі ў мяне якую перамену? А я не мог таіцца перад вашым братам, калі ён сёння прышоў да мяне.

«Што я такое гавару?»—думаў я сам сабе, і думка, што я распусны ашуканец, што Гагін ведае аб нашым спатканні, што ўсё перакручана, выяўлена, — так і звінела ў маёй галаве.

— Я не звала брата, — пачуўся спалоханы шэпт Асі: — ён сам прышоў.

— Паглядзіце, што вы нарабілі, — прадаўжаў я: — Цяпер вы хочаце выехаць...

— Так, я павінна выехаць, — таксама ціха прагаварыла яна: — я і папрасіла вас сюды толькі дзеля таго, каб развітацца з вамі.

— І вы думаеце, — сказаў я: — мне будзе лёгка з вамі расстацца?

— Але навошта-ж вы сказалі брату? — са здзіўленнем паўтарыла Ася.

— Я вам кажу — інакш я не мог. Калі-б вы самі не выдалі сябе.

— Я замкнулася ў сваім пакоі, — запярэчыла яна простадушна: — я не ведала, што ў маёй гаспадыні быў другі ключ...

Гэта нявінная просьба прабачэння ў яе вуснах у такую хвіліну — мяне тады ледзь не разлавала... а цяпер я без расчунлення не магу аб ёй успомніць. Беднае, сумленнае, шчырае дзіця!

— І вось, цяпер усё скончана! — пачаў я зноў: — усё. Цяпер нам трэба расстацца. — Я ўпотаікі зірнуў на Асю... твар яе хутка чырванее. Ёй, я гэта адчуваў, і сорамна рабілася, і страшна. Я сам хадзіў і гаварыў як у ліхарадцы. — Вы не далі развіцца пачуццю, якое пачынала спець, вы самі разарвалі нашу сувязь, вы не мелі да мяне давер'я, вы ўсумніліся ў маёй шчырасці...

Пакуль я гаварыў, Ася усё больш і больш нахілялася наперад — і раптам пала на калені, схіліла галаву на рукі і заплакала. Я падбег да яе, спрабаваў падняць яе, але яна мне не давалася. Я не пераношу жаночых слёз: убачыўшы іх, я адразу-ж бянтэжуся.

— Анна Нікалаеўна, Ася, — цвярдзіў я: — будзьце ласкавы, упрашаю вас, перастаць... — Я зноў узяў яе за руку...

Але, на вялікае маё здзіўленне, яна раптам усхапілася, з быстрыней маланкі кінулася да дзвярэй і знікла...

Калі праз некалькі хвілін пасля гэтага ў пакой увайшла фрау Луізе — я ўсё яшчэ стаяў на самай сярэдзіне яго, нібы громам прыбіты. Я не разумеў, як магло гэта спатканне так хутка, так недарэчна скончыцца — скончыцца, калі я і сотаі долі не сказаў таго, што хацеў, што павінен быў сказаць, калі я яшчэ сам не ведаў, чым яно магло скончыцца.

— Фрэйлен пайшла? — запыталася ў мяне фрау Луізе, прыўзняўшы свае жоўтыя бровы да самай накладкі.
Я паглядзеў на яе як дурань — і вышаў з пакоя.

XVII

Я выбраўся з горада і пусціўся проста ў поле. Смута, шалёны смута мяне грыз... Я асыпаў сябе дакорамі. Як я мог не зразумець прычыну, прымусіўшую Асю перамяніць месца нашага спаткання, як не аданіць, чаго ёй каштавала прыйсці да гэтай старой, як я не ўтрымаў яе! Калі мы былі адны з ёй, у тым глухім, ледзь асветленым пакоіку, у мяне хапіла сілы, хапіла духу — адштурхнуць яе ад сябе, нават дакараць яе... А цяпер яе вообраз мяне праследаваў, я прасіў у яе прабачэння; успаміны аб гэтым бледным твары, аб гэтых вільготных і палахлівых вачах, аб распушчаных валасах на нахіленай шыі, аб лёгкім дакрананні яе галавы да маіх грудзей — пяклі мяне. «Ваша»... чуўся мне яе шэпт. «Я зрабіў, як мне падказвала сумленне» — запэўняў я сябе... Няпраўда! Хіба я сапраўды хацеў такой развязкі? Хіба я магу з ёй расстацца? Хіба я магу яе страціць? «Вар'ят! вар'ят!» — паўтараў я са злосцю...

А між тым, надыходзіла ноч. Шырокімі крокамі накіраваўся я да дома, дзе жыла Ася.

XVIII

Гагін вышаў да мяне насустрач.

— Бачылі вы сястру? — закрычаў ён мне яшчэ здалёку.

— Хіба яе няма дома? — запытаўся я.

— Няма.

— Яна не вярталася?

— Не. Я, даруйце, — прадаўжаў Гагін, — не мог выцерпець: наперакор нашаму ўгавору, хадзіў да капліцы; там яе не было; значыцца, яна не прыходзіла?

— Яна не была ля капліцы.

— І вы яе не бачылі?

Я павінен быў прызнацца, што я яе бачыў.

— Дзе?

— У Фрау Луізе. — Я расстаўся з ёю гадзіну таму назад, — дадаў я: — я быў упэўнены, што яна дадому вярнулася.

— Пачакаем, — сказаў Гагін.

Мы ўвайшлі ў дом і селі адзін каля другога. Мы маўчалі. Нам вельмі непрыемна было абодвум. Мы ўвесь час аглядаліся, паглядвалі на дзверы, прыслухоўваліся. Нарэшце, Гагін устаў.

— Ды гэта-ж нікуды не вярта! — усклікнуў ён: — у мяне сэрца не на месцы. Яна мяне заморыць, дапраўды... пойдзем шукаць яе.

Мы вышлі. На дварэ ўжо зусім сцямнела.

— Аб чым-жа вы з ёю гаварылі? — запытаўся ў мяне Гагін, насоўваючы капялюш на вочы.

— Я бачыўся з ёю ўсяго пяць хвілін, — адказаў я: — я гаварыў з ёю, як было дамоўлена.

— А ведаеце што? — сказаў ён: — лепш нам разыйсціся; так мы хутчэй на яе наткнуцца можам. — Ва ўсякім разе прыходзьце сюды праз гадзіну.

XIX

Я хутка спусціўся з вінаградніка і кінуўся ў горад. Шпарка абыйшоў усе вуліцы, зазірнуў усюды, нават у вокны Фрау Луізе, вярнуўся да Рэйна і пабег па беразе... Зрэдку трапляліся мне жаночыя фігуры; але Асі нідзе не было відаць. Ужо не смутак мяне грыз, — таемны страх мучыў мяне, і не адзін страх я адчуваў... не, я адчуваў раскаянне, шкадаванне самае пякучае, каханне — так! самае пяшчотнае каханне. Я ламаў рукі, я клікаў Асю сярод надыходзячай начной цемры, перш спішка, затым усё мацней, і мацней, я паўтараў сто разоў, што я яе кахаю, я кляўся ніколі з ёй не расставацца; я аддаў-бы ўсё на свеце, каб зноў трымаць яе халодную руку, зноў чуць яе ціхі голас, зноў бачыць яе перад сабой... Яна была так блізка, яна прышла да мяне з усёй рашучасцю, у поўнай нявіннасці сэрца і пачуццяў, яна прынесла мне сваю некранутую маладосць... і я не прыціснуў яе да сваіх грудзей, я пазбавіў сябе шчасця ўбачыць, як яе мілы твар заціў-бы радасцю і цішынёй захаплення... Гэта думка мяне з розуму зводзіла.

«Куды магла яна пайсці, што яна з сабою зрабіла?» усклікаў я ў смутку бяссільнай распачы. Штосьці белае прамільгнула раптам на самым беразе ракі. — Я ведаў гэта месца; там, над магілай чалавека, які ўтапіўся год семдзесят таму назад, стаяў да паловы ўросшы ў зямлю каменны крыж са старадаўнім надпісам. — Сэрца замерла маё... Я

падбег да крыжа: белая фігура знікла. Я крыкнуў: «Ася!» Дзікі голас спалохаў мяне самога, — але ніхто не адазваўся. Я рашыў пайсці даведацца, ці не знайшоў яе Гагін.

XX

Хутка ўзбіраючыся па сцежцы вінаградніка, я ўбачыў святло ў пакоі Асі... Гэта мяне крыху супакоіла.

Я падышоў да дома; дзверы ўнізе былі замкнуты; я пастукаў. Неасветленае акно ў ніжнім паверсе ціхенька адчынілася, і паказалася галава Гагіна.

— Знайшлі? — запытаўся я ў яго.

— Яна вярнулася, — адказаў ён мне шэптам: — яна ў сваім пакоі і распранаецца. Усё ў парадку.

— Дзякуй богу! — усклікнуў я з невыказным парывам радасці: — дзякуй богу! цяпер усё добра. Але вы ведаеце, мы павінны яшчэ перагаварыць.

— Другім разам, — запырачыў ён, ціха пацягнуўшы да сябе раму: — другім разам, а цяпер бывайце.

— Да заўтра, — прагаварыў я: — заўтра ўсё будзе вырашана.

— Бывайце, — паўтарыў Гагін. Акно зачынілася.

Я ледзь было не пастукаў у акно. Я хацеў тады-ж сказаць Гагіну, што я прашу рукі яго сястры. Але такое сватанне ў такі час... «Да заўтра, — падумаў я: — заўтра я буду шчаслівы...»

Заўтра я буду шчаслівы! У шчасця няма заўтрашняга дня, у яго няма і ўчарайшага; яно не памятае мінуўшага, не думае аб будучым; у яго ёсць сучаснае, — і то не дзень, а адзін міг.

Я не памятаю, як я дайшоў да 3. Не ногі мяне неслі, не лодка мяне везла: мяне ўздымалі нейкія шырокія, дужыя крыллі. Я прайшоў міма куста, дзе спяваў салавей; я спыніўся і доўга слухаў: мне здавалася, што ён спяваў маё каханне і маё шчасце.

XXI

Калі, на другі дзень раніцай, я стаў падыходзіць да знаёмага доміка, мяне здзівіла адна акалічнасць: усе вокны ў ім былі расчынены, і дзверы таксама былі адчынены; нейкія паперкі валяліся перад парогам; служанка з мятлой паказалася за дзвярыма.

Я падышоў да яе...

— Выехалі! — сказала яна, перш чым я паспеў запытацца: ці дома Гагін?

— Выехалі?.. — паўтарыў я... — Як выехалі? Куды?

— Выехалі сёння раніцой, у шэсць гадзін, і не казалі куды. Пачакайце, ды вы-ж здаецца, пан Н.?

— Я пан Н.

Вам ёсць пісьмо ў гаспадыні.—Служанка пайшла наверх і вярнулася з пісьмом. — Вось, калі ласка.

— Ды не можа быць... Як-жа гэта так?.. — пачаў было я. Служанка тупа паглядзела на мяне і пачала месці.

Я разгарнуў пісьмо. Да мяне пісаў Гагін; ад Асі не было ніводнага радка. Ён пачаў з таго, што прасіў не зважаць на яго за раптоўны ад'езд; ён быў упэўнен, што, па разважліваму меркаванню, я ўхваляю яго рашэнне. Ён не знаходзіў іншага выхаду са становішча, якое магло зрабіцца цяжкім і небяспечным. — «Учора вечарам, — пісаў ён: — пакуль мы абодва моўчкі чакалі Асю, я пераканаўся канчаткова ў неабходнасці разлукі. Ёсць забабоны, якія я паважаю; я разумею, што вам нельга жаніцца на Асі. Яна мне ўсё сказала; для яе спакою я павінен быў уступіць яе паўторным, узмоцненым просьбам». — У канцы пісьма ён выказаў шкадаванне аб тым, што наша знаёмства так хутка спынілася, жадаў мне шчасця, па-сяброўску паціскаў мне руку і ўпрашаў мяне не старацца іх шукаць.

«Якія забабоны? — закрычаў я, як быццам ён мог мяне чуць: — што за глупства! Хто даў права ўкрасці яе ў мяне»... Я схопіў сябе за галаву...

Служанка пачала моцна клікаць гаспадыню: яе спалох прымусіў мяне апамятацца. Адна думка ў мне загарэлася: знайсі іх, знайсі, чаго-б гэта ні каштавала. Прыняць гэты ўдар, прымірыцца з такой развязкай было немагчыма. Я даведаўся ад гаспадыні, што яны ў шэсць гадзін раніцы селі на параход і паплылі ўніз па Рэйну. Я пайшоў у кантору: там мне казалі, што яны ўзялі білеты да Кельна. Я пайшоў дадому з тым, каб адразу-ж спакавацца і паехаць услед за імі. Мне давялося іспі міма дома Фрав Луізе... Раптам я чую: мяне хтосьці кліча. Я падняў галаву і ўбачыў у акне таго самага пакоя, дзе я напярэдадні бачыўся з Асяй, удаву бургомістра. Яна ўсміхалася сваёй праціўнай усмешкай і клікала мяне. Я адварнуўся і прайшоў было міма; але яна мне крыкнула ўслед, што ў яе ёсць штосьці для мяне. Гэтыя словы мяне

спынілі, і я ўвайшоў у яе дом. Як перадаць мае пачуцці, калі я ўбачыў зноў гэты пакойчык...

— Па-настаяшчаму, — пачала старая, паказваючы мне маленькую запіску: — я павінна была даць вам гэта толькі ў выпадку, калі-б вы зайшлі да мяне самі, але вы такі чудоўны малады чалавек. Вазьміце.

Я ўзяў запіску.

На маленькім кавалачку паперы стаялі наступныя словы, паспешліва напісаныя алоўкам:

«Бывайце, мы не ўбачымся больш. Не з гордасці я выязджаю — не, мне нельга інакш. Учора, калі я плакала перад вамі, калі-б вы мне сказалі адно слова, адно толькі слова—я засталася-б. Вы яго не сказалі. Мабыць, так лепш... Бывайце назаўсёды!»

Адно слова... О, я вар'ят! Гэта слова... я праз слёзы паўтараў яго ўчора, я пускаў яго на вецер, я паўтараў яго сярод пустых палёў... але я не сказаў яго ёй, я не сказаў ёй, што я кахаю яе... Ды я не мог і сказаць тады гэтае слова. Калі я сустрэўся з ёю ў тым ракавым пакоі, у мяне яшчэ не было яснага ўсведамлення майго кахання; яно не прачнулася нават тады, калі я сядзеў з яе братам у бяссэнсным і цяжкім маўчанні... яно ўспыхнула з нястрымнай сілай толькі праз некалькі імгненняў пасля, калі, спалоханы магчымасцю няшчасця, я пачаў шукаць і клікаць яе... але ўжо тады было позна. «Ды гэта немагчыма!» скажуць мне; не ведаю, ці магчыма гэта—ведаю, што гэта праўда. Ася не паехала-б, калі-б у ёй быў хоць ценёк какецтва, і калі-б яе становішча не было фальшывым. Яна не магла выцерпець таго, што ўсякая іншая выцерпела-б: я гэтага не зразумеў. Нядобры мой геній спыніў прызнанне на вуснах маіх пры апошнім спатканні з Гагіным перад пацямнеўшым акном, і апошняя ніць, за якую я яшчэ мог ухапіцца — выслізнула з маіх рук.

У той-жа дзень вярнуўся я з запакаваным чамаданам у горад Л. і паплыў у Кёльн. Памятаю, параход ужо адчальваў, і я ў думках развітаўся з гэтымі вуліцамі, з усімі гэтымі месцамі, якія я ўжо ніколі не павінен быў забыць, — я ўбачыў Ганхен. Яна сядзела каля берага на лаўцы. Твар яе быў бледны, але не смутны; малады, прыгожы хлапец стаяў з ёй побач і, смеючыся, расказваў ёй штосьці; а на другім баку Рэйна маленькая мая мадонна ўсё таксама сумна выглядала з цёмнай зеленай старога ясеня.

У Кельне я нападў на след Гагіных; я даведаўся, што яны пехалі ў Лондан, я пусціўся ўслед за імі; але ў Лондане ўсе мае пошукі засталіся дарэмнымі. Я доўга не хапёў прымірыцца, доўга ўпарціўся, але я павінен быў адмовіцца, нарэшце, ад надзеі знайсці іх.

І я не ўбачыў іх больш — я не ўбачыў Асі. Цёмныя чуткі даходзілі да мяне аб ім, але яна назаўсёды для мяне знікла. Я нават не ведаю, ці жыва яна. Адночы, праз некалькі год пасля, я мімаходзь убачыў за граніцай, у вагоне чыгункі, жанчыну, твар якой выразна напаміну мне незабыўныя рысы... але я, відавочна, быў ашуканы выпадковым падабенствам. Ася засталася ў маёй памяці той самай дзяўчынкай, якою я ведаў яе ў лепшую пару свайго жыцця, якой я яе бачыў у апошні раз, нахіленай на спінку нізкага драўлянага крэсла.

Між іншым, я павінен прызнацца, што я не надта доўга сумавалі па ёй: я нават рашыў, што лёс нядрэнна распарадзіўся, не злучыўшы мяне з Асяй; я ўцяшаўся думкай, што я, напэўна, не быў-бы шчаслівы з такой жонкай. Я быў тады малады — і будучае, гэта кароткае, хуткае будучае, здавалася мне вяземным. Хіба не можа паўтарыцца тое, што было, думаў я, і яшчэ лепш, яшчэ прыгажэй? Я ведаў іншых жанчын — але пачуццё, абуджанае ва мне Асяй, тое пякучае, пяшчотнае, глыбокае пачуццё, ужо не паўтарылася. Не! ні адны вочы не замянілі мне тых, калісьці з любоўю накіраваных на мяне вачэй, ні на чыё сэрца, прыпаўшае да моіх грудзей, не адказвала маё сэрца такім радасным і салодкім заміраннем. Асуджаны на адзіноцтва бессямейнага бабыля, дажываю я нудныя гады; але я захоўваю, як святыню, яе запісачкі і высахшую кветку герані, тую самую кветку, якую яна некалі кінула мне з акна. Яна да гэтага часу крыху яшчэ пахне, а рука, што мне яе дала, тая рука, якую мне толькі раз давялося прыціснуць да губ сваіх, магчыма, даўно ўжо тлее ў магіле... І я сам — што сталася са мною? Што засталася ад мяне, ад тых шчаслівых і трывожных дзён, ад тых крылатых надзей і імкненняў? Так лёгкае выпарэнне нікчэмнай траўкі перажывае ўсе радасці і ўсе гаротнасці чалавека — перажывае самога чалавека.

1857 г.

ПЕРШАЕ КАХАННЕ

(Прывечана П. В. АННЕНКАВУ)

...Госці даўно раз'ехаліся. Гадзіннік прабіў палову першай. У пакоі засталіся толькі гаспадар, ды Сяргей Нікалаевіч, ды Владзімір Пятровіч.

Гаспадар пазваніў і загадаў прыбраць рэшткі вячэры.

— Такім чынам, гэта справа вырашана,—сказаў ён, глыбей садзячыся ў крэсла і закурыўшы сігару:—кожны з нас абавязан расказаць гісторыю свайго першага каханьня. Ваша чарга, Сяргей Нікалаевіч.

Сяргей Нікалаевіч, кругленькі чалавек з пухленькім белакурым тварам, паглядзеў перш на гаспадара, затым узняў вочы да столі.—У мяне не было першага каханьня,—сказаў ён нарэшце:—я проста пачаў з другога.

— Якім-жа гэта чынам?

— Вельмі проста. — Мне было восемнаццаць год, калі я ўпершыню пачаў цягацца за адной вельмі міленькай паненкай; але я гуляў з ёю так, як быццам справа гэта была для мяне не новай—вось так—як я гуляў пасля з іншымі.—Уласна кажучы, у першы—і апошні раз я закахаўся, гадоў шасці, у сваю няню; але гэта надта даўно—падрабязнасці нашых адносін згладзіліся з маёй памяці, ды калі-б я іх і памятаў, каго гэта можа цікавіць?

— Дык што-ж рабіць?—пачаў гаспадар.—У маім першым каханні таксама мала цікавага: я нікога не кахаў да знаёмства з Аннай Іванаўнай, маёй цяперашняй жонкай—і ўсё ў нас ішло як па маслу: бацькі нас сасваталі, мы вельмі хутка пакахалі адзін другога — і пажаніліся, не марудзячы. Мая казка двума словамі апавядаецца.—Я, панове, прызнаюся, уздымаючы пытанне пра першае каханне—спадзяваўся на вас, не скажу старых—але і не маладых халасцякоў; хіба вы нас чым-небудзь пацешыце, Владзімір Пятровіч?

— Маё першае каханне належыць, сапраўды, да ліку не зусім звычайных, — адказаў, з невялікай замінкай, Владзімір Пятровіч, чалавек гадоў сарака, чорнавалосы, з сівізнай.

— А! — прагаварылі гаспадар і Сяргей Нікалаевіч у адзін голас.—Тым лепш...—Расказвайце.

— Калі ласка... хаця не: расказваць я не буду: я не майстар расказваць; атрымліваецца суха і коратка, або падрабязна і фальшыва. А калі дазволіце, я запішу ўсё, што ўспомню, у сшытак, і прачытаю вам.

Прыяцелі перш не згадзіліся, але Владзімір Пятровіч настаяў на сваім. Праз два тыдні яны зноў сабраліся, і Владзімір Пятровіч выканаў сваё абяцанне.

Вось што было ў яго сшытку.

I

Мне было тады шаснаццаць год.—Справа адбывалася летам 1833-га года.

Я жыў у Маскве, у сваіх бацькоў. Яны наймалі дачу каля Калускай заставаў, насупраць Няскучнага.—Я рыхтаваўся ва універсітэт—але працаваў вельмі мала і неспяшаючыся.

Ніхто не сцяняў маёй свабоды. Я рабіў, што хацеў,—асабліва з таго часу, як я расстаўся з апошнім сваім губернерам-французам, які ніяк не мог прывыкнуць да думкі, што ён зваліўся «як бомба» *comme une bombe* у Расію—і з раззлаваным выразам на твары цэлымі днямі валяўся на пасцелі. Бацька абыходзіўся са мною абыякава-ласкава; маці амаль не звяртала на мяне ўвагі, хоць у яе, апроча мяне, не было дзяцей; іншыя клопаты яе паглыналі. Мой бацька, чалавек яшчэ малады і надта прыгожы, узяў яе замуж з разлікам; яна была старэй за яго на дзесяць год. — У матулі маёй было сумнае жыццё: заўсёды хвалявалася, рэўнавала, злавала—але не ў прысутнасці бацькі; яна вельмі яго баялася, а ён трымаў сябе строга, холадна, аддалена... Я не бачыў чалавека больш спакойнага, самаўпэўненага і самаўладнага.

Я ніколі не забудуся першых тыдняў, праведзеных мною на дачы.—Надвор'е было цудоўнае; мы пераехалі з горада 9-га мая, на Міколу. Я гуляў—то ў садзе нашай дачы, то па Няскучнаму, то за заставай; браў з сабою якую-небудзь кнігу, курс Кайданава, напрыклад, але рэдка яе раскрываў; а больш уголас чытаў вершы, якіх ведаў вельмі многа на памяць; кроў бушавала ў мне—і сэрца ныла, так соладка і смешна; я ўсё чакаў, палохаўся чагосьці, і з усяго дзівіўся,

і ўвесь быў нападгатове; фантазія гуляла і насілася хутка вакол адных і тых-жа ўяўленняў—як досвіткам стрыжы вакол званіцы; я задумваўся, сумаваў і нават плакаў; але і скрозь слёзы, і скрозь сум, навеяны то пявучым вершам, то прыгожасцю вечара, прасочвалася, як вясенняя траўка, раласнае пачуццё маладога закіпаючага жыцця.

У мяне быў верхавы конік. Я сам яго сядлаў і ехаў адзін куды-небудзь далей, пускаўся наўскач і ўяўляў сябе рыцарам на турніры (як весела дзьмуў мне ў вушы вецер!) або, павярнуўшы твар да неба, прымаў яго ззяючае святло і блакіт у раскрытую душу.

Памятаецца, у той час вобраз жанчыны, здань жаночага кахання амаль ніколі не ўзнікала выразнымі абрысамі ў памяці маёй: але ва ўсім, што я думаў, ва ўсім, што я адчуваў, захоўвалася поўзражэне сарамлівае прадчуванне чагосьці новага, невыказна-салодкага—жаночага.

Гэта прадчуванне, гэта чаканне пранікла ўсяго мяне; я дыхаў ім, яно кацілася па маіх жылах у кожнай кроплі крыві... яму было суджана хутка збыцца.

Дача наша складалася з драўлянага панскага дома з калонамі і двух нізенькіх флігельчыкаў; у флігелі налева змяшчалася маленькая фабрыка танных шпалераў; я не раз хадзіў туды глядзець, як дзесяткаў худых і ўскудлачаных хлапчукоў у зашмальцаваных халатах і са змучанымі тварамі раз-по-раз ускоквалі на драўляныя вагары, якія націскалі чатырохкутныя абрубкі прэса, і такім чынам, цяжарам сваіх недалужных цел, выціскалі стракатыя ўзоры шпалераў. Флігель направа стаяў пусты і здаваўся ў наймы.—У адзін дзень—праз тыдні тры пасля 9-га мая—акіяніцы гэтага флігельчыка адчыніліся—паказаліся ў вокнах жаночыя твары;—нейкая сям'я ў ім пасялілася. Памятаецца, у той-жа дзень у часе абеду матуля запыталася ў дварэцкага аб тым, хто былі нашы новыя суседзі і, пачуўшы прозвішча княгіні Засекінай, перш прагаварыла не без некаторай пашаны: — А, княгіня!..—а пасля дадала:—Напэўна, бедная якая-небудзь.

— На трох фурманках прыехалі-с,—заўважыў, пачціва падаючы страву, дварэцкі:—свайго экіпажа не маюць—і мэбля самая пустая.

— Так,—сказала матуля:—а ўсё-такі лепш.

Бацька холадна зірнуў на яе: яна замоўкла.

Сапраўды, княгіня Засекіна не магла быць багатай жанчынай: наняты ёю флігельчык быў такі старэнькі і малы, і нізкі, што людзі, хоць крыху заможныя, не згадзіліся-б пася-

ліцца ў ім. — Між іншым, я тады прапусціў гэта ўсё міма вушэй. Княжскі тытул на мяне мала дзейнічаў: я нядаўна прачытаў «Разбойнікаў» Шылера.

II

У мяне была прывычка—бадзяцца кожны вечар са стрэльбай па нашым садзе і падпільноўваць варон. Да гэтых асцярожных, драпежных і хітрых птушак я з даўніх часоў адчуваў нянавісьць. У дзень, пра які пачалася гутарка, я таксама пайшоў у сад—і, дарэмна абыішоўшы ўсё алеі (вароны мяне пазналі і толькі здалёку адрывіста каркалі), выпадкова наблізіўся да нізкага плоту, які аддзяляў уласна нашы ўладанні ад вузенькай паласы саду, што прасціралася за флігельчыкам, направа і належала да яго.—Я ішоў, апусціўшы галаву. Раптам мне пачуліся галасы; я зірнуў праз плот—і акамянеў... Я ўбачыў дзіўнае відовішча.

У адлегласці некалькіх крокаў ад мяне—на паляне, між кустоў зялёнай маліны—стаяла высокая, стройная дзяўчына ў паласатай ружовай сукенцы і з белай хустачкай на галаве; — вакол яе круціліся чатыры маладыя хлопцы — і яна па чарзе хлопала іх па ілбу тымі невялікімі шэрымі кветкамі, назвы якіх я не ведаю, але якія добра вядомы дзецям: гэтыя кветкі ўтвараюць невялікія мяшчкі і разрываюцца з трэскам, калі хлопнеш імі па чым-небудзь цвёрдым. Маладыя людзі так ахвотна падстаўлялі свае ілбы—а ў руках дзяўчыны (я яе бачыў збоку) было штосьці такое чароўнае, загаднае, ласкаючае, насмешлівае і мілае, што я ледзь не крыкнуў ад здзіўлення і прыемнасці і, здаецца, адразу ж аддаў-бы ўсё на сведе, каб толькі і мяне гэтыя чароўныя пальчыкі хлопнулі па ілбу. Стрэльба мая саслізнула на траву, я аб усім забыўся, я пажыраў позіркам гэты стройны стан і шыйку і прыгожыя рукі—і злёгка растрапаняны белакурыя валасы пад белай хустачкай і гэта поўзаплюшчанае, разумнае вока і гэтыя вейкі і пяшчотную шчаку пад імі...

— Малады чалавек, а малады чалавек,—прагаварыў раптам каля мяне нейчы голас,—хіба можна глядзець так на чужых паненак?

Я ўвесь задрыжэў, я абамлеў... Каля мяне, за плотам стаяў нейкі чалавек з коратка астрыжанымі чорнымі валасамі — і іранічна паглядаў на мяне.—У гэты самы момант і дзяўчына павярнулася да мяне... Я ўбачыў вялікія шэрыя вочы на рухавым, ажыўленым твары — і ўвесь гэты твар раптам задрыжэў, засмяяўся, белыя зубы бліснулі на ім, бровы неяк за-

баўна падняліся... Я ўспыхнуў, схапіў з зямлі стрэльбу і, праследуемы звонкім, але не злым рогатам, уцёк да сябе ў пакой — кінуўся на пасцель і закрыў твар рукамі. — Сэрца маё так і трапятала; мне было надта сорамна і весела: я адчуваў небывалае хваляванне.

Адпачыўшы, я прычасаўся, пачысціўся і пайшоў уніз піць чай. Вобраз маладой дзяўчыны насіўся перад маімі вачыма, сэрца перастала трапятать, але неяк прыемна спіскалася.

— Што з табой?— нечакана запытаўся ў мяне бацька:— забіў варону?

Я хацеў было ўсё расказаць яму—але стрымаўся—і толькі ўсміхнуўся сам сабе. Кладучыся спаць, я, сам не ведаю навошта, разы тры павярнуўся на адной назе, напамандзіўся, лёг—і ўсю ноч спаў як забыты.—Перад раніцай я прагнуўся на міг, прыўзняў галаву, паглядзеў навакол сябе з захапленнем— і зноў заснуў.

III

— «Як-бы з імі пазнаёміцца?» была першая мая думка як толькі я прагнуўся раніцай. — Я перад чаем пайшоў у сад, але не падыходзіў вельмі блізка да плоту і нікога не бачыў. Пасля чаю я прайшоўся, некалькі разоў па вуліцы перад дачай, — здалёку заглядаў у вокны... Мне паказаўся за фіранкай яе твар, і я са сполахам хутчэй адышоў. «Аднак, трэба-ж пазнаёміцца», — падумаў я, бязладна пахаджаючы па пясчанай раўніне, што расцілалася перад Няскучным. — «Але як? вось у чым пытанне». Я прыпамінаў малейшыя падрабязнасці ўчарайшай сустрэчы: мне чамусьці асабліва ясна ўяўлялася, як гэта яна насмяялася нада мною... Але, пакуль я хваляваўся і будаваў розныя планы лёс паклапаціўся ўжо аба мне.

У маю адсутнасць матуля атрымала ад новай сваёй суседкі пісьмо на шэрай паперы, залячатанай бурым сургучом, які ўжываецца толькі на паштовых павестках, ды на корках таннага віна. У гэтым пісьме, напісаным непісьменнай мовай і нехайным почыркам, княгіня прасіла маці аказаць ёй заступніцтва: матуля мая, па словах княгіні, была добра знаёма з уплывовымі людзьмі, ад якіх залежаў яе лёс і лёс яе дзяцей, таму што ў яе былі вельмі важныя працэсы: «Я хвам звяртаюся, — пісала яна, — як благародная дама хблагароднай даме, і пры тым мне прыемна пакарыстацца гэтым выпадкам». Канчаючы, яна прасіла ў матулі дазволу

з'явіцца да яе. Я застаў матулю ў дрэнным настроі: бацькі не было дома, і ёй не было з кім параіцца. Не адказваць «благароднай даме», ды яшчэ княгіні, было немагчыма, а як адказваць — матуля не ведала. — Напісаць запіску па-французску здавалася ёй няўмесным — а ў рускай арфаграфіі сама матуля не была моцнай — і ведала гэта — і не хацела кампраметаваць сябе. Яна ўзрадавалася майму прыходу і адразу-ж загадала мне схадзіць да княгіні і словамі растлумачыць ёй, што матуля мая заўсёды гатова зрабіць яе светласці, па меры сіл, паслугу — і просіць яе зайсці гадзіне а першай. — Нечакана хуткае спаўненне маіх таемных жаданняў мяне і ўзрадавала і спалохала; аднак я не выказаў авалодаўшай мною збянтэжанасці — і папярэдне пайшоў да сябе ў пакой, каб надзець новенькі гальштук і сурдуцік: дома я яшчэ хадзіў у куртцы і з адкладнымі каўнерыкамі, хоць яны надта мне ўжо надакучылі.

IV

У дэснай і неахайнай прэдняй флігельчыка, куды я зайшоў з мімавольным дрыжэннем ва ўсім целе, — сустрэў мяне стары і сівы слуга з цёмным, меднага колеру, тварам, свіннымі панурымі вочкамі і такімі глыбокімі маршчынамі на ілбе і на скронях, якіх я ў жыцці не бачыў. Ён нёс на талерцы аб'едзены хрыбет селядца — і, прычыняючы нагою дзверы, што выходзілі ў другі пакой, адрывіста прагаварыў: — чаго вам?

— Княгіня Засекіна дома? — запытаўся я.

— Ваніфаці! — закрычаў за дзвярыма брыклівы жаночы голас.

Слуга моўчкі павярнуўся да мяне спіною, прычым я ўбачыў моцна выцэртую спіну яго ліўрэі — з адзінокім парыжэлым гербавым гузікам — і пайшоў, паставіўшы талерку на падлогу.

— У квартал хадзіў? — паўтарыў той самы жаночы голас. Слуга прамармытаў нешта. — А?.. Прышоў нехта? — пачулася зноў. — Суседні паніч! — Ну — прасі.

— Калі ласка ў гасціную, — прагаварыў слуга, паявіўшыся зноў перада мною — і падымаючы талерку з падлогі. Я паправіўся і зайшоў у «гасціную».

Я апынуўся ў невялікім і не зусім ахайным пакоі з беднай, нібы наспех расстаўленай мэбляй. Ля акна, на крэсле з адламанай ручкай, сядзела жанчына гадоў пяцідзесяці,

проставалася і непрыгожая, у зялёнай старой сукенцы і са стракатай гаруснай касынкай вакол шыі. Яе невялікія чорныя вочкі так і ўпіліся ў мяне.

Я падышоў да яе і раскланяўся.

— Я маю гонар гаварыць з княгіняй Засекінай?

— Я княгіня Засекіна; а вы сын пана В.?

— Так. Я прышоў да вас з даручэннем ад матулі.

— Сядайце, калі ласка. Ваніфаці! дзе мае ключы, не бачыў?

Я паведаміў пані Засекінай адказ маёй матулі на яе запіску. Яна выслухала мяне, пастукваючы тоўстымі чырвонымі пальцамі па падаконніку, а калі я скончыў, яшчэ раз уставілася на мяне.

— Вельмі добра; абавязкова буду, — сказала яна нарэшце. — А які вы яшчэ малады! Колькі вам год, дазвольце запытацца?

— Шаснаццаць год,—адказваў я з мімавольнай запінкай.

Княгіня дастала з кішэні нейкія спісаныя зацухмоленыя паперы, паднесла іх да самага носа—і пачала перабіраць іх.

— Добрыя гады, — раптам сказала яна, паварачваючыся і ёрзаючы на крэсле. — А вы, калі ласка, будзьце без цырамоніі. У мяне проста.

«Надта проста», падумаў я, з мімавольнай гадлівасцю аглядаючы ўсю яе непрыгожую фігуру.

У гэты момант другія дзверы гасцінай хутка расчыніліся, і на парозе з'явілася дзяўчына, якую я бачыў учора ў садзе. Яна падняла руку — і на твары яе прамільгнула ўсмешка.

— А вось і дачка мая,—сказала княгіня, паказаўшы на яе локцем. — Зіначка, сын нашага суседа, пана В. Як вас завуць, дазвольце даведацца?

— Владзімірам,—адказваў я, устаючы і прышэптваючы ад хвалявання.

— А па бацьку?

— Пятровічам.

— Так. У мяне быў паліцмейстар знаёмы. Таксама Владзімірам Пятровічам звалі. Ваніфаці! не шукай ключоў! ключы ў мяне ў кішэні.

Маладая дзяўчына прадаўжала глядзець на мяне з ранейшай усмешкай, злёгка жмурачыся і схіліўшы галоўку крыху набок.

— Я ўжо бачыла мс'е Вальдэмара, — пачала яна. (Срабрысты гук яе голасу прабег па мне нейкім салодкім халадком).—Вы мне дазволіце так называць вас?

— Калі ласка, — пралепятаў я.
— Дзе гэта? — запыталася княгіня.

Княжна не адказвала сваёй маці.

— Вы цяпер заняты? — сказала яна, не спускаючы з мяне вачэй.

— Не.

— Хочаце вы мне дапамагчы шэрсць разблытаць? Ідзіце сюды, да мяне.

Яна кінула мне галавой і пайшла з гасцінай. Я пайшоў услед за ёю.

У пакоі, куды мы ўвайшлі, мэбля была крыху лепшая і расстаўлена з большым густам. Між іншым, у гэты момант я амаль нічога заўважыць не мог: я рухаўся як у сне — і адчуваў ва ўсім саставе сваім нейкае да недарэчнасці напружанае шчасце.

Княжна села, дастала маток чырвонай шэрсці і, паказаўшы мне на крэсла насупраць яе, старанна развязала маток і паклала мне на рукі. Усё гэта яна рабіла моўчкі, з нейкай смешнай марудлівасцю і з той-жа светлай і хітрай усмешкай на ледзь-ледзь раскрытых губах. Яна пачала наматываць шэрсць на перагнутую карту і раптам асвятліла мяне такім ясным і быстрым позіркам, што я мімаволі апусціў вочы. Калі яе вочы, большай часткай прыжмураныя, адкрываліся ва ўсю велічыню сваю — яе твар мяняўся зусім: нібы святло разлівалася па ім.

— Што вы думалі аба мне ўчора, мс'е Вальдэмар? — запыталася яна, крыху счакаўшы. — Вы, напэўна, асудзілі мяне?

— Я... княжна... я нічога не думаў... як я магу... — адказваў я з замяшаннем.

— Паслухайце, — запырэчыла яна. — Вы мяне яшчэ не ведаеце: я надзвычай дзіўная; я хачу, каб мне заўсёды праўду гаварылі. Вам, я чула, шаснаццаць год, а мне дваццаць адзін: вы бачыце, я значна старэй за вас — і таму вы заўсёды павінны мне гаварыць праўду — і слухацца мяне, — дадала яна. — Глядзіце на мяне — чаму вы на мяне не глядзіце?

Я яшчэ больш збянтэжыўся; аднак падняў на яе вочы. — Яна ўсміхнулася, толькі не ранейшай, а іншай пахвальнай усмешкай. — Глядзіце на мяне, — прагаварыла яна, ласкава зніжаючы голас: — мне гэта не непрыемна. — Мне ваш твар падабаецца; я прадчуваю, што мы будзем сябрамі. А я вам падабаюся? — дадала яна хітра.

— Княжна... — пачаў было я...

— Па-першае, называйце мяне Зінаідай Аляксандраўнай — а па-другое — што гэта за прывычка ў дзяцей (яна паправілася) — у маладых людзей — не гаварыць адкрыта тое, што яны адчуваюць? Гэта добра для дарослых. Я-ж вам падабаюся?

Хоць мне і вельмі было прыемна, што яна так адкрыта са мною гаварыла, аднак я крыху пакрыўдзіўся. Я хацеў паказаць ёй, што яна мае справу не з хлопчыкам і, прыняўшы па магчымасці развязны і сур'ёзны выгляд, сказаў: — Вядома, вы надта мне падабаецеся, Зінаіда Аляксандраўна; я не хачу гэтага таіць.

Яна з расстаноўкай паківала галавой. — У вас ёсць гувернёр? — запыталася яна раптам.

— Не — у мяне ўжо даўно няма гувернёра.

Я хлусіў: яшчэ месяца не прайшло з таго часу, як я расставіўся са сваім французам.

— О! ды я бачу — вы зусім дарослы.

Яна лёгенька ўдарыла мяне па пальцах. — Трымайце проста рукі! — І яна старанна пачала намотваць клубок.

Я скарыстаў тое, што яна не падымала вачэй і пачаў яе разглядаць, перш украдкам, затым усё смялей і смялей. Твар яе паказаўся мне яшчэ больш прыгожым, чым напярэдадні: так усё ў ім было далікатна, разумна і міла. Яна сядзела спіной да акна, завешанага белай фіранкай; сонечнае праменне, прабіваючыся скрозь гэту фіранку, аблівала мяккім святлом яе пушыстыя, залацістыя валасы, яе нявінную шыю, выпуклыя плечы і пяшчотныя, спакойныя грудзі. — Я глядзеў на яе — і якой дарагой і блізкай рабілася яна мне! Мне здавалася, што ўжо даўно я яе ведаю — і нічога не ведаў і не жыў да яе... На ёй была цёмненькая, панашаная сукенка з фартухом; я, здаецца, ахвотна паглядзіў-бы кожную складку гэтай сукенкі і гэтага фартуха. Кончыкі яе чаравікаў выглядвалі з-пад яе сукенкі: я-б з абажаннем пракланіўся да гэтых чаравікаў... І вось я сяджу перад ёю, — падумаў я: — я з ёю пазнаёміўся... якое шчасце, божа мой! Я ледзь не саскочыў з крэсла ад захаплення, але толькі нагамі крыху пабаўтаў, як дзіця, якое лакоміцца.

Мне было добра, як рыбе ў вадзе — і я век-бы не пайшоў з гэтага пакоя — не пакінуў-бы гэтага месца.

Яе павекі ціха падняліся — і зноў ласкава зазялі перада мной яе светлыя вочы, і зноў яна ўсміхнулася.

— Як вы на мяне глядзіце, — павольна сказала яна і пагразіла мне пальцам.

Я пачырванеў... «Яна ўсё разумее, яна ўсё бачыць», прамільгнула ў маёй галаве. «І як ёй усяго не разумець і не бачыць!»

Раптам штосьці застукала ў суседнім пакоі — зазвінела шабля.

— Зіна! — закрычала ў гасцінай княгіня: — Белаўзораў прынёс табе кацянё.

— Кацянё! — усклікнула Зінаіда і, імкліва ўсхапіўшыся з крэсла, кінула клубок мне на калені і выбегла.

Я таксама ўстаў і, паклаўшы маток шэрці і клубок на падаконнік, вышаў у гасціную і спыніўся ў замяшанні: сярод пакоя ляжала, растапырыўшы лапкі, паласатае кацянё; Зінаіда стаяла перад ім на каленях і асцярожна падымала яму мордачку. Каля княгіні, засланіўшы амаль усё прасценне паміж вокнамі, быў відаць белакуры і кучаравы малайчына-гусар з румыным тварам і вачыма навываке.

— Якое смешнае! — гаварыла Зінаіда: — і вочы ў яго не шэрыя, а зялёныя, і вушы якія вялікія! Дзякуй вам, Віктар Ягоравіч! Вы надта мілы!

Гусар, у якім я пазнаў аднаго з бачаных мною ўчора маладых людзей, усміхнуўся і пакланіўся, прычым шчоўкнуў шпорами і стукнуў калёсам шаблі.

— Вы ўчора казалі, што хочаце мець паласатае кацянё з вялікімі вушамі... вось, я і дастаў. Слова — закон. — І ён зноў пакланіўся.

Кацянё слаба піснула і пачало нюхаць падлогу.

— Яно галоднае! — усклікнула Зінаіда. — Ваніфаци, Соня! прынясіце малака:

Пакаёўка ў старой жоўтай сукенцы з палінялай хустачкай на шыі ўвайшла са сподачкам малака ў руцэ і паставіла яго перад кацянём. Кацянё здрыганулася, зажмурылася і пачало хлябтаць.

— Які ў яго ружовы язычок, — заўважыла Зінаіда, прыгнуўшы галаву амаль да падлогі і заглядваючы яму збоку пад самы нос.

Кацянё пад'ела і замурылася, манерна перабіраючы лапкамі. Зінаіда ўстала і, павярнуўшыся да пакаёўкі, абьякава прагаварыла: — вынесі яго.

— За кацянё — ручку, — сказаў гусар, выскаліўшыся і пералзёрнуўшы ўсім сваім магутным целам, туга зацягнёным у новы мундзір.

— Абедзве, — запярэчыла Зінаіда і працягнула да яго рукі. Пакуль ён цалаваў іх, яна глядзела на мяне цераз плячо.

Я стаяў нерухома на адным месцы і не ведаў — ці засмяяцца мне, ці сказаць што-небудзь або так прамаўчаць. Раптам у адчыненых дзвярах пярэдняй, мне кінулася ў вочы фігура нашага лакея Фёдара. Ён рабіў мне знакі. Я машынальна вышаў да яго.

— Чаго ты? — запытаўся я.

— Мамка прыслала па вас, — сказаў ён шэптам. — Яны гневаюцца, што вы з адказам не вяртаецеся.

— Ды хіба я даўно тут?

— Больш гадзіны.

— Больш гадзіны! — паўтарыў я мімавольна — і, вярнуўшыся ў гасціную, пачаў раскланьвацца і шоргаць нагамі.

— Куды вы? — запыталася ў мяне княжна, зірнуўшы з-за гусара.

— Мне дадому трэба. Дык я скажу, — дадаў я, звяртаючыся да старой: — што вы зойдзеце да нас а другой гадзіне.

— Так і скажыце, баценька.

Княгіня таропка дастала табакерку і так шумна панюхала, што я нават уздрыгануўся. — Так і скажыце, — паўтарыла яна, слязліва міргаючы і крэкчучы.

Я яшчэ раз пакланіўся, павярнуўся і вышаў з пакоя з тым пачуццём нялоўкасці ў спіне, якую адчувае вельмі малады чалавек, калі ён ведае, што яму глядзяць услед.

— Глядзіце-ж, мс'е Вальдэмар, заходзьце да нас, — крыкнула Зінаіда і зноў рассмяялася.

«Што гэта яна ўсё смяецца?» думаў я, вяртаючыся дадому ў суправаджэнні Фёдара, які нічога мне не гаварыў, але ішоў за мною з дрэнным настроем. Матуля на мяне пасварылася і здзівілася: што я мог так доўга рабіць у гэтай княгіні? я нічога не адказваў ёй — і пайшоў да сябе ў пакой. Мне раптам стала вельмі сумна... Я сіліўся не плакаць... я рэўнаваў да гусара!

V

Княгіня, як абяцала, наведала матулю — і не спадалася ёй. Я не прысутнічаў пры іх спатканні, але за сталом матуля расказвала бацьку, што гэта княгіня Засекіна ёй здаецца *une femme très vulgaire*, што яна вельмі налакучыла ёй сваімі просьбамі хадайнацца за яе ў князя Сергія, што ў

яе ўсё нейкія цеганіны і справы — *des vilaines affaires d'argent* — і што яна мабыць вялікая кляўзніца. Аднак матуля дадала, што яна запрасіла яе з дачкой на заўтрашні дзень абедань (пачуўшы слова «з дачкой», я ўткнуў нос у талерку), — таму што яна ўсё-такі суседка — і з імем. На гэта бацька сказаў матулі, што ён цяпер прыпамінае, якая гэта пані; што ён у маладосці ведаў нябожчыка князя Засекіна, вельмі добра выхаванага, але пустога і недарэчнага чалавека; што яго ў кампаніі звалі «*le Parisien*», з прычыны яго доўгага пражывання ў Парыжы; што ён быў надта багаты, але прагуляў усё сваё багацце — і невядома чаму, ледзь не з-за грошай, — між іншым, ён мог-бы лепш выбраць, — дадаў бацька і халодна ўсміхнуўся, — жаніўся на дачцы нейкага прыказнага, а жаніўшыся, пусціўся ў спекуляцыі — і разарыўся канчаткова.

— Хоць-бы яна грошай не папрасіла пазычыць, — заўважыла матуля.

— Гэта вельмі магчыма, — спакойна прагаварыў бацька. — Гаворыць яна па-французску?

— Надта дрэнна.

— Гм. Між іншым, гэта ўсёроўна. Ты, мне здаецца, сказала, што ты і дачку яе запрасіла; мяне хтосьці запэўняў, што яна надта мілая і адукаваная дзяўчына.

— А! Значыцца яна не ў матку пайшла.

— І не ў бацьку, — запярэчыў бацька. — Той быў таксама адукаваны — ды дурны.

Матуля ўздыхнула і задумалася. Бацька змоўк. Мне было вельмі няёмка на працягу гэтай размовы.

Пасля абеду я пайшоў у сад, але без стрэльбы. Я даў было сабе слова не падыходзіць да «Засекінага сада», але непераадоўная сіла цягнула мяне туды — і нездарма. Не паспеў я падыйсці да плоту — як убачыў Зінаіду. На гэты раз яна была адна. Яна трымала ў руках кніжку і павольна ішла па дарожцы. Яна мяне не заўважала.

Я ледзь не прапусціў яе; раптам схпіўся і кашлянуў.

Яна павярнулася, але не спынілася, адвяла рукою шырокую блакітную стужку свайго круглага саламянага капелюша, — паглядзела на мяне, крыху ўсміхнулася і зноў накіравала вочы ў кніжку.

Я зняў шапку, і памяўшыся крыху на месцы, пайшоў з цяжкім сэрцам. — «*Que suis-je pour elle*»? падумаў я (бог ведае чаму) па-французску.

Знаёмыя крокі пачуліся за мною: я азірнуўся—да мяне сваёй шпаркай і лёгкай хадюю ішоў бацька.

—Гэта княжна?—запытаўся ён у мяне.

— Княжна.

— Хіба ты яе ведаеш?

— Я яе бачыў сёння раніцой у княгіні.

Бацька спыніўся — і крута павярнуўшыся на збласах, пайшоў назад. Параўняўшыся з Зінаідай, ён далікатна ёй пакланіўся. Яна таксама яму пакланілася, не без некагорага здзіўлення на твары, і апусціла кнігу. Бачыў я, як яна праводзіла яго вачыма. Мой бацька заўсёды адзяваўся вельмі элегантна—своеасабліва і проста; але ніколі яго фігура не паказалася мне больш стройнай, ніколі яго шэры капялюш не сядзеў прыгажэй на яго ледзь парадзеўшых кудрах.

Я накіраваўся было да Зінаіды, але яна нават не паглядела на мяне, зноў паднесла да вачэй кнігу і адышла.

VI

Цэлы вечар і наступную раніцу правёў я ў нейкім панурым аняменні. Памятаецца, я паспрабаваў працаваць і ўзяўся за Кайданава — але дарэмна мільгалі перада мною доўгія радкі і старонкі славутага падручніка. Дзесяць разоў падрад прачытаў я словы: «Юлій Цэзар вызначаўся воінскай адвагай» — не зразумеў нічога і кінуў кнігу. Перад абедам я зноў напамадзіўся і зноў надзеў сурдуцік і гальштук.

— Дзеля чаго-ж гэта? — запыталася матуля. — Ты яшчэ не студэнт, і бог ведае, ці вытрымаеш ты экзамены?—Ды ці даўно табе пашылі куртку? Не кідаць-жа яе.

— Госці будуць, — прашаптаў я амаль у распачы.

— Вось глупства! якія гэта госці!

Трэба было пакарыцца. Я замяніў сурдуцік курткай, але гальштук не зняў. Княгіня з дачкой прышла за поўгадзіны да абеду; старая, апрача зялёнай, ужо знаёмай мне сукенкі, накінула жоўты шаль і надзела старамодні чапек з стужкамі вогненнага колеру. Яна адразу-ж загаварыла аб сваіх векселях, уздыхала, скардзілася на сваю беднасць, «вымарочвала», але ніколі не трымала сябе чынна: таксама шумна нюхала табак, таксама свабодна паварачвалася і ёрзала на

крэсле. Ёй як быццам і ў галаву не прыходзіла, што яна княгіня. Затое Зінаіда трымалася вельмі строга, амаль ганарліва, сапраўднай княжной. На твары яе паявілася халодная нерухомаць і важнасьць—і я не пазнаў яе, не пазнаваў яе позіркаў, яе ўсмішкі, хоць і ў гэтым новым выглядзе яна мне здавалася цудоўнай. На ёй была лёгкая барэжавая сукенка з бледнасінімі разводамі; валасы яе падалі доўгімі завіткамі ўдоўж шчок — на англійскі манер; гэта прычоска падыходзіла да халоднага выразу яе твара.—Бацька мой сядзеў каля яе ў часе абеду і з уласцівай яму далікатнай і спакойнай ветлівасцю весяліў сваю суседку. Ён зрэдку паглядаў на яе—і яна зрэдку на яго паглядала;—ды так дзіўна, амаль варожа. Размаўлялі яны па-французску;—мяне, памятаю, здзівіла чыстата вымаўлення слоў Зінаідай. Княгіня, у часе абеду, па-ранейшаму трымала сябе свабодна, многа ела і хваліла стравы. Матулі як відаць княгіня не спадабалася і яна адказвала ёй з нейкай сумнай пагардлівасцю; бацька зрэдку крышачку моршчыў бровы. Зінаіда таксама не спадабалася матулі.—Гэта нейкая фанабэрка,—гаварыла яна ў наступны дзень.—І падумаеш—чаго фанабэрыца—avec sa mine de grisette

— Ты, як відаць, не бачыла грызетак, — заўважыў ёй бацька.

— І дзякуй богу.

— Вядома, дзякуй богу... толькі як-жа ты можаш меркаваць аб іх?

На мяне Зінаіда не звяртала зусім ніякай увагі. Хутка пасля абеду княгіня пачала развітвацца.

— Буду спадзявацца на ваша заступніцтва, Марыя Нікалаеўна і Пётр Васільевіч, — сказала яна нараспеў матулі і бацьку.—Што рабіць! Былі часы, ды мінуліся. Вось і я—сіяцельная—дадала яна з непрыемным смехам:—ды што з тае часці, калі няма чаго есці!

Бацька пачціва ёй пакланіўся і правёў яе да пярэдніх дзвярэй. Я стаяў тут-жа ў сваёй куцай куртцы і глядзеў на падлогу, нібы прысуджаны да смерці. Абыходжанне Зінаіды са мной мяне канчаткова прыбіла. Якое-ж маё было здзіўленне, калі праходзячы каля мяне, яна скораваркай і з ранейшай ласкай у вачах шагнула мне:— прыходзьце да нас у восем гадзін, чуеце, абавязкова... Я толькі развёў рукамі — але яна пайшла ўжо, накінуўшы на галаву белы шарф.

VIII

Роўна ў восем гадзін я ў сурдуце і з прыўзнятым на галаве кокам уваходзіў у пярэдняю флігельчыка, дзе жыла княгіня. Стары слуга панура паглядзеў на мяне і неахвотна ўстаў з лаўкі. У гасцінай чуліся вясёлыя галасы. Я адчыніў дзверы—і адступіў у здзіўленні. Сярод пакоя, на крэсле, стаяла княжна і трымала перад сабой мужчынскі капялюш; вакол крэсла таўпілася пяцёра мужчын. Яны стараліся запусціць рукі ў капялюш, а яна падымала яго ўгару і моцна трэсла ім. Ubачыўшы мяне, яна закрывала: пачакайце, пачакайце! новы госць, трэба і яму даць білет—і лёгка саскочыўшы з крэсла, узяла мяне за абшлаг сурдута. — Пойдзем-жа, — сказала яна: — што вы стаіце? Mes-ieurs дазвольце вас пазнаёміць; гэта м'е Вальдэмар, сын нашага суседа. А гэта, — дадала яна, звяртаючыся да мяне і паказваючы па чарзе на гасцей:—граф Малёўскі, доктар Лушын, паэт Майданаў, адстаўны капітан Нірмацкі і Белаўзораў, гусар, якога вы ўжо бачылі. Прашу любіць ды жадаваць.

Я да такой ступені сканфузіўся, што нават не пакланіўся нікому; у доктару Лушыне я пазнаў таго самага чарнявага пана, які так бязлігасна мяне прысароміў у садзе; астатнія былі мне незнаёмы.

— Граф!—прадаўжала Зінаіда:—напішыце м'е Вальдэмару білет.

— Гэта несправядліва, — запярэчыў з лёгкім польскім акцэнтам граф, надта прыгожы і франтавата апрануты брунет, з выразнымі карымі вачыма, вузкім белым носікам і тонкімі вусікамі над маленькім ротам. — «Яны» не гулялі з намі ў фанты.

— Несправядліва, — паўтарылі Белаўзораў і пан, названы адстаўным капітанам, чалавек гадоў сарака, рабы да агіднасці, кучаравы як арап, сутулаваты, крываногі і апрануты ў ваенны сурдут без эпалетаў наросхрыст.

— Пішыце білет. вам кажуць,—паўтарыла княжна. — Гэта што за бунт? М'е Вальдэмар з намі ўпершыню, і сёння для яго закон не пісан. Няма чаго бурчэць, пішыце, я так хачу.

Граф паціснуў плячыма, але, нахіліўшы пакорліва галаву, узяў пярэ ў белую, прысціёнкамі ўпрыгожаную руку, адарваў кавалачак паперы і стаў пісаць на ім.

— Прынамсі, дазвольце растлумачыць пану Вальдэмару, у чым справа,—пачаў насмешлівым голасам Лушын:—а то

ён зусім збянтэжыўся. Бачыце, малады чалавек, мы гуляем у фанты; княжна падверглася штрафу — і той, хто дастане шчаслівы білет, — будзе мець права пацалаваць у яе руку. Ці зразумелі вы, што я вам сказаў?

Я толькі зірнуў на яго і прадаўжаў стаяць як атуманены, — а княжна зноў ускочыла на крэсла і зноў пачала трэсці капелюшом. Усе да яе пацягнуліся — і я за імі.

— Майданаў, — сказала княжна высокаму маладому чалавеку з хударлявым тварам, маленькімі сляпымі вочкамі і надзвычай доўгімі, чорнымі валасамі: — вы, як паэт, павінны быць велікадушны і ўступіць баш білет ме'е Вальдэмару — так каб у яго было два шансы замест аднаго.

Але Майданаў адмоўна паківаў галавой і ўзмахнуў валасамі. Я пасля ўсіх апусціў руку ў капялюш, узяў і раскруціў білет... Божа мой, што зрабілася са мною, калі я ўбачыў на ім слова: пацалунак!

— Пацалунак! — крыкнуў я мімаволі.

— Брава! ён выйграў, — падхапіла княжна. — Як я рада! Яна злезла з крэсла і так ясна і соладка зазірнула мне ў вочы, што ў мяне сэрца заняла. — А вы рады? — запыталася яна ў мяне.

— Я? — пралепятаў я.

— Прадайце мне свой білет, — буркнуў раптам над самым маім вухам Белаўзораў. — Я вам сто рублёў дам.

Я адказаў гусару такім абуряючым позіркам, што Зінаіда запляскала ў далоні, а Лушын усклікнуў: малайчына!

— Але, — прадаўжаў ён: — я, як цэрэмоніймейстар, абавязан назіраць за выкананнем усіх правіл. Ме'е Вальдэмар, апусціцеся на адно калена! Так у нас заведзена.

Зінаіда стала перада мной, нахіліўшы крыху галаву на бок — нібы дзеля таго, каб лепш разгледзець мяне — і з важнасцю працягнула мне руку. У мяне памуцілася ў вачах; я хацеў апусціцца на адно калена — упаў на абодва — і так нязграбна дакрануўся губамі да пальцаў Зінаіды, што злёгка абцарапаў сабе канец носа яе пазногцем.

— Добра! — закрычаў Лушын і дапамог мне ўстаць.

Гульня ў фанты прадаўжалася. Зінаіда пасадзіла мяне каля сябе. Якіх ні прыдумвала яна штрафаў! Ёй прышлося, між іншым, быць «статуяй» — і яна ў п'едэстал сабе выбрала агіднага Нірмацкага, загадала яму легчы нічма, ды яшчэ ўткнуць твар у грудзі. Рогат не змаўкаў ні на момант. Мне самотна і цявроза выхаванаму хлопчыку, вырашаму ў панскім, паважным доме, увесь гэты шум і гам, гэта бесцыра-

монная, амаль шалёная всялосць, гэтыя небывалыя зносіны з незнаёмымі людзьмі так і кінуліся ў галаву. Я проста ап'янеў, як ад гарэлки. Я пачаў рагатаць і балбатаць мацней за іншых—так што нават старая княгіня, якая сядзела ў суседнім пакоі з нейкім прыказным ад Іверскіх варот, пакліканым для нарады, вышла паглядзець на мяне. Але я адчуваў сябе да такой ступені шчаслівым, што, як кажуць, у вус не дзьмуў — і ў грош не ставіў нічых насмешак і нічых косых позіркаў. Зінаіда прадаўжала аддаваць мне перавагу і не адпускала мяне ад сябе.—У адным штрафе мне давялося сядзець з ёй побач, накрыўшыся адной шоўкавай хусткай: я павінен быў сказаць ёй свой сакрэт. Памятаю я, як нашы абедзве галовы раптам апынуліся ў душной, поўпразрыстай, пахучай імгле, як у гэтай імгле блізка і мякка свяціліся яе вочы і гарача дыхалі раскрытыя губы, і зубы былі відаць, і канцы яе валасоў мяне ласкаталі і пяклі. Я маўчаў;—яна ўсміхалася таямніча і хітра і нарэшце—шапнула мне: ну што-ж? а я толькі чырванеў і смяяўся і адварочваўся і ледзь пераводзіў дух. Фанты надаелі нам,—мы пачалі гуляць у вярвачку. Божа мой! якое я адчуваў захапленне, калі, зазяваўшыся, атрымаў ад яе моцны і рэзкі ўдар па пальцах — і як пасля я знарок стараўся паказваць, што зяваю, а яна дражніла мяне і не чапала падстаўляемых рук!

Ды ці гэта мы яшчэ рабілі на працягу гэтага вечара! Мы і на фартэпіяна гралі і спявалі і танцавалі і прадстаўлялі цыганскі табар — Нірмацкага адзелі мядзведзем і напалі вадой з соллю. Граф Малеўскі паказваў нам розныя картачныя фокусы і скончыў тым, што, ператасаваўшы карты, здаў сабе ў віст усе козыры, з чым Лушын «меў гонар яго павіншаваць». Майданаў дэкламаваў нам урыўкі са сваёй паэмы «Забойца» (справа адбывалася ў самым разгары рамантызма), якую ён наважваўся выдаць у чорнай вокладцы з загатоўнымі літарамі крывавага колеру; — у прыказнога ад Іверскіх варот укралі з калень шапку—і прымусілі яго, у выглядзе выкупу, пратанцаваць казачка; — старога Ваніфація прыбралі ў чапец,—а княжна надзела мужчынскі капялюш... Усяго не пералічыш. Адзін Белаўзораў усё больш трымаўся ў кутку, нахмураны і злосны... Іншы раз вочы яго наліваліся крывёю, ён увесь чырванеў, і здавалася, што вось-вось ён зараз рынецца на ўсіх нас і параскідае нас, як трэскі, ва ўсе бакі; але княжна паглядвала на яго, гразіла яму пальцам, і ён зноў забіваўся ў свой куток.

Мы, нарэшце, выбіліся з сіл. Княгіня ўжо нашто была, як яна сама казала, ходкая — ніякія крыкі яе не трывожылі — аднак і яна адчула стомленасць і захацела адпачыць. У 12 гадзін ночы падалі вясёру, якая складалася з кавалка старога сыру і нейкіх халодных піражкоў з сечанай вянглінай, якія мне здаліся смачнейшымі за ўсякія паштэты; віна была ўсяго адна бутэлька, і то нейкая дзіўная: цёмная з раздутым рыльцам, і віно ў ёй аддавала ружовай фарбай; між іншым, яго ніхто не піў. Стомлены і шчаслівы да знямогі, я вышаў з флігеля: на развітанне Зінаіда мне моцна паціснула руку і зноў загадкава ўсміхнулася.

Ноч цяжка і сыра паваяла мне ў разгарачаны твар; здавалася, рыхтавалася навалыніца; чорныя хмары раслі і паўзлі па небе, як відаць мяняючы свае дымныя абрысы. Ветрык трывожна ўздрыгваў у цёмных дрэвах, і недзе далёка за небасхілам нібы пра сябе злосна і глуха бурчаў гром.

Праз задні ганак прабраўся я ў свой пакой. Дзядзька мой спаў на падлозе, і мне давалося пераступіць цераз яго. Ён прачнуўся — убачыў мяне і далажыў, што матуля зноў на мяне раззлавалася і зноў хацела паслаць па мяне, але што бацька яе стрымаў. (Я ніколі не клаўся спаць, не развітаўшыся з матуляй і не папрасіўшы яе благаслаўлення.) Не было чаго рабіць!

Я сказаў дзядзьку, што раздзенуся і лягу сам—і патушыў свечку... Але я не раздзеўся і не лёг.

Я прысеў на крэсла і доўга сядзеў як зачараваны... Тое, што я адчуваў, было так нова і так соладка.—Я сядзеў, ледзь азіраючыся і не варушачыся, навольна дыхаў і толькі час-ад-часу то моўчкі смяяўся, успамінаючы, то ўнутрана халадзеў пры думцы, што я закаханы, што вось яно, вось гэта каханне. Твар Зінаіды ціха плыў перада мною ў змроку—плыў і не праплываў—губы яе ўсё таксама загадкава ўсміхаліся, вочы глядзелі на мяне крыху збоку, запытальна, задумённа і пяшчотна... як у той міг, калі я расстаўся з ёю. Нарэшце я ўстаў, на цыпках падышоў да сваёй пасцелі і аспярожна, не раздзяючыся, паклаў галаву на падушку, нібы баючыся рэзкім рухам патрывожыць тое, чым я быў перапоўнены...

Я лёг, але нават вачэй не заплюшчыў.—Хутка я заўважыў, што да мяне ў пакой бесперапынна западалі нейкія слабыя водбліскі... Я прыпадняўся і зірнуў у акно. Рама яго выразна аддзялялася ад таямніча і смутна бялеўшых шыбаў. Навальніца,—падумаў я;—і сапраўды: была навалыніца:—але яна праходзіла вельмі далёка, так што і грому не было чутна;

толькі на небе бесперапынна ўспыхвалі няяркія, доўгія, нібы разгаліненныя маланкі: яны не столькі ўспыхвалі, колькі трапяталі і падэргваліся, як крыло паміраючай птушкі. Я ўстаў, палышоў да акна і прастаяў там да раніцы... Маланкі не спыняліся ні на адзін момант; была, як кажуць у народзе, в е р а б і н а я н о ч. Я глядзеў на нямое пясчанае поле, на цёмную масу Няскучнага сада, на жаўтаватыя фасады далёкіх будынкаў, якія таксама нібы ўздрыгвалі пры кожнай слабай успышцы... Я глядзеў—і не мог адарвацца: гэтыя нямыя маланкі—гэтыя стрыманыя блісканні, здавалася, адпавядалі тым нямым і таемным парывам, якія ўспыхвалі таксама ў мне. Пачало дзень; пунсовымі плямамі выступаў досвітак. З набліжэннем сонца ўсё бляднелі і скарачаліся маланкі; яны ўздрыгвалі ўсё радзей і радзей, і нарэшце зніклі, затопленыя ацвяржаючым і бяспрэчным святлом узнікаўшага дня.

І ў мне зніклі мае маланкі. Я адчуў вялікую стомленасць і цішыню... Але вобраз Зінаіды прадаўжаў насіцца, радуоўчыся, над маёй душой. Толькі ён сам, гэты вобраз, здаваўся супакоеным: як паляцеўшы лебедзь—ад балотнай травы, аддзяліўся ён ад акружаўшых яго іншых непрыстойных фігур, і я, засынаючы, у апошні раз прыгарнуўся да яго з развітальным і даверлівым абажаннем...

О, ціхія пачуцці, мяккія гукі, дабрата і заціханне расчуленай душы, таючая радасць першых уміленняў кахання,—дзе вы, дзе вы?

VIII

У наступную раніцу, калі я прышоў піць чай, матуля палая мяне—менш, аднак, чым я чакаў,—і прымусіла мяне расказаць, як я правёў мінулы вечар. Я ёй адказваў коротка, апускаючы многія падрабязнасці і стараючыся надаць усяму самы нявінны выгляд.

— Усё такі яны людзі не *comme il faut*—заўважыла матуля,—і табе няма чаго да іх цягацца, замест таго, каб рыхтавацца да экзамену ды вучыцца.

Я ведаў, што клопаты матулі аб маіх занятках абмяжуюцца гэтымі вямногімі словамі і таму палічыў за лепшае не пярэчыць ёй: але пасля чаю бацька ўзяў мяне пад руку—і, адправіўшыся разам са мною ў сад, прымусіў мяне расказаць усё, што я бачыў у Засекіных.

Дзіўны ўплыў меў на мяне бацька—і дзіўныя былі нашы адносіны. Ён амаль не займаўся маім выхаваннем, але ніколі

не абражаў мяне; ён паважаў маю свабоду—ён нават быў, калі можна так сказаць, далікатным са мною... толькі ён не дапускаў мяне да сябе. Я любіў яго, я любаваўся ім, ён здаваўся мне ўзорам мужчыны—і, божа мой, як-бы я моцна да яго прывязаўся, калі-б я заўсёды не адчуваў яго адхіляючай рукі! Затое, калі ён хацеў, ён умеў амаль уміг, адным словам, адным рухам узбудзіць у мне неабмежаваную даверлівасць да сябе. Душа мая раскрывалася—я размаўляў з ім, як з разумным прыцелем, як з ласкавым настаўнікам... затым ён таксама нечакана пакідаў мяне—і рука яго зноў адхіляла мяне—ласкава і мякка, але адхіляла.

На яго находзіла іншы раз вяселосць—і тады ён гатоў быў гуляць і свавольць са мною як хлопчык (ён любіў усякі моцны цялесны рух); адзін раз—усяго толькі адзін раз!—ён прылашчыў мяне з такой пяшчотай, што я ледзь не заплакаў... Але і вяселосць яго, і пяшчотнасць знікалі бяследна—і тое, што адбывалася паміж намі, не дала мне ніякіх надзей на будучыню—нібы я ўсё гэта ў сне бачыў. Бывала, стану і разглядаць яго разумны, прыгожы, светлы твар... сэрца маё задрыжыць, і ўся істота мая паімкнецца да яго... ён нібы адчуе, што ў мяне адбываецца, мімаходзь патрэпле мяне па шчацэ—і або пойдзе, або зоймецца чым-небудзь, або раптам увесь застыне, як ён адзін умеў застываць, і я адразу-ж сціснуся і таксама пахаладзею. Рэдкія прыпадкі яго прыхільнасці да мяне ніколі не былі выкліканы маімі маўклівымі, але зразумелымі просьбамі,—яны прыходзілі заўсёды нечакана.—Размышляючы пасля аб характары свайго бацькі, я прышоў да таго заключэння, што яму было не да мяне—і не да сямейнага жыцця; ён любіў іншае і ў поўнай меры атрымаў асалоду ад гэтага іншага. «Сам бяры, што можаш, а ў рукі не давайся; самому сабе належаць—у гэтым уся штука жыцця»,—сказаў ён мне аднойчы. У наступны раз, я, у якасці маладога дэмакрата, пачаў у прысутнасці яго разважаць аб свабодзе (ён у той дзень быў, як я гэта называў, «добры»; тады з ім можна было гаварыць аб чым хочаш).—Свабода,—паўтарыў ён:—а ці ведаеш ты, што можа чалавеку даць свабоду?

— Што?

— Воля, уласная воля, і ўладу яна дасць, якая лепш за свабоду. Умей хацець—і будзеш свабодным, і камандаваць будзеш.

Бацька мой перш за ўсё і больш за ўсё хацеў жыць... і жыў: магчыма, ён прадчуваў, што яму не прыдзецца доўга ка-

рыстацца «штукай» жыцця: ён памёр ва ўзросце сарака двух год.

Я падрабязна раскажаў бацьку пра маё наведванне Засекіных. Ён напоўуважліва, напоўрассеяна слухаў мяне, седзячы на лаўцы і рысуючы канцом хлысціка на пяску. Ён зрэдку пасмейваўся, неяк светла і забаўна паглядваў на мяне—і падбіваў мяне кароткімі пытаннямі і пярэчаннямі. Я першы час не асмельваўся нават выгаварыць імя Зінаіды, але не ўтрымаўся і пачаў расхвальваць яе. Бацька ўсё прадаўжаў пасмейвацца. Пасля ён задумаўся, пацягнуўся і ўстаў.

Я успомніў, што, выходзячы з дому, ён загадаў асядлаць сабе каня. Ён быў выдатны коннік—і ўмеў, значна раней п. Рэры, уціхамірваць самых дзікіх коней.

— Я з табой паеду, тата?—запытаўся я ў яго.

— Не,—адказаў ён, і твар яго набыў звычайны, абьякаваласкавы выраз.—Ідзі адзін, калі хочаш; а фурману скажы, што я не паеду.

Ён павярнуўся да мяне спіною і хутка пайшоў. Я сачыў за ім вачыма—ён знік за варотамі. Бачыў я, як яго капялюш рухаўся ўздоўж плоту: ён зайшоў да Засекіных.

Ён застаўся ў іх не больш гадзіны, але адразу-ж накіраваўся ў горад і вярнуўся дадому толькі пад вечар.

Пасля абеду я сам пайшоў да Засекіных. У гасцінай я застаў адну старую княгіню. Убачыўшы мяне, яна паскрэбла сабе ў галаве пад чалцом канцом прутка і раптам запыталася ў мяне, ці магу я перапісаць ёй адну просьбу.

— З прыемнасцю,—адказваў я, і прысеў на кончык крэсла.

— Толькі глядзіце, вялікія літары стаўце,—сказала княгіня, падаючы мне змазаны ліст,—ды можа сёння вы гэта зробіце?

— Сёння-ж перапішу.

Дзверы з суседняга пакоя ледзь прыадчыніліся—і ў адтуліне паказаўся твар Зінаіды—бледны, задумнены, з неахайна адкінутымі назад валасамі: яна паглядзела на мяне вялікімі халоднымі вачыма і ціха зачыніла дзверы.

— Зіна,—а Зіна!—прагаварыла старая. Зінаіда не адзвалася. Я забраў з сабою просьбу старой і цэлы вечар працягнуў над ёю.

IX.

Мая «страсць» пачалася з таго дня.— Я, памятаецца, адчуў тады нешта падобнае да таго, што павінен адчуць чалавек, які паступіў на службу: я перастаў ужо быць

проста маладым хлопчыкам: я быў закаханы. Я сказаў, што з таго дня пачалася мая страсць: я мог-бы дадаць—што і пакуты мае пачаліся з таго-ж самага дня. Я мучыўся пры адсутнасці Зінаіды: нічога мне ў галаву не ішло, усё валілася з рук, я цэлымі днямі напружана думаў аб ёй... Я мучыўся... але ў часе яе прысутнасці мне становілася не лягчэй. Я рэўнаваў, я разумеў сваю нікчэмнасць, я недарэчна дзьмуўся—і недарэчна рабалеповаваў: і ўсё-такі—непераадольная сіла цягнула мяне к ёй—і я кожны раз з мімавольнай дрыготкай шчасця пераступаў парог яе пакоя. Зінаіда адразу-ж здагадалася, што я закахаўся ў яе, ды я і не думаў утойваць гэтага; яна спацяшалася маёй страсцю, дурыла, пеціла і мучыла мяне. Соладка быць адзінай крыніцай, самаўладнай і маўклівай прычынай найвялікшых радасцей і найглыбейшага гора для іншага—а я ў руках Зінаіды быў як мяккі воск. Між іншым, не я адзін закахаўся ў яе: усе мужчыны, якія наведвалі яе дом, былі страшэнна закаханы ў яе—і яна іх усіх трымала на прывязі—ля сваіх ног. Яе забаўляла ўзбуджаць у іх то надзеі, то апасенні, круціць імі, як уздумаецца ёй (гэта яна называла: стукаць людзей адзін аб другога)—а яны і не думалі супраціўляцца і ахвотна слухаліся яе. Ва ўсёй яе істоце, жывучай і прыгожай, была нейкая асаблівая прыемная сумесь хітрасці і бяспечнасці, штучнасці і прастаты, цішыні і рэзвасці: над усім, што яна рабіла, гаварыла, над кожным яе рухам насілася прыемная, лёгкая пяшчотнасць, ва ўсім выяўлялася своеасаблівая, гуляючая сіла. І твар яе ўвесь час мяняўся, таксама нібы гуляў: ён выражаў, амаль у адзін і той-жа час,—насмешлівасць, задуменнасць і страснасць. Рознастайнейшыя пачуцці, лёгкія, быстрыя, як цені воблакаў у сонечны ветраны дзень, увесь час перабягалі па яе вачах і губах.

Кожны з яе паклоннікаў быў ёй патрэбен. Белаўзораў, якога яна часамі называла «мой звер», а іншы раз проста «мой»—ахвотна кінуўся-б за яе ў агонь; не спадзеючыся на свае разумовыя здольнасці і іншыя годнасці, ён усё прапапоўваў ёй жаніцца, намякаючы на тое, што іншыя толькі дарэмна балбочуць. Майданаў адпавядаў паэтычным струнам яе душы: чалавек досыць халодны, як амаль усе сачыніцелі, ён напружана запэўняў яе, а магчыма, і сябе, што ён яе абжае, усхваляючы яе ў бясконцых вершах і чытаў іх ёй з нейкім і ненатуральным і шчырым захапленнем. Яна і спачувала яму і крыху падтруньвала над ім; яна кепска яму верыла і, наслухаўшыся яго прызнанняў, прымушала

яго чытаць Пушкіна, каб, як яна казалася, ачысціць паветра. Лушын, насмешлівы, цынічны на словах доктар, ведаў яе лепш за ўсіх—і кахаў яе больш за ўсіх, хоць лаяў яе і ў вочы і за вочы. Яна паважала яго, але не давала спуску яму—і часамі, з асаблівай, злараднай прыемнасцю давала яму адчуваць, што і ён у яе руках. «Я какетка, я без сэрца, я акторская натура,—сказала яна яму аднойчы пры мне:— а, добра! дык дайце-ж вашу руку, я ўваткну ў яе шпільку, вам будзе сорамна гэтага маладога чалавека, вам будзе балюча, а ўсё такі вы, пан, праўдзівы чалавек, смейцеся». Лушын пачырванеў, адварнуўся, закусіў губы, але скончыў тым, што падставіў руку. Яна ўкалола яго, і ён сапраўды пачаў смяцца... і яна смяялася, запускаючы досыць глыбока шпільку і заглядваючы яму ў вочы, якімі ён дарэмна вадзіў па баках...

Горш за ўсё я разумеў адносіны, якія існавалі паміж Зінаідай і графам Малеўскім. Ён быў прыгожы, спрытны і разумны, але штосьці няпэўнае, штосьці фальшывае здавалася ў ім нават мне, шаснаццацігадоваму хлопчыку, і я здзіўляўся таму, што Зінаіда гэтага не заўважае. А магчыма, яна і заўважала гэту фальшывасць і не грэбавала ёю. Няправільнае выхаванне, лзіўныя знаёмствы і звычкі, заўсёдная прысутнасць маці, беднасць і беспарадак у доме, усё, пачынаючы з самай свабоды, якой карысталася маладая дзяўчына, з разумення яе перавагі над акружаўшымі яе людзьмі, развіло ў ёй нейкую напоўпагардлівую неахайнасць і непатрабавальнасць. Бывала, што ні здарыцца—ці прыдзе Ваніфаці далажыць, што цукру няма, ці выйдзе наверх якая-небудзь паганая плётка, ці пасварацца госці—яна толькі кудрамі страсяне і скажа: глупства!—і гора ёй мала.

Затое ў мяне, бывала, уся кроў загаралася, калі Малеўскі падыйдзе да яе, хітра пагойдваючыся, як ліс, далікатна абапрэцца на спінку яе крэсла і пачне шаптаць ёй на вуха самаздаволенай і падлізлівай усмешкай, — а яна складзе рукі на грудзях, уважліва глядзіць на яго, і сама ўсміхаецца і ківае галавой.

— Што вам за ахвота прымаць п. Малеўскага? — запытаўся я аднойчы ў яе.

— А ў яго такія цудоўныя вусікі,—адказвала яна.— Ды гэта не па вашай часці.

— Ці не думаеце вы, што я яго кахаю? — сказала яна мне ў наступны раз. — Не; я такіх кахаць не магу, на якіх

мне даводзіцца глядзець зверху ўніз. Мне трэба такога, які-б сам мяне зламаў... Ды я на такога і не нападзі, божа збаў! Не траплю нікому ў лапы, не, не!

— Значыцца, вы ніколі не пакахаеце?

— А вось вас? Хіба я вас не кахаю? — сказала яна і выцяла мяне па носе канцом пальчаткі.

Так, Зінаіда вельмі пацяшалася нада мной. На працягу трох тыдняў я яе бачыў кожны дзень — і чаго, чаго яна са мной не вырабляла! Да нас яна хадзіла рэдка, і я не шкадаваў аб гэтым; у нашым доме яна ператваралася ў паненку, у княжну, — і я дзічыўся яе. Я баяўся выдаць сябе перад матуляй; яна вельмі неспрыяльна адносілася да Зінаіды і непрыхільна наглядала за намі. Бацькі я не так баяўся: ён нібы не заўважаў мяне, а з ёю гаварыў мала, але неяк асабліва разумна і значна. Я перастаў працаваць, чытаць — я нават перастаў гуляць па акаліцах, ездзіць конна. Як прывязаны за ножку жук, я кружыўся заўсёды вакол любімага флігелька; здавалася, застаўся-б там назаўсёды... але гэта было немагчыма, матуля бурчэла на мяне, іншы раз сама Зінаіда мяне праганяла. Тады я замыкаўся ў сябе ў пакоі або ішоў на самы канец саду, узлазіў на ўцалелыя руіны высокай каменнай аранжарэі, звесіўшы ногі са сцяны, што выходзіла на дарогу, гадзінамі сядзеў і глядзеў, глядзеў, нічога не бачачы. Каля мяне — па запыленай крапіве ляніва пераляталі белыя матылькі; бойкі верабей садзіўся недалёка на поўразбітай чырвонай цагліне — і раздражняльна чырыкаў, бесперапынна паварачваючыся ўсім целам і распусціўшы хвосцік; усё яшчэ недаверлівыя вароны зрэдку каркалі, седзячы высока, высока, на аголенай вяршыні бярозы — сонца і вецер ціха гулялі ў яе рэдзенькіх галінках; гул званоў Данскога манастыра прылятаў час-ад-часу, спакойны і нудны, — а я сядзеў, глядзеў, слухаў — і напаўняўся ўвесь нейкім безымянным адчуваннем, у якім было ўсё: і смутак, і радасць, і прадчуванне будучага, і жаданне, і страх жыцця. Але я тады нічога гэтага не разумеў і нічога-б не змог назваць з усяго таго, што ва мне бразіла, — або назваў-бы гэта ўсё адным імем — імем Зінаіды.

А Зінаіда ўсё гуляла са мною, як кот з мышшу. Яна то какетнічала са мною — і я хваліваўся і таяў — то яна раптам мяне адштурхвала — і я не асмельваўся наблізіцца да яе, не асмельваўся зірнуць на яе.

Памятаецца, яна некалькі дзён падрад была вельмі халоднай да мяне: я зусім спалохаўся — і, баязліва забягаючы

Генеральнае бібліятэкае 53

І. В. І. ДЕНІНА

АБАНАМЕН

да іх у флігель, стараўся трымацца каля старой княгіні, не глядзячы на тое, што яна вельмі сварылася і крычала іменна ў гэты час: яе вексельныя справы ішлі надта дрэнна, і яна ўжо мела дзве сур'ёзныя размовы з квартальным.

Аднойчы я праходзіў у садзе каля вядомага плоту—і ўбачыў Зінаіду: падпершыся абодвума рукамі, яна сядзела на траве і не варушылася. Я хацеў было асцярожна пайсці ад яе,—але яна раптам падняла галаву—і зрабіла мне загадны знак. Я замёр на месцы: я не зразумеў яе адразу. Яна паўтарыла свой знак. Я неадкладна пераскочыў цераз плот і радасна падбег да яе; але яна спыніла мяне позіркам і паказала мне на дарожку, што была за два крокі ад яе. У замешанні, не ведаючы што рабіць, я стаў на калені на краю дарожкі.—Яна да таго была бледная, такі горкі смутак, такая глыбокая стомленасць былі ў кожнай яе рысе, што сэрца ў мяне сціснулася і я мімаволі прамармытаў: што з вамі?

Зінаіда працягнула руку, сарвала нейкую траўку, укусіла яе і адкінула ад сябе далей.

— Вы мяне вельмі кахаеце?—запыталася яна нарэшце.— Так?

Я нічога не адказваў,—ды і навошта мне было адказваць.

— Так,—паўтарыла яна, па-ранейшаму глядзячы на мяне.— Гэта так. Такія-ж вочы,—дадала яна, задумалася і закрыла твар рукамі.—Усё мне апрыкрыла,—прашаптала яна:—пайшла-б я на край свету, не магу я гэта перанесці, не магу зладзіць... І што чакае мяне наперадзе!.. Ах, мне цяжка... Божа мой, як цяжка!

— З-за чаго?—запытаўся я нясмела.

Зінаіда мне не адказвала і толькі паціснула плячыма. Я прадаўжаў стаяць на каленях і з глыбокім смуткам глядзеў на яе. Кожнае яе слова так і ўразалася мне ў сэрца. У гэты момант я, здаецца, ахвотна-б аддаў жыццё сваё, толькі-б яна не гаравала. Я глядзеў на яе—і, усё такі, не разумеючы, чаму ёй было цяжка, жвава ўяўляў сабе, як яна раптам, у прыпадку нястрымнай тугі, пайшла ў сад—і кінулася на зямлю, як падкошаная. — Навокал было і светла, і зелена; вецер шамацеў у лісці дрэў, зрэдку хістаючы доўгую галіну маліны над галавой Зінаіды. Дзесьці варкавалі галубы—і пчолы гудзелі, нізка пералятаючы па радкай траве. Зверху ласкава сінела неба—а мне было так маркотна...

— Прачытайце мне якія-небудзь вершы,—прагаварыла

сцішка Зінаіда і абапёрлася на локаць. — Я люблю, калі вы чытаеце вершы. Вы спяваеце, але гэта нічога, гэта молада. Прачытайце мне: «На ўзгорках Грузіі». — Толькі сядзьце перш.

Я сеў і прачытаў: «На ўзгорках Грузіі».

— «Што не кахаць яно не можа», — паўтарыла Зінаіда. — Вось, чым паэзія добра: яна гаворыць нам тое, чаго няма, і што не толькі лепш за тое, што ёсць, але нават больш падобна да праўды... Што не кахаць — яно не можа — і хацела-б, ды не можа! — Яна зноў сціхла і раптам схамянулася і ўстала. — Пойдзем. У матулі сядзіць Майданаў; ён мне прынёс сваю паэму, а я яго пакінула. Ён таксама засмучаны цяпер... што рабіць! вы калі-небудзь даведаецеся... толькі не сярдуйце на мяне!

Зінаіда торапка паціснула мне руку і пабегла наперад. Мы вярнуліся ў флігель. Майданаў пачаў чытаць нам свайго толькі што надрукаванага «Забойцу», але я не слухаў яго. Ён выкрыкваў нараспеў свае 4-стопныя ямбы — рыфмы чаргаваліся і звінелі, як званочкі, пуста і гучна, а я ўсё глядзеў на Зінаіду і ўсё стараўся зразумець значэнне яе апошніх слоў.

«Иль, может быть, соперник тайный
Тебя неожиданно покорил?»

усклікнуў раптам гнусава Майданаў — і мае вочы і вочы Зінаіды сустрэліся. Яна апусціла іх і крыху пачырванела. Я ўбачыў, што яна пачырванела, і пахаладзеў ад сполаху. Я ўжо раней рэўнаваў да яе — але думка аб тым, што яна пакахала, толькі ў гэты момант прамільгнула ў маёй галаве. «Божа мой! яна пакахала!»

X

Сапраўдныя мае пакуты пачаліся з гэтага моманту. Я ламаў сабе галаву, раздумваў, перадумваў, — і неадступна, хоць па меры магчымасці скрытна, назіраў за Зінаідай. У ёй адбылася перамена — гэта было відавочна. Яна ішла гуляць адна і гуляла доўга. Іншы раз яна гасцям не паказвалася; цэлымі гадзінамі сядзела ў сябе ў пакоі. Перш гэтага за ёй не назіралася. Я раптам зрабіўся, — ці мне здалася, што я зрабіўся, — надзвычай праніклівым. «Ці не ён? або ўжо ці не ён? пытаўся я ў самога сябе, трывожна перабягаючы думкай ад аднаго яе паклонніка да другога. Граф Малеўскі (хоць я і саромеўся за Зінаіду ў гэтым прызнацка) тайком здаваўся мне небяспечнейшым за другіх.

Мая назіральнасць не бачыла далей свайго носа, і мая скрытнасць, напэўна, нікога не ашукала; прынамсі, доктар Лушын хутка мяне раскусіў. Між іншым, і ён змяніўся ў апошні час: ён пахудзеў, смяяўся таксама часта, але неяк глушэй, зласней і карацей—мімавольная, нервовая раздражняльнасць змяніла ў ім ранейшую лёгкую іронію і напышлівы цынізм.

— Што вы гэта ўвесь час цягаецеся сюды, малады чалавек, — сказаў ён мне аднойчы, застаўшыся са мной ў гасцінай Засекіных. (Княжна яшчэ не вярнулася з прагулкі, а крыклівы голас княгіні чуўся ўсё ў мезаніне; яна сварылася са сваёй пакаёўкай.) — Вам патрэбна было-б вучыцца, працаваць — пакуль вы малады — а вы — што робіце?

— Вы не можаце ведаць, ці працую я дома, — запярэчыў я яму не без ганарлівасці, але і не без збянтэжання.

— Якая ўжо тут работа! У вас не тое ў галаве. Ну, я не спрачаюся... у вашы годы гэта ў парадку рэчаў. Ды выбар вось ваш надта няўдачны. Хіба вы не бачыце, што гэта за дом?

— Я вас не разумею, — заўважыў я.

— Не разумееце? тым горш для вас. Я лічу абавязкам перасцерагчы вас. Нашаму брату, старому халасцяку, можна сюды хадзіць: што нам зробіцца? мы народ прагартаваны, нас нічым не прабярэш, а ў вас скурачка яшчэ далікатная; тут для вас паветра шкоднае — паверце мне; заразіцца можаце.

— Як гэта?

— Ды так. Хіба вы здаровы цяпер? Хіба вы ў нармальным становішчы? Хіба тое, што вы адчуваеце—карысна для вас, добра?

— Ды што я адчуваю? — сказаў я, а сам у душы разумеў, што доктар праўду кажа.

— Эх, малады чалавек, малады чалавек, — прадаўжаў доктар з такім выразам, як быццам у гэтых двух словах заключалася штосьці для мяне надта крыўднае: — дзе вам хітраваць? Ды ў вас яшчэ, дзякуй богу, што на душы, тое і на твары. А ў тым, што і гаварыць! я і сам сюды не хадзіў-бы, калі-б... (доктар сціснуў зубы)... калі-б я не быў такі-ж дзівак. Толькі вось чаму я здзіўляюся: як вы, з вашым розумам, не бачыце, што робіцца навокал вас?

— А што-ж такое робіцца? — падхапіў я, і ўвесь насцярожыўся.

Доктар паглядзеў на мяне з нейкім насмешлівым шкадаваннем.

— Добры нябось і я,—прагаварыў ён, нібы сам сабе:— вельмі патрэбна гэта яму гаварыць. Адным словам, — дадаў ён, павысіўшы голас, — паўтараю вам: тутэйшая атмасфера вам непрыгодна. Вам тут прыемна — ды мала чаго няма! І ў аранжарэі таксама прыемна пахне, ды жыць у ёй нельга. Гэй! Паслухайце, вазьміцеся зноў за Кайданава.

Княгіня ўвайшла і пачала скардзіцца доктару на зубны боль. Пасля з'явілася Зінаіда.

— Вось, — дадала княгіня, — пан доктар, пасварыцеся на яе. Цэлы дзень п'е ваду з лёдам—хіба ёй гэта здорава пры яе слабых грудзях?

— Навошта вы гэта робіце? — запытаўся Лушын.

— А што з гэтага можа атрымацца?

— Што? вы можаце прастудзіцца і памерці.

— На самай справе? Няўжо? Ну, што-ж — туды і дарога.

— Вось як, — прабурчэў доктар. Княгіня пайшла.

— Вось як, — паўтарыла Зінаіда. — Хіба жыць так весела? азірніцеся кругом... Што — добра? Ці вы думаеце, што я гэтага не разумею, не адчуваю? Мне прыемна піць ваду з лёдам, і вы сур'ёзна можаце запэўніць мяне, што такое жыццё варта таго, каб не рыскнуць ім за міг прыемнасці — я ўжо аб шчасці не гавару.

— Ну так, — заўважыў Лушын, — капрыз і незалежнасць — гэтыя два словы вас вычэрпваюць: уся ваша натура ў гэтых двух словах.

Зінаіда нервова засмяялася.

— Спазніліся поштай, любезны доктар. Назіраеце дрэнна — адстаеце. — Надзеньце акуллары. — Не да капрызаў мне цяпер; вас абдурваць, сябе абдурваць... вось дык весела — а што да незалежнасці... Мс'е Вальдэмар, — дадала раптам Зінаіда і тупнула ножкай: — не рабіце меланхалічнай фізіяноміі. Я цярпець не магу, калі мяне шкадуюць. — Яна хутка вышла.

— Шкодная, шкодная вам тутэйшая атмасфера, малады чалавек, — яшчэ раз сказаў мне Лушын.

XI

Вечарам таго-ж дня сабраліся ў Засекіных звычайныя госці; я быў у іх ліку.

Размова зайшла аб паэме Майданава; Зінаіда чыстасардэчна яе хваліла. — Але ведаеце што? — сказала яна яму: — калі-б я была паэтам — я брала-б іншыя сюжэты.

Магчыма, усё гэта глупства,—але мне іншы раз прыходзяць у галаву дзіўныя думкі, асабліва калі я не сплю, перад раніцай, калі неба пачынае становіцца і ружовым і шэрым.

— Я-б, напрыклад... Вы не будзеце з мяне смяцца?

— Не! не! — усклікнулі мы ўсе ў адзін голас.

— Я прадставіла-б, — прадаўжала яна, склаўшы рукі на грудзях і накіраваўшы вочы ўбок: — цэлую кампанію маладых дзяўчат, уначы, у вялікай лодцы — на ціхай рацэ. Месяц свеціць, а яны ў белым і ў вянках з белых кветак, і спяваюць ведаеце, што-небудзь нахштальт гімна.

— Разумею, разумею, прадаўжайце — значна і летуценна прагаварыў Майданаў.

— Раптам — шум, рогат, факелы, бубны на беразе... Гэта натоўп вакханак бяжыць, з песнямі, з крыкам. Ужо тут ваша справа намалываць карціну, пан паэт... толькі я хацела-б, каб факелы былі чырвоныя і надта дыміліся і каб вочы ў вакханак блішчэлі пад вянкамі, а вянкі павінны быць цёмныя. Не забудзьце таксама тыгравых скур і чаш — і золата, многа золата.

— Дзе-ж павінна быць золата? — запытаўся Майданаў, адкідаючы назад свае плоскія валасы і расшыраючы ноздры.

— Дзе? на плячах, на руках, на нагах, усюды. Кажуць, у старажытнасці жанчыны залатыя кольца насілі на шыкалатках. Вакханкі клічуць да сябе дзяўчын у човен. Дзяўчаты перасталі спяваць свой гімн — яны не могуць яго прадаўжаць — але яны не варушацца: рака падносіць іх да берага. І вось, раптам адна з іх ціха ўстае... Гэта трэба добра апісаць: як яна ціха ўстае пры святле месяца, і як яе сяброўкі палохаюцца... Яна пераступіла край лодкі, вакханкі яе акружылі, аднеслі ў ноч, у цемень... Уявіце сабе тут дым клубамі, і ўсё змяшалася. Толькі чуецца іх піск, ды вянок яе застаўся на беразе.

Зінаіда змоўкла. (О! яна пакахала! — падумаў я зноў).

— І толькі? — запытаўся Майданаў.

— Толькі, — адказвала яна.

— Гэта не можа быць сюжэтам для цэлай паэмы, — важна заўважыў ён, — але для лірычнага верша я вашу думку скарыстаю.

— У рамантычным родзе? — запытаўся Малеўскі.

— Вядома, у рамантычным родзе, Байранаўскім.

— А па-мойму, Гюго лепш за Байрана, — абьякава прагаварыў малады граф: — цікавей.

— Гюго пісьменнік першакласны, — запярэчыў Майда-

наў:—і мой прыцель Тонкашыяў, у сваім іспанскім рамане Эль-Травадор...

— Ах, гэта тая кніга з перакуленымі пыталнікамі?— перапыніла Зінаіда.

— Ды гэта так прынята ў іспанцаў. Я хацеў сказаць, што Тонкашыяў...

— Ну! вы зноў пачнеце спрачацца аб класіцызме і рамантызме,— зноў перапыніла яго Зінаіда.— Давайце лепш гуляць...

— У фанты?— падхапіў Лушын.

— Не, у фанты нудна; а ў параўнанні. (Гэту гульню прыдумала сама Зінаіда: называўся які-небудзь прадмет, кожны стараўся параўнаць яго з чым-небудзь, і той, хто падбіраў лепшае параўнанне, атрымліваў приз). Яна падышла да акна. Сонца толькі што зайшло, на небе высока стаялі доўгія чырвоныя воблакі.

— Да чаго падобны гэтыя воблакі?— запыталася Зінаіда і, не чакаючы нашага адказу, сказала:—я лічу, што яны падобны да тых пурпуровых парусоў, якія былі на залатым караблі ў Клеопатры, калі яна ехала насустрач Антонію. Памятаеце, п. Майданаў, вы нядаўна мне аб гэтым расказвалі?

Усе мы, як Палоній у «Гамлеце», рашылі, што воблакі нагадвалі іменна гэтыя парусы, і што лепшага параўнання ніхто з вас не знойдзе.

— А колькі год было тады Антонію?— запыталася Зінаіда.

— Напэўна ўжо быў малады чалавек,— заўважыў Малеўскі.

— Так, малады, — запэўняльна пацвердзіў Майданаў.

— Прабачце,—усклікнуў Лушын: — яму было за сорак год.

— За сорак год, — паўтарыла Зінаіда, зірнуўшы на яго быстрым позіркам.

Я хутка найшоў дадому. — «Яна пакахала», мімаволі шапталі мае губы... «Але каго?»

XII

Дні праходзілі. Зінаіда рабілася ўсё больш дзіўнай, незразумелай. Аднойчы я зайшоў да яе і ўбачыў яе сядзячай на саламяным крэсле, з галавой, прыціснутай да вострага краю стала. Яна выпрасталася... Увесь твар яе быў абліты слязьмі.

— А! Вы! — сказала яна з жорсткай усмешкай. — Хадзіце-ж сюды.

Я падышоў да яе: яна паклала мне руку на галаву і, раптам ухапіўшы мяне за валасы, пачала круціць іх.

— Баліць, — сказаў я нарэшце.

— А! баліць! а мне не баліць? не баліць?—паўтарыла яна.

— Ай!—крыкнула яна раптам, убачыўшы, што вырвала ў мяне маленькую пасму валасоў. — Што гэта я зрабіла? Бедны мс'е Вальдэмар.

Яна асцярожна расправіла вырваныя валасы, абкруціла іх вакол пальца і скруціла ў кальцо.

— Я вашы валасы пакладу сабе ў медальён—і насіць іх буду,—сказала яна, а ў самой на вачах усё блішчэлі слёзы.— Гэта вас, магчыма ўдешыць крыху... а цяпер бывайце.

Я вярнуўся дадому і застаў там непрыемнасць. У матулі адбывалася непрыемная размова з бацькам: яна ў нечым дакарала яго, а ён, па свайму звычаю холадна і далікатна маўчаў—і неўзабаве паехаў. Я не мог чуць, аб чым гаварыла маці, ды мне было і не да гэтага; памятаю толькі, што, пасля размовы, яна загадала паклікаць мяне да сябе ў кабінет і з вялікім незадавальненнем адазвалася аб маіх частых наведваннях у княгіні, якая, па яе словах, была іне femme savante e tout. Я падышоў да яе рукі (гэта я рабіў заўсёды, калі хацеў спыніць размову) і пайшоў да сябе. Слёзы Зінаіды збілі мяне зусім з панталыку; я зусім не ведаў, на якой думцы спыніцца, і сам гатоў быў плакаць: я ўсё-такі быў дзіцем, не глядзячы на мае шаснаццаць год. Ужо я не думаў больш аб Малеўскім, хоць Белаўзораў з кожным днём становіўся ўсё больш і больш грозным і глядзеў на выкрутлівага графа як воўк на барана, ды я ні аб чым і ні аб кім не думаў. Я губляўся ў меркаваннях і ўсё шукаў адасобленых месц. Асабліва палюбіў я руіны аранжарэі. Узлезу бывала, на высокую сцяну, сяду, і сяджу там такім няшчасным, адзінокім і сумным юнаком, што мне самому становіцца сябе шкада—і такімі мне былі радаснымі гэтыя гаротныя адчуванні, так упіваўся я імі!..

Вось, аднойчы, сяджу я на сцяне, гляджу ў далячынь і слухаю гул званоў... раптам штосьці прабегла па мне—ветрык не ветрык і не дрыготка, а нібы подых, нібы адчуванне нейчай блізкасці... Я апусціў вочы. Унізе—па дарозе—у лёгкай шэранькай сукенцы, з ружовым парасонікам на плячы, таропка ішла Зінаіда. Яна ўбачыла мяне, спынілася і, адкінуўшы край

саламянага капелюша, падняла на мяне свае аксамітныя вочы.

— Што гэта вы робіце там, на такой вышыні?—запыталася яна ў мяне з нейкай дзіўнай усмешкай.—Вось,—прадаўжала яна:—вы ўсё запэўняеце, што вы мяне кахаеце,—саскочце да мяне на дарогу, калі сапраўды кахаеце мяне.

Не паспела Зінаіда сказаць гэтых слоў, як я ўжо ляцеў увіз, нібы хто падштурхнуў мяне ззаду. У сцяне было каля двух сажняў вышыні. Я ўлучыў на зямлю нагамі, але штуршок быў такі моцны, што я не мог утрымацца: я паваліўся і на міг страціў прытомнасць. Калі я апамятаўся, я, не расплюшчваючы вачэй, адчуў каля сябе Зінаіду.—«Любы мой хлопчык,—гаварыла яна, нахіліўшыся нада мною—і ў голасе яе гучэла ўстрывожаная пяшчотнасць:—як мог ты гэта зрабіць, як мог ты паслухацца... Я-ж цябе кахаю... устань».

Яе грудзі дыхалі каля маіх, яе рукі дакраналіся да маёй галавы, і раптам—што сталася са мною тады—яе мяккія, свежыя губы пачалі пакрываць увесь мой твар пацалункамі... яны дакрануліся да маіх губ... Але тут Зінаіда, напэўна, здагадалася, па выразу майго твара, што я ўжо апрытомнеў, хоць я ўсё яшчэ вачэй не расплюшчваў—і, хутка прападняўшыся, прагаварыла:—«Ну ўставайце, свавольнік, неразумны: што гэта вы ляжыце ў пыле?»—Я ўстаў.—Падайце мне мой парасонік,—сказала Зінаіда:—бач, куды я яго кінула; ды не глядзіце на мяне так... што за глупства? вы не пабіліся? апякліся, бадай, у крапіве? Кажуць вам, не глядзіце на мяне... Ды ён нічога не разумее, не адказвае,—дадала яна, нібы пра сябе.—Ідзіце дадому, мс'е Вальдэмар, пачысціцеся—ды не смейце ісці за мною, а то я раззлююся, і ўжо больш ніколі...

Яна не скончыла сваёй размовы і хутка пайшла, а я прысеў на дарогу... ногі мяне не трымалі. Крапіва апякла мне рукі, спіна ныла і галава кружылася—але пачуццё вялікага шчасця, якое я зазнаў тады, ужо не паўтарылася ў маім жыцці. Яно стаяла салодкім болям на ўсіх маіх членах і вылілася, нарэшце, у захопленыя прыжкі і ўсклічанні. Сапраўды: я быў яшчэ дзіця.

XIII

Я такі быў вясёлы і горды ўвесь гэты дзень, я так выразна адчуваў на сваім твары пацалункі Зінаіды—я з такім уздрыгам захаплення ўспамінаў кожнае яе слова—я так песціў сваё нечаканае шчасце, што мне рабілася нават страшна, не хаце-

лася нават убачыць яе, вінавайцу гэтых новых адчуванняў. Мне здавалася, што ўжо больш нічога не трэба было патрабаваць ад лёсу, што цяпер варта было-б «узяць, уздыхнуць добра апошні раз, ды і памерці». Затое, у наступны дзень, ідучы ў флігель, я адчуваў вялікую збянтэжанасць, якую дарэмна стараўся захаваць пад лічынай скромнай развязнасці, прыстойнай чалавеку, які жадае паказаць, што ён умее захаваць тайну. Зінаіда прыняла мяне вельмі проста, без усялякага хвалявання—толькі пагразіла мне пальцам і запыталася: ці няма ў мяне сінякоў? Уся мая скромная развязнасць і таямнічасць зніклі ў момант, а разам з імі і збянтэжанасць мая. Вядома, я нічога не чакаў асаблівага, але спакой Зінаіды мяне нібы халоднай вадой абліў: я зразумеў, што я дзіця ў яе вачах—і мне стала вельмі цяжка! Зінаіда хадзіла ўзад і ўперад па пакоі, кожны раз усміхалася, як толькі заглядала на мяне; але думкі яе былі далёка—я гэта ясна бачыў... «Загаварыць самому аб учарайшай справе,—падумаў я:—запытаць у яе, куды яна так спяшалася, каб даведацца канчаткова...» але я толькі махнуў рукою і прысеў у куток.

Зайшоў Белаўзораў, і я ўзрадаваўся яму.

— Не знайшоў я вам пад сядло каня, спакойнага,—загаварыў ён злосным голасам:—Фрэйтаг мне ручаецца за аднаго, ды я не ўпэўнен. Баюся.

— Чаго-ж вы баіцеся?—запыталася Зінаіда.—Дазвольце запытацца.

— Чаго? Вы-ж не ўмеце ездзіць. Яшчэ што здарыцца, барані бог! І што за фантазія прышла вам раптам у галаву!

— Ну, гэта мая справа, мс'е мой звер. У такім выпадку я папрашу Пятра Васільевіча... (Майго бацьку звалі Пятром Васільевічам. Я здзівіўся, што яна так лёгка і свабодна ўспомніла яго імя, нібы яна была ўпэўнена ў яго гатоўнасці ўслужыць ёй.)

— Вось што,—сказаў Белаўзораў.—Вы гэта з ім хочаце ездзіць?

— З ім—ці з другім—гэта для вас усёроўна. Толькі не з вамі.

— Не са мной, — паўтарыў Белаўзораў. — Як хочаце. Што-ж? Я вам каня дастаўлю.

— Ды толькі глядзіце,—не карову якую-небудзь. Я вас папярэджваю, што я хачу скакаць.

— Скачыце, бадай. З кім-жа гэта, з Малеўскім ці што, вы паедзеце?

— А чаму-ж і не з ім—воін? Ну, супакойцеся,—дадала

яна—і не паблісквайце вачыма. Я і вас вазьму. Вы ведаеце, што для мяне цяпер Малеўскі—фі!—Яна страсянула галавой.

— Вы гэта гаворыце, каб мяне пацешыць,—прабурчэў Белаўзораў.

Зінаіда прыжмурылася.—Гэта вас спацяшае?.. О...о...о... воін!—сказала яна нарэшце, як-бы не знайшоўшы іншага слова.— А вы мс'е Вальдэмар, паехалі-б вы з намі?

— Я не люблю... у вялікай кампаніі...—прамармытаў я, не падымаючы вачэй.

— Вы лічыце за лепшае *têt e à-tête*?.. Ну, вольнаму воля, спасёнаму... рай, — прагаварыла яна ўздыхнуўшы.— Ідзіце-ж, Белаўзораў, клапаціцеся. Мне конь патрэбен на заўтрашні дзень.

— Так; а грошы дзе ўзяць?—умяшалася княгіня.

Зінаіда наморшчыла бровы.

— Я ў вас іх не прашу—Белаўзораў мне паверыць.

— Паверыце, паверыце...—прабурчэла княгіня, і раптам на ўсё горла закрычала:—Дуняшка!

— Мапап, я вам падарыла званочак,—заўважыла княжна.

— Дуняшка!—паўтарыла старая.

Белаўзораў адкланяўся, я пайшоў разам з ім... Зінаіда мяне не стрымлівала.

XIV

У наступную раніцу я ўстаў рана—выразаў сабе палку—і адправіўся на заставу. Пайлу, думаў, развею сваё гора. Дзень быў прыгожы, светлы і не надта спякотны: вясёлы, свежы вецер гуляў над зямлёй—і ў меру шумеў, усё варушачы і нічога не трывожачы. Я доўга блукаў па гарах, па лясах; я не адчуваў сябе шчаслівым—я вышаў з дому з намерам аддацца смутку; але маладосць, цудоўнае надвор'е, свежае паветра, удыха шпаркай хады, пяшчота самотнага ляжання на густой траве—узятлі сваё: успаміны аб тых незабыўных словах, аб тых пацалунках, зноў улезлі мне ў душу. Мне прыемна было думаць, што Зінаіда не можа, аднак, не аддаць справядлівасць маёй рашымасці, майму гераізму... «Другія для яе лепш за мяне,—думаў я,—няхай! Затое другія толькі скажуць, што зробіць—а я зрабіў... І ці тое я магу яшчэ зрабіць для яе!..»—Уяўленне маё заіграла. Я пачаў думаць, як я буду выратаваць яе з рук непрыяцеляў, як я, увесь абліты крывёю, вырву яе з памяці, як памру ля яе ног. Я ўспомніў карціну, што вісела ў нашай гасцінай: Малек-Адэля, які ўносіць Матыль-

ду... і адразу-ж заняўся паяўленнем вялікага стракатага дзятла, які клапатліва падымаўся па тонкаму ствалу бярозы і з трывогай выглядаў з-за яе—то направа, то налева, нібы мурка з-за шыйкі кантрабаса.

Пасля я заспяваў: «Не белы снягі», і звёў на вядомы ў той час раманс: «Я жду цябе, калі зефір гуллівы»; затым я пачаў уголас чытаць зварот Ермака да зорак з трагедыі Хамякова; паспрабаваў быў стварыць сам што-небудзь у чулівым тоне—прыдумаў нават радок, якім павінен быў заканчвацца ўвесь верш: «О Зінаіда! Зінаіда!» але нічога не вышла. Між тым, падыходзіў час абеду. Я спусціўся ў даліну; вузкая пячаная дарожка вілася па ёй і вяла ў горад. Я пайшоў па гэтай дарожцы... Глухі стук конскіх капытоў пачуўся за мною. Я азірнуўся, мімаволі спыніўся і зняў шапку: я убачыў свайго бацьку і Зінаіду. Яны ехалі побач. Бацька гаварыў ёй штосьці, перагнуўшыся да яе ўсім станам і абапёршыся рукою на шыю каня; ён усміхаўся; Зінаіда слухала яго моўчкі, строга апусціўшы вочы і сціснуўшы губы. Я перш убачыў іх адных; толькі праз некаторы момант, з-за павароту даліны, паказаўся Белаўзораў, у гусарскім мундзіры з мецікам, на ўспененым вараным кані. Добры конь матляў галавою, фыркаў і танцаваў: коннік і стрымліваў яго, і шпорыў. Я сышоў убок. Бацька падабраў павады, адхіліўся ад Зінаіды, яна павольна на яго зірнула—і абое паехалі рыссю... Белаўзораў праімчаўся ўслед за імі, бразгаючы шабляй... «Ён чырвоны як рак, — падумаў я, — яна — чаму яна такая бледная? ездзіла конна цэлую раніцу — і бледная?»

Я падвоіў крокі—і паспеў дадому перад самым абедам. Бацька ўжо сядзеў пераапануты, вымыты і свежы каля матчынага крэсла і чытаў ёй сваім роўным і гучным голасам фельетон „Journal des Débats“ але матуля слухала яго без увагі і, убачыўшы мяне, запыталася, дзе я прападаў цэлы дзень і дадала, што не любіць, калі цягаюцца бог ведае дзе— і бог ведае з кім. Ды я гуляў адзін; хацеў было адказаць ёй, але паглядзеў на бацьку і чамусьці прамачаў.

XV

На працягу наступных пяці, шасці дзён я амаль не бачыў Зінаіды; яна была хвора, што не перашкаджала, аднак, звычайным наведвальнікам флігеля з'яўляцца — як яны гаварылі — на сваё дзяжурства — усім, апрача Майданава, які адразу падаў духам і сумаваў, як толькі не меў выпадку за-

хапляцца. Белаўзораў сядзеў панура ў кутку, увесь зашпілены і чырвоны; на далікатным твары графа Малеўскага заўсёды блукала нейкая нядобрая ўсмешка; ён, сапраўды, упаў у няміласць у Зінаіды і з асаблівай стараннасцю падслугоўваў старой княгіні, ездзіў з ёй ў возніцкай карэце да генерал-губернатара; між іншым, гэта паездка аказалася няўдачнай, і Малеўскаму здарылася нават непрыемнасць: яму напамнілі нейкую гісторыю з нейкімі пудейскімі афіцэрамі — і ён павінен быў у тлумачэннях сваіх, сказаць, што быў тады неспрактываваны. Лушын прыезджаў разы два на дзень, але заставаўся нядоўга: я крыху баяўся яго пасля нашай апошняй размовы — і ў той-жа час адчуваў да яго шчырую прыхільнасць. — Ён аднойчы пайшоў гуляць са мною па Няскучнаму саду, быў надта добрадушным і ласкавым, паведамляў мне назвы і ўласцівасці розных траў і кветак — і раптам, як кажучы, ні к сялу, ні к гораду — усклікнуў, ударыўшы сябе па ілбу: «а я, дурань, думаў, што яна какетка! Як відаць, афяроўваць сабою — соладка — для іншых».

— Што вы хочаце гэтым сказаць? — запытаўся я.

— Вам я нічога не хачу сказаць, — адрывіста запярэчыў Лушын.

Мяне Зінаіда ўнікала: маё паяўленне — я не мог гэтага не заўважыць — стварала на яе ўражанне непрыемнае. Яна мімаволі адварочвалася ад мяне... мімаволі; вось што было горка, вось што мяне мучыла — але дапамагчы нічым нельга было — і я стараўся не трапляць ёй на вочы, і толькі здалёк яе падпільноўваў, што не заўсёды мне ўдавалася. З ёй па-ранейшаму адбывалася штосьці незразумелае: яе твар стаў іншы, уся яна іншая стала. Асабліва здзівіла мяне перамена, якая адбылася ў ёй у адзін цёплы ціхі вечар. Я сядзеў на нізенькай лавачцы пад шырокім кустом бузіны; я любіў гэта месца: адтуль было відаць акно зінаідзінага пакоя. Я сядзеў: над маёй галавой у пацямяўшых лісцях рупліва варушылася маленькая птушка; шэры кот, выгнуўшы спіну, асцярожна падкрадваўся ў сад, і першыя жукі цяжка гудзелі ў паветры, яшчэ празрыстым, хоць ужо не светлым. Я сядзеў і глядзеў на акно — і чакаў — ці не адчыніцца яно: правільна, яно адчынілася — і ў ім паявілася Зінаіда. На ёй была белая сукенка — і сама яна, яе твар, плечы, рукі — былі бледныя да белізны. Яна доўга заставалася нерухомай — і доўга глядзела нерухома і проста з-пад нахмураных броваў. Я і не бачыў ніколі ў яе такога позірку. Пасля яна сціснула рукі, моцна, моцна, паднесла іх да губ — да ілба — і рап-

там, разняўшы пальцы, адкінула валасы ад вушэй, страсянула імі — і з нейкай рашучасцю кінула зверху ўніз галавою, зачыніла акно.

Праз дні тры пасля, яна сустрэла мяне ў садзе. Я хацеў адыйсці ўбок — але яна сама мяне спыніла.

— Дайце мне руку, — сказала яна мне з ранейшай ласкай: — мы даўно з вамі не размаўлялі.

Я зірнуў на яе: вочы яе ціха свяціліся, і твар усміхаўся — нібы праз дымку.

— Вы ўсё яшчэ нездаровы? — запытаўся я ў яе.

— Не — цяпер ўсё прайшло, — адказвала яна і сарвала невялікую чырвоную ружу. — Я крыху стамілася, але і гэта пройдзе.

— І вы зноў будзеце такая, як раней? — запытаўся я.

Зінаіда паднесла ружу да твара — і мне здалося, як быццам водбліск яркіх пялёсткаў паў ёй на шчокі. — Хіба я змянілася? — запыталася яна ў мяне.

— Так, змяніліся, — адказаў я сціху.

— Я з вамі была халоднай — я ведаю, — пачала Зінаіда: — але вы не павінны былі звяртаць на гэта ўвагі... я не магла інакш... Ды што аб гэтым гаварыць.

— Вы не хочаце, каб я кахаў вас — вось што! — усклікнуў я хмура, з мімавольным парывам.

— Не, кахайце мяне — але не так, як раней.

— Як-жа?

— Будзем сябрамі — вось як. — Зінаіда дала мне панюхаць ружу. — Паслухайце, я-ж шмат старэй за вас — я магла б быць вашай цёткай, дапраўды; ну не цёткай, дык старэйшай сястрой. А вы...

— Я для вас дзіця, — перапыніў я яе.

— Ну правільна, дзіця, але мілае, добрае, разумнае, якога я надта кахаю. А ведаеце што? Я вас з сёнешняга дня прымаю да сябе ў пажы; а вы не забывайцеся, што пажы не павінны адлучацца ад сваіх пань. Вось вам знак вашай новай годнасці, — ладала яна, утыкаючы ружу ў пятлю маёй курткі: — знак нашай да вас ласкі.

— Я ад вас раней атрымліваў іншыя ласкі, — прамармытаў я.

— А! — сказала Зінаіда і збоку паглядзела на мяне. — Якая ў яго памяць! Што-ж! я і цяпер гатова...

І, схіліўшыся да мяне, яна пакінула на маім ілбе чысты, спакойны пацалунак.

Я толькі паглядзеў на яе — а яна адварнула і, сказаўшы: — «ідзіце за мной, мой паж», — пайшла да флігеля. Я пайшоў услед за ёю — і ўсё не разумеў у чым справа. «Няўжо, — думаў я, — гэта спакойная разважлівая дзяўчына — тая самая Зінаіда, якую я ведаў?» І хада яе здавалася мне цішэй — уся яе постаць больш велічнай і стройнай...

Але божа мой! з якой новай сілай разгаралася ва мне каханне!

XVI

Пасля абеду зноў сабраліся ў флігелі госці — і княжна вышла да іх. Уся кампанія была ў наяўнасці — у поўным складзе, як у той першы, незабыўны для мяне вечар. Нават Нірмацкі прыцягнуўся. Майданаў прышоў на гэты раз раней за ўсіх — ён прынёс новыя вершы. Пачаліся зноў гульні ў фанты, але ўжо без ранейшых дзіўных штук, без дурасці і шуму — цыганскі элемент знік. Зінаіда дала новы настрой нашай сходцы. Я сядзеў каля яе, па праву пажы. Між іншым яна прапанавала, каб той, чый фант вымецца, раскажваў свой сон. Але гэта не ўдалося. Сны атрымліваліся або нецікавыя (Белаўзораў бачыў у сне, што накарміў свайго каня карасямі, і што ў яго была драўляная галава), або ненатуральныя, выдуманая... Майданаў пачаставаў нас цэлым апавяданнем: тут былі і магільныя скляпы, і ангелы з лірамі, і гаворачыя кветкі... і далятаючыя здалёку гукі... Зінаіда не дала яму скончыць. «Калі ўжо справа дайшла да твораў, — сказала яна: — дык няхай кожны раскажа што-небудзь, абавязкова выдуманая». — Першаму выпала гаварыць таму-ж Белаўзору.

Малоды гусар збянтэжыўся. — Я нічога выдумаць не магу! — усклікнуў ён.

— Якое глупства! — падхапіла Зінаіда. — Ну ўявіце сабе, напрыклад, што вы жанаты, і раскажыце нам, як-бы вы праводзілі час з вашай жонкай. Вы яе замкнулі-б.

— Я-б яе замкнуў.

— І самі сядзелі-б з ёю?

— І сам абавязкова сядзеў-бы з ёй.

— Цудоўна. Ну а калі-б ёй гэта надакучыла, і яна-б здра-дзіла вам?

— Я-б яе забіў.

— А калі-б яна ўцякла?

— Я дагнаў-бы яе, і ўсё-такі забіў-бы.

— Так. Ну, напрыклад, каб я была вашай жонкай, што-б вы тады зрабілі?

Белаўзораў намаўчаў.—Я-б сябе забіў.

Зінаіда засмяялася.—Як я бачу, у вас кароткая песня.

Другі фант вышаў Зінаідзін. Яна ўзняла вочы да столі і задумалася.—Вось, паслухайце,—пачала яна нарэшце:—што я выдумала. Уявіце сабе цудоўны палац, летнюю ноч і дзівосны бал. Бал гэты дае маладая каралева. Усюды золата, мрамур, хрусталь, шоўк, агні, алмаз, кветкі, курэнні, усё капрызы роскашы.

— Вы любіце роскаш?—перапыніў яе Лушын.

— Роскаш прыгожая,—запырэчыла яна:—я люблю ўсё прыгожае.

— Больш цудоўнага?—запытаўся ён.

— Гэта штосьці хітра—не разумею. Не перашкаджайце мне. Такім чынам, бал надзвычайны. Гасцей мноства, усе яны маладыя, прыгожыя, храбрыя, усе страшэнна закаханы ў каралеву.

— Жанчын няма ў ліку гасцей?—запытаўся Малеўскі.

— Няма... або пачакайце—ёсць.

— Усё непрыгожыя?

— Цудоўныя—але мужчыны ўсе закаханы ў каралеву.

Яна высокая і стройная... У яе маленькая залатая дыядэма на чорных валасах.

Я паглядзеў на Зінаіду—і ў гэты момант яна мне здавалася настолькі вышэй за ўсіх нас, ад яе белага ілба, ад яе нерухомах броваў веяла такім светлым розумам і такой уладай, што я падумаў: «ты сама гэта каралева».

— Усе тоўпяцца вакол яе,—прадаўжала Зінаіда:—усе рассыпаюць перад ёй самыя ліслівыя словы.

— А яна любіць ліслінасць?—запытаўся Лушын.

— Які нязносны—усё перапыняе... Хто-ж гэта не любіць ліслінасць?

— Яшчэ адно апошняе пытанне,—заўважыў Малеўскі:—у каралевы ёсць муж?

— Я аб гэтым і не падумала. Не, навошта муж?

— Вядома,—падхапіў Малеўскі:—навошта муж?

— Silence! —усклікнуў Майданаў, які па-французску гаварыў дрэнна.

— Merci, — сказала яму Зінаіда.—Такім чынам, каралева слухае гэтыя словы, слухае музыку, але не глядзіць ні на каго з гасцей. Шэсць акон раскрыты зверху да нізу, ад столі да падлогі, а за імі цёмнае неба з вялікімі зоркамі,

ды цёмны сад з вялікімі дрэвамі. Каралева глядзіць у сад. Там, каля дрэў, фантан; ён бялее ў змроку — доўгі, доўгі, як здань. Каралева чуе, скрозь гоман і музыку, ціхі плеск вады; яна глядзіць і думае: вы ўсе панове, благародныя, разумныя, багатыя, вы акружылі мяне, вы даражыце кожным маім словам, вы ўсе гатовы памерці ля маіх ног, я ўладаю вамі... а там каля фантана, каля гэтай плёскаючай вады, стаіць і чакае мяне той, каго я кахаю — хто мною ўладае. На ім няма ні багатага адзення, ні каштоўных каменяў, ніхто яго не ведае, але ён чакае мяне і ўпэўнены, што я прыду — і я прыду, і няма такой улады, якая-б спыніла мяне, калі я захачу пайсці да яго і застацца з ім і знікнуць з ім там, у цемені сада, пад шорах дрэў, пад плеск фантана...

Зінаіда змоўкла.

— Гэта... выдумка? — хітра запытаўся Малеўскі.

Зінаіда нават не паглядзела на яго.

— А што-б мы зрабілі, панове, — раптам загаварыў Лушын: — калі-б мы былі ў ліку гасцей і ведалі пра гэтага шчасліўца ля фантана?

— Чакайце, чакайце, — перапыніла Зінаіда: — я сама скажу вам, што-б кожны з вас зрабіў. Вы, Белаўзораў, выклікалі-б яго на дуэль; вы, Майданаў, напісалі-б на яго эпіграму — а ў тым, не — вы не ўмеете пісаць эпіграм: вы прыдумалі-б на яго доўгі ямб, накіталі Барб'е, і змясцілі-б свой твор у «Тэлеграфе». Вы, Нірмацкі, пазычылі-б у яго... не, вы-б яму пазычылі за процанты грошай; вы, доктар... — Яна спынілася... — Вось наконт вас я не ведаю, што-б вы зрабілі.

— Па званню лейб-медыка, — адказваў Лушын: — я параіў-бы каралеве не даваць балаў, калі ёй не да гасцей.

— Магчыма, вы і мелі-б рацыю. А вы, граф...

— А я? — паўтарыў са сваёй нядобрай усмешкай Малеўскі.

— А вы паднеслі-б яму атручаны цукерак.

Твар Малеўскага злёгка перакасіўся і набыў на адзін міг хітры выраз, але ён адразу-ж зарагатаў.

— Што-ж датычыць да вас, Вальдэмар... — прадаўжа-ла Зінаіда: — між іншым, досыць; давайце гуляць у іншую гульню.

— Ме'е Вальдэмар, у якасці пажы каралевы, трымаў-бы ёй шлейф, калі-б яна пабегла ў сад, — ядавіта заўважыў Малеўскі.

Я ўспыхнуў — але Зінаіда, спрытна паклаўшы мне на плячо рукі і прыпадняўшыся, сказала крыху дрыжачым голасам: — Я ніколі не давала вашай светласці права быць дзёрзкім, і таму прашу вас — пакінуць час. — Яна паказала яму на дзверы.

— Ды што вы, княжна, — прамармытаў Малеўскі і ўвесь пабялеў.

— Княжна права, — усклікнуў Белаўзораў і таксама ўстаў.

— Я, дапраўды, ніяк не чакаў, — прадаўжаў Малеўскі: — у маіх словах, здаецца, нічога не было такога... у мяне і ў думках не было абразіць вас... Даруйце мне.

Зінаіда акінула яго халодным позіркам і халодна ўсмінулася. — Ну што-ж, застаньцеся, — сказала яна з неахайным рухам рукі. — Мы з м'е Вальдэмарам дарэмна раззлаваліся. Вам весела скардзіцца... на здароўе.

— Даруйце мне, — яшчэ раз паўтарыў Малеўскі, а я ўспамінаючы рух Зінаіды, падумаў зноў, што сапраўдная каралева не магла-б з большай годнасцю паказаць смеламу на дзверы.

Гульня ў фанты прадаўжалася нядоўга пасля гэтай невялікай сцэны; усім крыху стала не па сабе, не столькі ад самой гэтай сцэны, колькі ад іншага, не зусім выразнага, але цяжкага пачуцця. Ніхто аб ім не гаварыў, але ўсякі адчуваў яго і ў сабе, і ў сваім суседзе. Майданаў прачытаў нам свае вершы — і Малеўскі з пераўвялічанай заўзятасцю расхваліў іх. — Як яму цяпер хочацца паказацца добрым, — шапнуў мне Лушын. Мы хутка разышліся. На Зінаіду раптам напала раздум'е; княгіня выслала сказаць, што ў яе баліць галава; Нірмацкі пачаў скардзіцца на свае рэўматызмы.

Я доўга не мог заснуць, мяне здзівіў расказ Зінаіды. — Няўжо ў ім быў намёк? — пытаўся я ў самога сябе: — і на каго, на што яна намякала? І калі на самай справе ёсць на што намякнуць — як-жа адважыцца... не, не, не можа быць, — шаптаў я, паварачваючыся з адной гарачай шчакі на другую... Але я ўспамінаў выраз твара Зінаіды ў часе яе расказу... я ўспомніў усклік, які вырваўся ў Лушына ў Няскучным, раптоўныя перамены ў яе абыходжанні са мною — і губляўся ў здагадках. «Хто ён?» Гэтыя два словы нібы стаялі перад маімі вачыма, накрэсленыя ў змроку; — нібы нізкае, злавеснае воблака павісла нада мною — і я адчуваў яго цяжар — і чакаў, што вось-вось яно зваліцца. Да многага я прывык, у апошні час, на многае наглядзеўся ў Засекіных: іх бязладнасць, сальныя недагаркі, паламаныя нажы

і відэльцы, пануры Ваніфаці, абарваныя пакаёўкі, манеры самой княгіні — усё гэта недарэчнае жыццё ўжо не здзіўляла мяне больш... Але да таго, што мне смутна здавалася цяпер у Зінаідзе, — я прывыкнуць не мог... Авантур'ерка — сказала пра яе аднойчы мая маці. Авантур'ерка — яна, мой ідал, маё бажанства! Гэта назва пякла мяне — я стараўся адыйсці ад яе ў падушку, я злаваў... і ў той-жа час, на што-б я не згадзіўся, чаго-б я не даў, каб толькі быць тым шчасліўцам ля фантана! —

Кроў у мне загарэлася і расхадзілася. — «Сад... фантан» — падумаў я. «Пайду-ж я ў сад». Я хуценька апрануўся і выслізнуў з дому. Ноч была цёмная; дрэвы ледзь шапталі; з неба падаў ціхі халадок, ад агароду пахла ўкропам. Я абышоў усе алеі; лёгкі гук маіх крокаў мяне і бянтэжыў і падбэдзёрваў; я спыняўся, чакаў і слухаў, як стукала маё сэрца — моцна і хутка. Нарэшце я падышоў да плоту і абапёрся на тонкую жэрдку. Раптам — ці гэта мне здалася? — за некалькі крокаў ад мяне прамільгнула жаночая постаць... Я ўзмоцнена пачаў прыглядацца ў цемень — я затаіў дыханне. Што гэта? — ці крокі мне чуюцца — ці гэта зноў стукое маё сэрца? — Хто тут? — пралепятаў я ледзь чутна. Што гэта зноў? ці прыглушаны смех... ці шорах у лісці — ці ўздых над самым вухам? Мне стала страшна... — Хто тут? — паўтарыў я яшчэ цішэй.

Паветра зварухнулася на момант; па небе бліснула вогненная палоска: зорка пакацілася. — Зінаіда? — хацеў запытацца я, але гук замёр у мяне на губах. І раптам усё стала глыбока маўкліва навокал, як гэта часта бывае сярод ночы... Нават конікі перасталі трашчаць у дрэвах — толькі акно... недзе дзынкнула. Я пастаяў, пастаяў і вярнуўся ў свой пакой, да сваёй астыўшай пасцелі. Я адчуваў дзіўнае хваляванне: нібы я хадзіў на спатканне — і застаўся адзінокім і прайшоў міма чужога шчасця.

XVII

У наступны дзень я бачыў Зінаіду толькі мімаходзь: яна ездзіла кудысьці з княгіняй на каламажцы рамізніка. Затое бачыў я Лушына, які, між іншым, нехаця са мною прывітаўся, і Малеўскага. Малады граф засмяўся і па-сяброўску загаварыў са мною. З усіх наведвальнікаў флігелька ён адзін умеў уцерціся да нас у дом і палюбіўся матулі. Бацька яго не дарыў ласкай і абыходзіўся з ім да абразлівасці ветліва.

— Ah, monsieur le page, — пачаў Малеўскі: — вельмі рад вас сустрэць. Што робіць ваша цудоўная каралева?

Яго свежы, прыгожы твар так мне быў праціўны ў гэту хвіліну — і ён глядзеў на мяне так пагардліва-ігрыва, што я не адказваў яму зусім.

— Вы ўсё злуеце? — прадаўжаў ён. — Дарэмна. Гэта-ж не я вас назваў пажам — а пажы бываюць пераважна ў каралеў. Але дазвольце вам заўважыць, што вы дрэнна выконваеце свой абавязак.

— Як гэта?

— Пажы павінны быць неадлучны пры сваіх уладарках; пажы павінны ўсё ведаць, што яны робяць, яны павінны нават назіраць за імі, — дадаў ён, — сцішыўшы голас: — удзень — і ўночы.

— Што вы хочаце сказаць?

— Што я хачу сказаць? Я, здаецца, ясна выражаюся. Удзень — і ўночы. Удзень яшчэ так сяк; удзень светла і людна; але ўночы — тут якраз чакай бяды. Раю вам не спаць па начах і наглядаць, наглядаць з усіх сіл. Памятаеце — у садзе, уночы, ля фантана... вось дзе трэба пільнаваць. Вы мне дзякуй скажаце.

Малеўскі засмяўся і павярнуўся да мяне спіною. Ён, напэўна, не падаваў асаблівага значэння таму, што сказаў мне; ён меў рэпутацыю выдатнага містыфікатара і славіўся сваім уменнем абдурваць людзей на маскарадах, чаму вельмі дапамагала тая, амаль несвядомая ілжывасць, якою была прасякнута ўся яго істота... Ён хацеў толькі падражніць мяне; але кожнае яго слова пацякло ядам па ўсіх маіх жылах. Кроў кінулася мне ў галаву... «А! вось што! — сказаў я сам сабе: — добра! Значыцца, мяне не здарма цягнула ў сад! Дык не бываць-жа гэтаму!» — усклікнуў я моцна і стукнуў кулаком сябе ў грудзі, хоць я, уласна, і не ведаў — чаму не бываць. — «Ці сам Малеўскі прыдзе ў сад, — думаў я (ён, магчыма, прагаварыўся: на гэта дзёрзкасці ў яго хопіць) — ці хто іншы, — агарода нашага сада была вельмі нізкая, і ніякай цяжкасці не было пералезці цераз яе) — але толькі не здобраваць таму, хто мне трапіцца — нікому не раю сустракацца са мной!.. Я дакажу ўсяму свету і ёй, здрадніцы (я так і назваў яе здрадніцай) — што я ўмею помсціць!»

Я вярнуўся да сябе ў пакой, дастаў з пісьмовага стала нядаўна куплены англійскі ножык, памацаў вострае лязо і, нахмурыўшы бровы, з халоднай і сканцэнтраванай

рашучасцю сунуў яго ў кішэню, як быццам мяне такія справы не здзіўлялі і я іх рабіў не ўпершыню. Сэрца маё злосна прыўзнялося і акамянела; да самай ночы былі нахмураны мае бровы і сціснуты губы; я ўвесь час хадзіў узад і ўперад, спіскаючы рукою ў кішэні разагрэты нож і загадзя падрыхтоўваючыся да чагосьці страшнага. Гэтыя новыя небывалыя адчуванні да таго займалі і нават весялілі мяне, што ўласна аб Зінаідзе я мала думаў. Мне ўсё мярэшчылася — Алека, малады цыган «куды, малады прыгажун? — Ляжы»... а пасля: «ты ўвесь апырсканы крывёй!.. О, што ты зрабіў?.. Нічога!» З якой жорсткай усмешкай я паўтараў гэта. Нічога! бацькі не было дома; але матуля, якая з некаторага часу знаходзілася ў стане амаль заўсёды глухой злосці, звярнула ўвагу на мой фатальны выгляд і сказала мне ў часе вячэры: — чаго ты дзьмешся, як мыш на крупы? — Я толькі ласкава ўсміхнуўся ёй у адказ і падумаў: «калі-б яны ведалі!» Прабіла 11 гадзін; я пайшоў да сябе, але не распранаўся: я чакаў поўначы; нарэшце прабіла і яна. «Пара!» шапнуў я праз зубы і, зашпіліўшыся даверху, закасаўшы нават рукавы, пайшоў у сад.

Я ўжо загадзя выбраў сабе месца, дзе пільнаваць; на канцы сада, там, дзе плот, што раздзяляў нашы і Засекінскія ўладанні, упіраўся ў агульную сцяну, расла адзінокая елка; стоячы пад яе нізкімі густымі галінамі, я мог добра бачыць, наколькі давала магчымасць начная цемь, што адбывалася навокал; тут-жа вілася сцэжка, якая мне заўсёды здавалася таямнічай: яна змяёй прапаўзала пад плотам, на якім у гэтым месцы былі відаць сляды пералазіўшых ног, і вяла да круглай альтанкі з густых акацый. Я дабраўся да елкі, прыхіліўся да яе ствала і пачаў пільнаваць.

Ноч стаяла такая-ж ціхая, як і напярэдадні; але на небе было менш хмар — і абрысы кустоў, нават высокіх кветак, былі відаць яснай. Першыя моманты чакання былі нудныя, амаль страшныя. Я на ўсё адважыўся! я толькі думаў: як мне быць? Ці закрычаць «Куды ідзеш? Стой! прызнайся — або смерць!» — або проста паразіць... Кожны гук, кожны шорах і шэлект здаваўся мне вялікім, незвычайным... Я рыхтаваўся... Я нахіліўся ўперад... Але прайшло поўгадзіны, прайшла гадзіна: кроў мая заціхала, халадзела; думка аб тым, што я дарэмна ўсё гэта раблю, што я нават крыху смешны, што Малеўскі падсмяхаўся нада мной — пачала красціся мне ў душу. Я пакінуў сваю засаду і абышоў увесь сад. Як наўмысна, нідзе не было чуваць ніякага шуму; усё

было спакойна; нават сабака наш спаў, загарнуўшыся ў клубочак ля форткі. Я ўзбраўся на руіны аранжарэі — убачыў перад сабой далёкае поле, успомніў сустрэчу з Зінадай і задумаўся.

Мяне скаланула... Мне здалося, што скрыпнулі дзверы, затым ціха трэснуў пераломаны сучок... Я за два прыжкі спусціўся з руін — і замёр на месцы. Шпаркія, лёгкія, але асцярожныя крокі яўна чуліся ў садзе... Яны набліжаліся да мяне. «Вось ён... вось ён нарэшце!» праімчалася ў мяне на сэрцы. Я сударгава выхапіў нож з кішэні, сударгава раскрыў яго — нейкія чырвоныя іскры закруціліся ў маіх вачах ад страху і злосці на галаве заварушыліся валасы... Крокі накіроўваліся проста на мяне — я згінаўся, я цягнуўся ім насустрач... Паказаўся чалавек... божа мой! гэта быў мой бацька!

Я адразу-ж пазнаў яго — хоць ён увесь захутаўся ў цёмны плашч, і капялюш насунуў на твар. На цыпках прайшоў ён міма. Ён не заўважыў мяне, хоць мяне нішто не скрывала, але я так скурчыўся і стуліўся што, здаецца, зраўняўся з самой зямлёй. Рэўнівы, гатовы на забойства Отэла раптам ператварыўся ў школьніка... Я да таго спалохаўся нечаканага паяўлення бацькі, што нават, на першых парах, не заўважыў, адкуль ён ішоў і куды знік. Я толькі тады выраўняўся і падумаў: «чаго гэта бацька ходзіць уначы па садзе», — калі зноў усё сціхла навокал. Са страху я ўпусціў нож у траву — але нават шукаць яго не стаў: мне было вельмі сорамна. Я ўміг ацверазеў. Вяртаючыся дадому, я, аднак, падышоў да сваёй лавачкі пад кустом бузіны і зірнуў на акно зінаідзінай спальні. Невялікія, крыху выгнутыя шыбы акна цмяна сінелі пры слабым святле, якое падала з начнога неба.

Раптам — колер іх стаў змяняцца... За імі — я гэта бачыў, выразна бачыў — асцярожна і ціха спускалася белаватая фіранка, спусцілася да падаконня — і так і засталася нерухомай.

— Што-ж гэта такое? — сказаў я ўголас, амаль мімаволі, калі зноў апынуўся ў сваім пакоі. — Сон, выпадковасць, або... Меркаванні, якія нечакана ўвайшлі мне ў галаву, такія былі новыя і dziўныя, што я не асмеліўся нават аддацца ім.

XVIII

Я ўстаў раніцой з галаўным болем. Учарайшае хваляванне знікла. Яно замянілася цяжкім неразуменнем і нейкім, яшчэ небывалым, смуткам — нібы ва мне штосьці памірала.

— Што гэта вы глядзіце кролікам, у якога вынялі палову мазга?—сказаў мне, сустрэўшыся са мной, Лушын. У часе сьнеданьня я ўпотаі паглядваў то на бацьку, то на маці: ён быў спакойны, як звычайна—яна, як звычайна, злавала ўпотаікі. Я чакаў, ці не загаворыць са мною бацька ласкава, як гэта іншы раз з ім здаралася... Але ён нават не палашчыў мяне сваёй штодзённай, халоднай ласкай. «Расказаць усё Зінаідзе?» падумаў я... «Усёроўна-ж—усё скончана між намі». Я пайшоў да яе, але не толькі нічога не расказаў ёй—нават пагутарыць мне з ёю не ўдалося, як хацелася. Да княгімі на вакацыі прыехаў з Пецярбурга родны яе сын, кадэт, гадоў дванаццаці. Зінаіда адразу-ж даручыла мне свайго брата.—Вось вам,—сказала яна:—мой мілы Валодзя (яна ўпершыню мяне так называла), таварыш. Яго таксама завуць Валодзя. Будзьце ласкавы, палюбіце яго; ён яшчэ дзікун, але ў яго сэрца добрае. Пакажыце яму Няскучнае, гуляйце з ім, вазьміце яго пад сваю апеку. Вы гэта зробіце, праўда? вы таксама такі добры!—Яна ласкава паклала мне абедзве рукі на плечы—а я зусім разгубіўся. Прыезд гэтага хлопчыка ператвараў мяне самога ў хлопчыка. Я глядзеў моўчкі на кадэта, які таксама маўкліва ўстаўіўся на мяне. Зінаіда расмяялася і штурхнула нас адзін на другога.—Ды абдыміцеся-ж, дзеці!—Мы абняліся.—Хочаце, я вас павяду ў сад—запытаўся я ў кадэта.

— Калі ласка,—адказваў ён ахрыплым, проста кадэцкім голасам. Зінаіда зноў расмяялася... Я паспеў заўважыць, што ніколі яшчэ не было ў яе на твары такіх цудоўных фарбаў. Мы з кадэтам пайшлі. У нас у садзе стаялі старэнькія качэлі. Я яго пасадзіў на тоненькую дошчачку і пачаў гушкаць. Ён сядзеў нерухома, у новым сваім мундзірчыку з тоўстага сукна, з шырокімі залатымі пазументамі, і моцна трымаўся за вяроўкі.—Ды вы расшпіліце свой каўнер,—сказаў я яму.—Нічога, мы прывыклі-с,—прагаварыў ён і адкашляўся. Ён быў падобны да сваёй сястры: асабліва вочы яе нагадвалі. Мне было і прыемна яму прыслугоўваць, і ў той-жа час той самы ньючы смутак ціха грыз маё сэрца. «Цяпер ужо я сапраўды дзіця, думаў я—а ўчора...» Я успомніў, дзе я ўчора ўпусціў ножык, і знайшоў яго. Кадэт выпрасіў яго ў мяне, сарваў тоўстае сцябло зоры, выразаў з яго дудку і пачаў свістаць. Отэла пасвістаў таксама.

Але затое вечарам, як ён плакаў, гэты самы Отэла на руках Зінаіды, калі, знайшоўшы яго ў кутку сада, яна

запыталася ў яго, чаго ён такі сумны? Слёзы мае хлынулі з такой сілай што яна спалохалася. — Што з вамі? што з вамі, Валодзя? — цвярдзіла яна, і бачачы, што я нічога не адказваю ёй і не перастаю плакаць, хацела было пацалаваць маю мокрую шчаку. Але я адварнуўся ад яе і прашаптаў праз плач: — я усё ведаю; навошта-ж вы гулялі мною?.. Навошта вам патрэбна было маё каханне?

— Я вінавата перад вамі, Валодзя... — сказала Зінаіда. — Ах, я вельмі вінавата... — сказала яна і сціснула рукі. — Колькі ва мне благога, цёмнага, грэшнага... Але я цяпер не гуляю вамі, я вас кахаю — вы і не падазраваеце, чаму — і як... Аднак... што вы ведаеце?

Што мог я сказаць ёй? Яна стаяла перада мной і глядзела на мяне, а я належаў ёй увесь, з галавы да ног, як толькі яна на мяне глядзела... Праз чвэрць гадзіны пасля гэтага я ўжо бегаў з кадэтам і з Зінаідай навывперадкі; я не плакаў, я смяюся, хоць з напухлых навек ад смеху капалі слёзы; у мяне на шыі, замест гальштучка, была завязана стужка Зінаіды, і я закрычаў ад радасці, калі мне ўдалося злавіць яе за талію. Яна рабіла са мною ўсё, што хацела.

XIX

Для мяне было-б вялікай цяжкасцю, калі-б мяне прымусілі расказаць падрабязна, што адбывалася са мною на працягу тыдня, пасля маёй няўдачнай экспедыцыі. Гэта быў дзіўны ліхаманкавы час, хаос нейкі, у якім самыя супроцьлеглыя пачуцці, думкі, падазрэнні, надзеі, радасці і пакуты кружыліся віхрам; я палохаўся зазірнуць у сябе, калі толькі шаснаццацігадовы хлопчык можа ў сябе зазірнуць, палохаўся ўдумвацца ў што-б там ні было — я проста спяшаўся пражыць дзень да вечара; затое ўночы я спаў... дзіцячае лёгкадумства не дапамагала. Я не хацеў ведаць, ці кахаюць мяне, і не хацеў прызнацца самому сабе, што мяне не кахаюць; з бацькам я стараўся не сустракацца — але з Зінаідай не сустракацца я не мог. Мяне пякло як агнём у часе яе прысутнасці... але навошта мне было ведаць, што гэта быў за агонь, на якім я гарэў і таяў — добра што мне было соладка таяць і гарэць. Я аддаваўся ўсім сваім уражанням, і сам з сабою хітраваў, адварачваўся ад успамінаў, і закрываў вочы перад тым, што прадчуваў наперад... Гэта тамленне, напэўна,

доўга-б не прадаўжалася... удар грому адразу ўсё спыніў і перакінуў мяне ў новую каляіну.

Вярнуўшыся аднойчы на абед з досыць працяглай прагулкі, я са здзіўленнем даведаўся, што буду абедцаць адзін; што бацька паехаў, а матуля нездарова, не хоча есці і замкнулася ў сябе ў спальні. Па тварах лакеяў я здагадваўся, што здарылася штосьці незвычайнае... Распытваць іх я не асмеліўся, але ў мяне быў прыцель, малады буфетчык, Піліп, вялікі ахвотнік да вершаў і артыст на гітары — я да яго і звярнуўся. Ад яго я даведаўся, што паміж бацькам і маткай адбылася страшная сцэна (а ў дзівочкай усё было чуваць да адзінага слова: многае было сказана па-французску — ды пакаёўка Маша 5 год жыла ў краўчыхі з Парыжа і ўсё разумела); што мая маці дакарала бацьку ў нявернасці, у знаёмстве з суседняй паненкай, што бацька перш апраўдваўся, пасля ўспыхнуў і ў сваю чаргу сказаў нейкае жорсткае слова, «быццам-бы аб іхніх гадах», ад чаго матуля заплакала; што матуля таксама напамніла аб векселі, быццам-бы дадзеным старой княгіні, і вельмі аб ёй дрэнна адзывалася, і аб паненцы таксама, і што тут бацька ёй прыгразіў. — А здарылася ўся бяда, — прадаўжаў Піліп; — ад безыменнага нісьма; а хто яго напісаў — невядома; а то, як гэтым справам наверх выйсці, прычыны ніякай няма.

— Ды хіба што-небудзь было, — ледзь прагаварыў я, між тым як рукі і ногі ў мяне халадзелі, і штосьці задрыжэла ў самай глыбіні грудзей.

Піліп знамянальна міргнуў. — Было. Гэтых спраў не ўтоіш, ужо нашто татка ваш у гэтым разе асцярожны — ды трэба-ж, прыкладна, карэту наняць ці што там... без людзей не абыйдзецца, таксама.

Я адаслаў Піліпа — і паваліўся на пасцель. Я не заплакаў, не ўпаў у роспач; я не пытаўся ў сябе, калі і як усё гэта здарылася: не здзіўляўся, як я раней, як я даўно не здагадаўся — я нават не злаваў на бацьку... Тое, аб чым я даведаўся, было мне не пад сілу: гэта раптоўнае адкравенне раздавіла мяне... Усё было скончана. Усе кветкі мае былі вярваны адразу і ляжалі вакол мяне, раскіданыя і патаптанія.

XX

Матуля ў наступны дзень абвясціла, што пераязджае ў горад. Ранішай бацька ўвайшоў да яе ў спальню і доўга сядзеў з ёю. Ніхто не чуў, што ён сказаў ёй, але матуля ўжо не пла-

кала больш; яна супакоілася, і есці папрасіла—аднак не паказалася і рашэння свайго не перамяніла. Памятаецца, я праблукаў цэлы дзень, але ў сад не заходзіў, і ні разу не зірнуў на флігель—а вечарам я быў сведкай здзіўляючага здарэння: бацька мой вывеў Графа Малеўскага пад руку праз залу ў пярэдною і, у прысутнасці лакея, холадна сказаў яму: «Некалькі дзён таму назад вашай светласці ў адным доме паказалі на дзверы; а цяпер я не буду ўваходзіць з вамі ў размовы, але маю гонар вам далажыць, што калі вы яшчэ раз зойдзеце да мяне, то я вас выкіну праз акно. Мне ваш почырк не падабаецца». Граф нахіліўся, сціснуў зубы, скурчыўся і знік.

Пачаліся зборы да перасялення ў горад, на Арбат, дзе ў нас быў дом. Бацьку, напэўна, самому ўжо не хацелася больш заставацца на дачы; але, відаць, ён паспеў упрасіць матулю не пачынаць гісторыі; усё рабілася ціха, не спяшаючыся, матуля загадала нават пакланіцца княгіні і выказаць ёй шкадаванне, што, з прычыны дрэннага здароўя, не ўбачыцца з ёю да ад'езду. Я блукаў, як ашалелы—і аднаго толькі жадаў, каб хутчэй усё гэта скончылася. Адна думка не выходзіла ў мяне з галавы: як магла яна, маладая дзяўчына— ну і ўсё-такі княжна, адважыцца на такі ўчынак, ведаючы, што мой бацька чалавек несвабодны і маючы магчымасць выйсці замуж, хоць, напрыклад, за Белаўзорава! На што-ж яна спадзявалася? Як не пабаялася загубіць усю сваю будучыню? Так, думаў я, вось гэта—каханне, гэта—страсць, гэта—адданасць; і ўспаміналіся мне словы Лушына: афяроўваць сабою соладка—для іншых. Неяк давялося мне ўбачыць у адным з акон флігеля бледную пляму... «няўжо гэта твар Зінаіды?» падумаў я... правільна, гэта быў яе твар. Я не выцерпеў. Я не мог расстацца з ёю, не сказаўшы ёй апошняга бывай. Я ўлучыў зручны момант — і пайшоў у флігель.

У гасцінай княгіня сустрэла мяне сваім звычайным, непрымна-абыякавым прывітаннем.

— Што гэта, баценька, вашы так рана ўспалашыліся?— сказала яна, напіхаючы табак у абедзве ноздры. Я паглядзеў на яе, і ў мяне адлягло ад сэрца. Слова: вексель, сказанае Піліпам, мучыла мяне. Яна нічога не падазравала, прынамсі мне талы так здалося. Зінаіда з'явілася з суседняга пакоя, у чорнай сукенцы, бледная, з распушчанымі валасамі, яна моўчкі ўзяла мяне за руку і павяла з сабой.

—Я пачула ваш голас,—пачала яна,—і адразу вышла. І вам так лёгка было нас пакінуць, злы хлопчык?

—Я прышоў з вамі развітацца, княжна,—адказваў я:— як відаць, назаўсёды. Вы, магчыма, чулі—мы выязджаем.

Зінаіда пільна паглядзела на мяне.

—Так, я чула. Дзякуй, што прышлі. Я ўжо думала, што не ўбачу вас. Не памінайце мяне ліхам. Я іншы раз мучыла вас, але ўсё-такі, я не такая, якою вы мяне ўяўляеце.

Яна адварнулася і прысланілася да акна.

—Дапраўды, я не такая. Я ведаю, вы аба мне дрэнна думаеце.

—Я?

—Так, вы... вы.

— Я?—паўтарыў я са смуткам у голасе, і сэрца маё задрыжэла як і раней пад уплывам неадчэпнай, невыказнай чароўнасці.—Я? Паверце, Зінаіда Аляксандраўна, што-б вы ні зрабілі, як-бы вы ні мучылі мяне—я буду кахаць і абажаць вас да канца дзён сваіх.

Яна хутка павярнулася да мяне і, раскрыўшы шырока рукі, абняла маю галаву, і моцна і гарача пацалавала мяне. Бог ведае, каго шукаў гэты доўгі, развітальны пацалунак, але я так яскрава адчуў яго прыемнасць—я ведаў, што ён ужо ніколі не паўтарыцца.—Бывайце, бывайце,—цвярдзіў я...

Яна вырвалася і пайшла. Пайшоў і я. Я не магу перадаць пачуццё, з якім я пайшоў. Я не жадаў-бы, каб яно калі-небудзь паўтарылася; але я лічыў-бы сябе нешчаслівым, калі-б я ніколі яго не зазнаў.

Мы пераехалі ў горад. Не хутка я пакончыў з мінулым, не хутка ўзяўся за работу. Рана мая марудна загойвалася, але ўласна супроць бацькі ў мяне не было ніякага дрэннага пацуща. Наадварот,—ён як быццам яшчэ вырас у маіх вачах:—няхай псіхолагі растлумачаць гэту супярэчнасць, як ведаюць. Адночы я ішоў па бульвару і, да невыказнай маёй радасці, сутыкнуўся з Лушыным. Я яго любіў за яго прамы і недвудушны нораў, пры тым ён быў мне дораг па ўспамінах, якія ён узбуджаў ва мне. Я кінуўся да яго.

—Ага!—сказаў ён і нахмурыў бровы.—Гэта вы, малады чалавек! Пакажыцеся. Вы ўсё яшчэ жоўты, а ўсё-такі ў вачах няма ранейшай погані. Чалавекам глядзіце, не пакаёвым сабачкам. Гэта добра. Ну, што-ж вы? працуеце?

Я ўздыхнуў. Хлусіць мне не хацелася—а праўды сказаць я саромеўся.

—Ну нічога,—прадаўжаў Лушын:—не палохайцеся. Галоўная справа: жыць нармальна і не паддавацца захаплен-

ням каханья. А то, што карысці? Куды-б хваля не панесла— усё дрэнна: чалавек хоць на камені стой—ды на сваіх нагах. Я, вось, кашляю... а Белаўзораў— вы чулі?

— Што такое? не.

— Без весткі загінуў, кажуць, на Каўказ паехаў. Урок вам, малады чалавек. А ўся штука з-за таго, што не ўмеюць своечасова расстацца, разарваць сеці. Вось вы, здаецца, выскачылі шчасліва. Глядзіце-ж, не пападзіцеся зноў. Бывайце.

«Не пападуся», думаў я... «не ўбачу яе больш»; але мне было суджана яшчэ раз убачыць Зінаіду.

XXI

Бацька мой кожны дзень выязджаў конна; у яго быў слаўны рыжа-буланы англійскі конь, з доўгай тонкай шыяй і доўгімі нагамі, нястомны і злосны; яго звалі Электрык. Апрача бацькі на ім ніхто не мог ездзіць. Адночы ён прышоў да мяне ў добрым настроі, чаго з ім даўно не бывала; ён збіраўся выехаць і ўжо надзеў шпory. Я стаў прасіць яго ўзяць мяне з сабою.

— Давай лепш гуляць у чахарду,—адказваў мне бацька:—а то ты на сваім клеперы за мной не паспееш.

— Паспею; я таксама шпory надзену.

— Ну давай.

Мы паехалі. У мяне быў вараненькі, касматы конік, моцны на ногі і досыць жвавы; праўда, яму даводзілася імчацца ва ўсе лапаткі, калі Электрык ішоў поўнай рыссю, але я ўсё-такі не адставаў. Я не бачыў такога конніка, як мой бацька; ён сядзеў так прыгожа і абьякава лоўка, што, здавалася, сам конь пад ім гэта адчуваў і ганарыўся ім. Мы праехалі па ўсіх бульварах, пабывалі на дзявічым полі, пераскочылі цераз некалькі платоў (перш я баяўся скакаць, але бацька ненавідзеў нясмелых людзей,—і я перастаў баяцца), пераехалі двойчы цераз Маскву-раку, і я ўжо думаў, што мы вяртаемся дадому, тым больш, што сам бацька заўважыў, што конь мой прыстаў, як раптам ён павярнуў ад мяне ў бок ад Крымскага броду і паехаў уздоўж берага.—Я пусціўся ўслед за ім. Параўняўшыся з высокай грудай складзеных старых бяревенняў, ён спрытна саскочыў з Электрыка, загадаў мне злезці і, аддаўшы мне павады свайго каня, сказаў, каб я пачакаў яго тут, ля бяревення, а сам павярнуў у невялікі завулак і знік. Я пачаў хадзіць узад і ўперад уздоўж берага, ведучы

за сабой коней і сварачыся на Электрыка, які на хаду ўвесь час тузаў галавой, абтрасаўся, фыркаў, іржаў; а калі я спыніўся, папераменна біў капытамі зямлю, пішчэў і кусаў майго клепера за шыю, адным словам, трымаў сябе як спешчаны риг sang. Бацька не вяртаўся. Ад ракі несла непрыйемнай сырасцю: дробны дожджык знячэўку пайшоў і парабіў маленчкімі цёмнымі плямамі моцна надакучыўшыя мне шэрыя бявенні, каля якіх я вандраваў. Смутах мяне агортаў, а бацькі ўсё не было. Нейкі будачнік з чухонцаў, такеама ўвесь шэры, з вялізным ківерам, у выглядзе гаршка, на галаве і з алебардай (навошта, здаецца, было будачніку цягацца па беразе Масквы-ракі!) наблізіўся да мяне і, павярнуўшы да мяне свой старэчы зморшчаны твар, прагаварыў:—Што вы тут робіце з коньмі, паніч? Дайце, я патрымаю.

Я не адказваў яму; ён прасіў у мяне табаку. Каб адчапіцца ад яго (да таго-ж, нецярплінасць мяне мучыла), я зрабіў некалькі крокаў у тым напрамку, куды пайшоў бацька; затым прайшоў завулачак да канца, павярнуў за вугал і спыніўся. На вуліцы за сорок крокаў ад мяне перад раманеным акном драўлянага доміка, спіной да мяне, стаяў мой бацька; ён апіраўся грудзьмі на падаконнік, а ў доміку, да паловы закрытая фіранкай, сядзела жанчына ў цёмнай сукенцы і размаўляла з бацькам; гэта жанчына была Зінаіда.

Я аслупянеў. Гэтага я, прызнаюся, ніяк не чакаў. Першым рухам маім было—уцячы. «Бацька азірнецца», падумаў я, «і я прапаў»... але дзіўнае пачуццё, пачуццё мацней за цікаўнасць, мацней нават за рэўнасць, мацней за страх—спыніла мяне. Я стаў глядзець, я намагаўся прыслухацца. Здавалася, бацька дамагаўся чагосьці. Зінаіда не згаджалася. Я як цяпер бачу яе твар—сумны, сур'ёзны, прыгожы і з невыказным адбіткам адданасці, смутку, кахання—і нейкай роспачы—я іншага слова падабраць не магу. Яна гаварыла аднаскладовыя словы, не падымала вачэй і толькі ўсміхалася—пакорліва і ўпарта. Па адной гэтай усмешцы я пазнаў маю ранейшую Зінаіду. Бацька паціснуў плячыма і паправіў капялюш на галаве—што ў яго заўсёды было адзнакай нецярплінасці... Затым пачуліся словы: *Vous devez vous separer de cette...* Зінаіда выпрасталася і працягнула руку... Раптам у вачах маіх адбылася невераеменная справа: бацька нечакана падняў бізун, якім збіваў пыл з палы свайго сурдута—і пачуўся рэзкі ўдар па гэтай аголенай да локця руцэ. Я ледзьве стрымаўся, каб не закрычаць, а Зінаіда ўздрыганулася, моўчкі паглядзела на майго бацьку і, павольна паднёсшы сваю руку да губ,

пацалавала пачырванелы на ёй рубец. Бацька кінуў убок бізун і, гаропка ўзбегшы на прыступкі ганачка, ускочыў у дом... Зінаіда павярнулася—і, працягнуўшы рукі, закінуўшы галаву, таксама адышла ад акна...

З заміраннем сполаху, з нейкай жахлівасцю неразумення на сэрцы, кінуўся я назад—і, прабегшы завулак, ледзь не ўпусціўшы Электрыка, вярнуўся на бераг ракі. Я не мог нічога зразумець. Я ведаў, што на майго халоднага і стрыманага бацьку находзілі часамі парывы шаленства—і ўсё-такі я ніяк не мог зразумець, што я такое бачыў... але я адразу-ж адчуў, што колькі-б я ні жыў, забыць гэты рух, позірк, усмешку Зінаіды было для мяне немагчыма, што вобраз яе, гэты новы, нечакана прадстаўшы перада мною вобраз, назаўсёды застанецца ў маёй памяці. Я глядзеў бяссэнсна на раку і не заўважаў, што ў мяне ліліся слёзы. Яе б'юць, думаў я... б'юць... б'юць...

—Ну, што-ж ты—давай мне каня!—пачуўся за мной голас бацькі.

Я машынальна падаў яму павады. Ён ускочыў на Электрыка... праязблы конь стаў дыбка і скочыў уперад на паўтара сажня... але хутка бацька ўцішыў яго; ён ударыў яму шпорами ў бакі і выцяў яго кулаком па шыі. Эх! бізуна няма, прамармытаў ён.

Я ўспомніў нядаўні свіст і ўдар гэтага самага бізуна—і здрыгануўся.

—Дзе-ж ты дзеў яго?—запытаўся я ў бацькі крыху пачакаўшы.

Бацька не адказваў мне і паімчаўся наперад. Я нагнаў яго. Мне абавязкова хацелася бачыць яго твар.

—Ты занудзіўся без мяне?—сказаў ён праз зубы.

—Крыху. Дзе-ж ты згубіў свой бізун?—запытаўся я ў яго зноў.

Бацька хутка зірнуў на мяне.—Я яго не згубіў,—сказаў ён:—я кінуў яго.—Ён задумаўся і апусціў галаву... і вось тут я першы і амаль што не апошні раз убачыў, колькі пяшчотнасці і шкадавання маглі выразіць яго строгія рысы.

Ён зноў паехаў рысцю—і ўжо я яго не мог дагнаць; я прыехаў ладому праз чвэрць гадзіны пасля яго.

«Вось гэта каханне», гаварыў я сабе зноў, седзячы ўночы перад сваім пісьмовым сталом, на якім пачалі ўжо з'яўляцца сшыткі і кнігі: — «Гэта страсць. Як, здаецца, не абурыцца як перанесці ўдар ад якой-бы там ні было... ад самай мілай

рукі! А мусіць можна, калі кахаеш... А я вось... я вось уяўляў»...

Апошні месяц мяне надта састарыў — і маё каханне, з усімі сваімі хваляваннямі і пакутамі, здалося мне самому вечым такім маленькім, і дзіцячым, і мізэрным перад тым іншым, невядомым нечым, аб якім я ледзь толькі мог здагадацца і якое мяне палохала, як незнаёмы прыгожы, але грозны твар, які дарэмна намагаешся разгледзець у змроку.

Дзіўны і страшны сон прысніўся мне ў гэту ноч. Мне здавалася, што я ўваходжу ў нізкі, цёмны пакой... Бацька стаіць з бізуном у руцэ і тупае нагамі; у кутку прыціснулася Зінаіда — і не на руцэ, а на ілбу ў яе чырвоная рыса... а ззаду ў іх абодвух падымаецца ўвесь акрываўлены Белаўзораў — раскрывае бледныя губы і гнеўна грозіць бацьку.

Праз два месяцы я паступіў ва ўніверсітэт, а праз пўгода бацька мой памёр (ад удару) у Пецярбургу, куды толькі што перасяліўся з маёй маткай і са мною. За некалькі дзён да сваёй смерці ён атрымаў пісьмо з Масквы, якое яго надзвычай усхвалявала... Ён хадзіў прасіць аб нечым матулю, і, кажучь, нават заплакаў ён, мой бацька! Досвіткам таго дня, калі з ім здарыўся ўдар, ён пачаў пісаць пісьмо да мяне на французскай мове: «Сын мой, — пісаў ён мне, — бойся жаночага кахання — бойся гэтага шчасця, гэтай атруты»... Матуля, пасля яго смерці, паслала досыць значную суму грошай у Маскву.

XXII

Прайшло гады чатыры. Я толькі што вышаў з універсітэта і не ведаў яшчэ добра, што мне пачаць з сабою, у якія дзверы пастукаць; цягаўся пакуль без справы. У адзін цудоўны вечар я ў тэатры сустрэў Майданава. Ён паспеў ажаніцца і паступіць на службу — але я не знайшоў у ім перамены. Ён таксама непатрэбна захапляўся і таксама раптоўна падаў духам.

— Вы ведаеце, — сказаў ён мне, між іншым: — пані Дольская тут.

— Якая пані Дольская?

— Хіба вы забыліся? былая княжна Засекіна, у якую мы ўсе былі закаханы, ды і вы таксама. Памятаеце, на дачы, каля Няскучнага?

— Яна замужам за Дольскім?

— Так.

— І яна тут, у тэатры?

— Не, у Пецербургу, яна гэтымі днямі сюды прыехала; збіраецца за граніцу.

— Што за чалавек яе муж?—запытаўся я.

— Цудоўны хлапец, багаты. Супрацоўнік мой, маскоўскі. Вы разумееце—пасля той гісторыі... вам гэта ўсё павінна быць добра вядома... (Майданаў значна ўсміхнуўся) ёй не лёгка было саставіць сабе партыю; былі вынікі... але з яе розумам усё магчыма. Ідзіце да яе: яна вам будзе вельмі рада. Яна яшчэ прыгажэйшай стала.

Майданаў даў мне адрас Зінаіды. Яна спынілася ў гасцініцы Дэмут. Старыя ўспаміны ў мне заварушыліся... я даў сабе слова на другі дзень наведаць былою маю «пасію». Але выпалі нейкія справы: прайшоў тыдзень, другі, і калі я нарэшце адправіўся ў гасцініцу Дэмут і запытаў паню Дольскую — я даведаўся, што яна чатыры дні таму назад памерла—амаль раптоўна—ад родаў.

Мяне як быццам штосьці ў сэрца штурхнула. Думка, што я мог яе ўбачыць—і не ўбачыў—і не ўбачу яе ніколі—гэтая горкая думка ўпілася ў мяне з усёй сілай неадбіўнага дакору. Памерла!—паўтарыў я, тупа гледзячы на швейцара, ціха выбраўся на вуліцу і пайшоў, не ведаючы сам куды. Усё мінулае адразу ўсплыло і стала перада мною. І вось чым скончылася, вось да чаго, спяшаючыся і хвалючыся, імкнулася гэта маладое, гарачае, прыгожае жыццё! Я гэта думаў, я ўяўляў сабе гэтыя дарагія рысы, гэтыя вочы, гэтыя кудры—у цеснай скрынцы, у сырой падземнай цемры—тут-жа, недалёка ад мяне, пакуль яшчэ живога, і, магчыма, у некалькіх кроках ад майго бацькі... Я ўсё гэта думаў, я напружваў сваё ўяўленне, а між тым—

„Из равнодушных уст услышал смерти весть
И равнодушно ей внимал я...“

гучэла ў маёй душы. О маладосць! маладосць! Табе ні да чаго няма справы, ты як быццам-бы ўладаеш усімі скарбамі сусвету, нават смутак цябе цешыць, нават сум табе да твару, ты самаўплэўненая і дзёрзкая, ты гаворыш: я адна живу — глядзіце—а ў самой дні бягуць і знікаюць бяследна і безлічна, і ўсё ў табе знікае, як воск на сонцы, як снег... І, магчыма, уся таямніца твайго характара заключаецца не ў магчымасці ўсё зрабіць, а ў магчымасці думаць, што ты ўсё зробіш—заключаецца іменна ў тым, што ты пускаеш па ветру сілы, якія ні на што іншае скарыстаць-бы не ўмела,—у тым,

што кожны з нас без жартаў лічыць сябе марнатраўцам, не жаргуючы лічыць, што ён мае права сказаць: О што-б я зрабіў, калі-б я не страціў часу дарэмна!

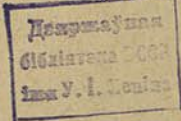
Вось і я... на што я спадзяваўся, чаго я чакаў, якую багатую будучыню прадбачыў, калі ледзь праводзіў адным уздыхам, адным тужлівым адчуваннем на момант узнікшую здань майго першага кахання?

А што збылося з усяго таго, на што я спадзяваўся? І цяпер, калі ўжо на жыццё маё пачынаюць набягаць вячэрнія цені, што ў мяне засталася больш свежага, больш дарагога, чым успаміны аб той хутка праляцеўшай, ранішняй, вяснянай навальніцы?

Але я дарэмна наводжу на сябе паклёп. І тады, у той лёгкадумны, малады час, я не застаўся глухім на сумны голас, які клікаў мяне, на ўрачысты гук, што даляцеў да мяне з-за магілы. Памятаецца, праз некалькі дзён пасля таго дня, калі я даведаўся аб смерці Зінаіды, я сам, на ўласнай непераадольнай заманлівасці, прысутнічаў пры смерці адной беднай старэнькай, якая жыла ў адным з намі доме. Пакрытая лахманамі, на цвёрдых дошках, з мяшком пад галавою, яна цяжка і пакутліва сканала. Усё жыццё яе прайшло ў горкай барацьбе са штодзённай беднасцю, не бачыла яна радасці, не паспытала ад мёду шчасця—здавалася, як гэта ёй не ўзрадавацца смерці, як спакою? А між тым пакуль яе старое цела яшчэ ўпіралася, пакуль грудзі яшчэ пакутліва ўдымаліся пад налёгшай на яе ледзянячай рукою, пакуль яе не пакінулі апошнія сілы, старэнькая ўсё хрысцілася і ўсё шаптала—божанька, даруй мне грахі мае... і толькі з апошняй іскрой свядомасці знік у яе вачах выраз страху і жудасці сканання... І памятаю я, што тут, ля пасцелі гэтай беднай старэнькай, мне стала страшна за Зінаіду, і захацелася мне памаліцца за яе, за бацьку—і за сябе.

1860г.

Ба 248922

З М Е С Т

	<i>Стар.</i>
Пастаялы двор	3
Тры партрэты	46
Паездка ў Палессе	72
Ася	88
Першае каханне	130

ас 1876

Рэдактар *І. Гурскі*
Тэхрэдактар *Я. Карпіновіч*
Карэктар *А. Сапрыко*

АТ 01709 Падпісана да друку 4/1—47 г. Тыраж. 20.000 экз.
Папера 60×84/16. Вуч.-аўт. арк. 11½. Друк. арк. 12. Заказ 131.

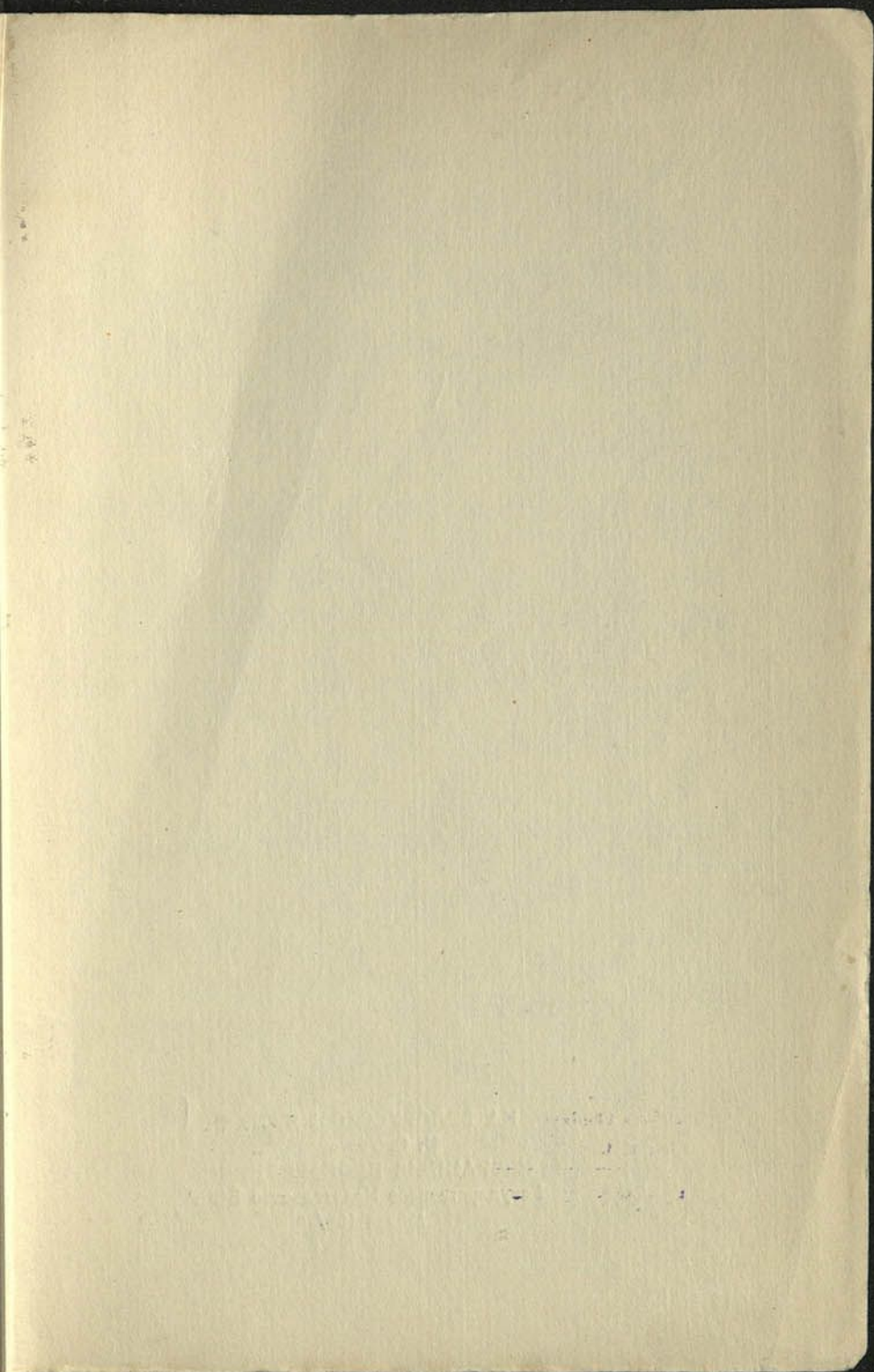
Друкарня імені Сталіна, Мінск, Пушкіна, 55.

Бел. аддзел
1994 г. 1

Дзяржаўная бібліятэка БССР
ім. В. І. Леніна

АБАНЕМЕНТ

80

Цена 5 руб. 50 кап.

В00000002727576

НА БЕЛОРУССКОМ ЯЗЫКЕ
И. С. Тургенев
ИЗБРАННЫЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ
Государственное Издательство БССР
Минск 1947